ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: **XXIX** | TEMMUZ/JULY: **2013** | SAYI/ISSUE: **86**

ISSN 1011 - 727X

Mart, Temmuz ve Kasım Aylarında Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in March, July and November

Levent Şahverdi Arşivi

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Betül ASLAN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail COŞKUN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Murat SEVİNÇ	Ankara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bengül Salman BOLAT	Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU	Mustafa Kemal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kadir KASALAK	Süleyman Demirel Üniversitesi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

CİLT/VOLUME: **XXIX** TEMMUZ/JULY: **2013** SAYI/ISSUE: **86**

Sahibi / *Owner*

Atatürk Araştırma Merkezi adına Başkan / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Editörler / *Editors*
Prof. Dr. Selma YEL
(Gazi Üniversitesi)
Mukaddes ARSLAN

Yayın Kurulu / *Editorial Board*
Prof. Dr. Çağrı ERHAN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bedri GENCER
(Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ
(Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL
(Gazi Üniversitesi)
Nihat BÜYÜKBAŞ
(Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yrd.)

Yazı İşleri Müdürü / *Journal Administrator*
Hüseyin TOSUN

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi No: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.r. • web: http://www.atam.gov.tr.

Basıldığı Yer: Üç S Basım Limited Şirketi - Tel: 0 312 448 13 67 - 68
Basım Tarihi: Aralık 2014 - Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Erdem ÇANAK Adana'da Cumhuriyet'in Onuncu Yılı Kutlamaları
Tenth Year Ceremony of Republic in Adana..... 1

Gültekin Kamil BİRLİK Atatürk'ün Erzurum'daki Evi
Atatürk's House in Erzurum 27

Sevda MUTLU Tek Parti Döneminde Parti Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: "Dilek Sistemi"
"Wish System" as an Example of Party-State Integration in the Single Party Period..... 53

Ömer KARAKAŞ 1946 Milletvekili Genel Seçimleri: Manisa Örneği
1946 Parliamentary Elections: Sample (Manisa) 103

Osman YALÇIN Türk Hava Kurumu'nun Kurduğu Hava Harp Sanayii Fabrikaları
Air Warfare Industries Established by the Turkish Aeronautical Association.....135

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri..... 181

Journal of Atatürk Research Center Editorial Principles..... 187

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ADANA'DA CUMHURİYET'İN ONUNCU YILI KUTLAMALARI

Erdem ÇANAK*

ÖZET

Türk milletinin İstiklal Harbi yıllarındaki var olma mücadelesi, Mustafa Kemal'in önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulması ile neticelenmiştir. Yeni Türk devletinin siyasal rejiminin cumhuriyet olduğu ise 29 Ekim 1923'te ilan edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk tarafından ilan edilen bu durum, Türk halkı tarafından da büyük kabul görmüştür. Bunun en önemli göstergesi ise 29 Ekim tarihinin 1924 yılından itibaren bayram olarak kutlanması ve kutlamalara karşı halkın gösterdiği yakın ilgidir. Ancak, yeni Türk devletinin adının konulması ile başlayan değişim sürecinde, kısa süre içerisinde pek çok inkılâp gerçekleştirilmesi zaman zaman ciddi toplumsal tepkiler doğurmuştur. Bu tepkiler ise Türkiye Cumhuriyeti devletinin siyasal rejiminin geleceğine yönelik endişelerin zuhur etmesine sebep olmuştur.

Cumhuriyetin ilanı ile başlayan değişim sürecinin devam edip etmeyeceği noktasında ise Cumhuriyetin onuncu yılı kutlamaları önemli bir gösterge olmuştur. Nitekim gerek hazırlık, gerekse kutlama törenlerine karşı halk tarafından gösterilen teveccüh ve duyulan toplumsal heyecan, genç cumhuriyetin emin adımlarla yoluna devam edeceğinin önemli bir işareti olmuştur. Bu durum, rejimin geleceğine yönelik endişeleri de ortadan kaldırmıştır. Bu çalışmada, Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarının Adana uygulaması ele alınarak yaşanılan toplumsal tepki aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Cumhuriyet, Adana, Kutlama, Cumhuriyet Bayramı.

* Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Manisa/Türkiye, erdem_canak@hotmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

TENTH YEAR CEREMONY OF REPUBLIC IN ADANA

ABSTRACT

The struggle for existence of Turkish nation in the time of Turkish War on Independence has finished with foundation of Turkey Republic by the leadership of Mustafa Kemal. On 29 October 1923, it has been announced that the political system of new Turkish government is republic. This situation announced by Mustafa Kemal has been assumed by majority of Turkish people. The most important sign of that is the interest of people for the ceremony and to be celebrated as a festival since 29 October 1924. But in changing duration started to name the new Turkish government to achieve a lot of revolutions in a short time sometimes causes serious social reactions and that caused to appear fears about the future of Turkish Republic government.

The tenth year ceremony of republic has been an important sign to guarantee whether to continue changing duration started by the announcement of republic. The kind regards and social emotion of people for both ceremony and preparation have been an important sign about that young republic will stand on with certain steps. This situation caused to end the fears about the future of system of government. In this study Adana application of the tenth year ceremony of republic is considered and the social reaction is tried to give.

Key Words: Atatürk, Republic, Adana, Celebration, Republic Day.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Toplumların tarihlerinde önem atfettikleri ve kutladıkları özel günleri bulunmaktadır. Bunlardan rejim ile halkın kaynaşmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen ve toplumsal birlikteliğin önemli bir göstergesi olan günlere dair kutlamalar, özellikle yeni tesis edilmiş veya siyasal birlikteliğin sağlanmak istendiği rejimlerde meşruiyetin önemli bir aracı olmuştur.[1] Osmanlı Devletinde millî bayram düşüncesi doğrultusunda ortaya çıkmış olan bu nitelikteki ilk kutlamalar, II. Meşrutiyet döneminde gerçekleştirilmiştir. Buna göre, ilk olarak Osmanlı Devletinin kuruluş günü olan 27 Ocak 1299 (4 Ocak 1299) günü *"İstiklâl-i Osmani Günü"* adıyla millî bayram olarak kutlanmak istenmiştir. Ancak, konunun Meclis'e taşınması üzerine İstanbul mebusu Hüseyin Cahit Yalçın, II. Meşrutiyet'in ilan günü olan 10 Temmuz'un (23 Temmuz) millî bayram olarak kutlanmasını öne sürmüştür. Nitekim, Meclisteki görüşmeler neticesinde de 23 Temmuz 1908 gününün *"millî bayram"* olarak kutlanmasına karar verilmiştir. Ancak, 1913 yılından itibaren Osmanlı Devletinin kuruluş günü de millî bayram olarak kutlanmaya başlamıştır.[2]

TBMM'nin açılması ile birlikte millî bayram geleneğimiz de şekillenmeye başlamıştır. Bu hususta ilk teşebbüs ise millî mücadelenin devam ettiği günlerde Saruhan mebusu Refik Şevket Bey ve arkadaşlarından gelmiştir. Refik Şevket Bey ve arkadaşlarının meclisin açıldığı 23 Nisan gününün millî bayram olarak kutlanması yönündeki 21 Nisan 1921 tarihli teklifi, meclisteki uzun tartışmalardan sonra kabul edilmiştir.[3] 1 Kasım 1922 günü Saltanat'ın kaldırılması üzerine de Sivas mebusu Hüseyin Rauf Bey ile Burdur mebusu İsmail Suphi Bey 1 Kasım'ın millî bayram olarak kutlanması yönündeki teklifi de uzun tartışmalar-

1 Yasemin Doğaner, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 5, Sayı 9, Ankara 2007, s. 119.

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Bengül Salman Bolat, **Millî Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2012; Hasan Akbayrak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Millî Bayramlar", **Tarih ve Toplum**, Cilt 8, Sayı 43, İstanbul 1987, s. 31.

3 **Düstur,** 3. Tertip, Cilt II, s.29. 23 Nisan günü ilk defa 1929 yılında çocuk bayramı olarak kutlanmıştır. 27 Mayıs 1935 yılında çıkarılan kanun ve 20 Haziran 1938 yılında çıkarılan ek kanun ile 23 Nisan, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak kabul edilmiştir. **Resmî Gazete**, "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun", Kanun No 2739, Sayı 3017 (1 Haziran 1935), s.5262; "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında 2739 Sayılı Kanuna Ek Kanun", Kanun No 3466, Sayı 3950 (4 Temmuz 1938), s. 10159.

Levent Şahverdi Arşivi

dan sonra kabul edilmiştir.[4] Bu bayramları yeni devletin rejiminin adının konulduğu 29 Ekim gününün millî bayram olarak ilan edilmesi takip etmiştir. Buna göre, 29 Ekim 1923'te yeni devletin idare şekli cumhuriyet olarak ilan edilmiş, Mustafa Kemal de Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ülke genelinde büyük bir coşku ile karşılanan bu günün yıldönümü 1924 yılında özel bir merasimle kutlanmıştır.[5] Ancak yeni devletin ve rejiminin adının konulduğu günün özel bir şekilde kutlanması için 1925 yılında *"Cumhuriyet'in İlânına Müsadif 29 Teşrin-i evvel Gününün Millî Bayram Addi Hakkında Kanun"* çıkarılmıştır. Bunun üzerine, 29 Ekim günü 1925 yılından itibaren millî bayram olarak kutlanmaya başlamıştır.[6] Cumhuriyetin ilk yıllarında millî bayram olarak kutlanan günlerden birisi de 30 Ağustos Zafer Bayramı olmuştur.[7]

Ancak, Cumhuriyetin ilk yıllarında kutlanmaya başlanan veya kutlanan bayramlardan sadece Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş günü olan ve halkın katılımının da etkisiyle büyük bir coşku ile kutlanan Cumhuriyet Bayramı millî bayram olarak kutlanır olmuştur.[8] Toplumsal birlikteliğin sağlanması ve yeni rejimin topluma benimsetilmesi açısından faydalı olan bu günün onuncu ve ellinci yıldönümlerine ise ayrı bir önem atfedilmiştir. Bu doğrultuda, Cumhuriyet Bayramı'nın onuncu yıldönümünü kutlama hazırlıklarını yürütme işini hükümet bizzat üzerine almıştır. Bu bağlamda, ilk olarak ülke genelinde yapılacak olan kutlamaların düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla bir grup milletvekili[9] tarafından 9 Haziran 1933 tarihinde TBMM Başkanlığı'na *"Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıldönümünü Kutlulama Kanunu"* isimli bir kanun teklifi verilmiştir.[10] 11 Haziran 1933 tarihinde TBMM'de kabul edilen 2305 sayılı bu kanun[11], daha

4 **Düstur,** 3. Tertip, Cilt V, s. 395.

5 Bolat, **a.g.e.**, s.68; Doğaner, a.g.m., s. 120.

6 **Düstur,** 3. Tertip, Cilt IV, s. 553.

7 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 24, Ankara, (bty), s. 7-9.

8 Bolat, **a.g.e.**, s. 68.

9 Bu milletvekilleri; Malatya Meb'usu Abdülmuttalip, Denizli Meb'usu Necip Ali, Giresun Meb'usu Hakkı Tarık, Bolu Meb'usu Hasan Cemil ve Muş Meb'usu Hasan Reşit Bey'dir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre IV, Cilt 16, s. 212.

10 Bu dönemde Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmaları çerçevesinde *"kutlama"* kelimesi *"kutlulama"* olarak kullanılmıştır. Mevlüt Çelebi, **Atatürk ve Manisa**, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2007, s. 98.

11 **Resmî Gazete**, "Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıl Dönümü Kutlulama Kanunu", Kanun No 2305, Sayı 2437 (26 Haziran 1933), s.1; **BCA**, 450.01.11.50.36.1.

Levent Şahverdi Arşivi

sonra çıkarılan bir dizi kanun[12] ve kararname[13] ile de güçlendirilmiştir.

Kutlama hazırlıklarını yürütme işini üstlenen hükümet, kutlama işlerinin tek elden yürütülmesi amacıyla Başvekâlete bağlı bir de Yüksek Komisyon oluşturmuştur. Komisyonun kimlerden oluşacağına dair çıkarılan 14668 nolu kararname gereğince komisyon başkanlığına Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Bey (Peker), üyeliklerine ise Erzurum mebusu Nafi Atuf Bey, Millî Müdafaa, Dâhiliye ve Maarif Vekillikleri müsteşarları atanmıştır.[14] Kutlamaların ülke genelinde uyum ve düzen içerisinde gerçekleştirilmesi amacıyla vilayetlerde de komite ve heyetler oluşturulmasına karar verilmiştir.[15] Bu komite ve heyetlerin Yüksek Komisyon ile uyum içerisinde çalışabilmeleri için de haberleşmeleri ücretsiz hale getirilmiştir.[16]

Onuncu yıl kutlamalarını özel kılmak isteyen Posta Telgraf ve Telefon İdaresi, inkılâbın muhtelif safhalarını gösteren resimli pullar hazırlamış,[17] Ziraat

---

12 Kanunlar için bkz. **Resmî Gazete**, Kanun No 2318, Sayı 2530 (16 Ekim 1933), s. 1; Kanun No 2319, Sayı 2536 (23 Ekim 1933), s. 1; Kanun No 2320, Sayı 2536 (23 Ekim 1933), s. 1; Kanun No 2321, Sayı 2536 (23 Ekim 1933), s. 1.

13 Kararnameler için bkz. **Resmî Gazete**, Kararname No 14668, Sayı 2452 (15 Temmuz 1933), s.1; Kararname No 15073, Sayı 2532 (18 Ekim 1933), s.1; Kararname No 15098, Sayı 2535 (22 Ekim 1933), s.1; Kararname No 15113, Sayı 2535 (22 Ekim 1933), s. 1.

14 **Resmî Gazete**, Kararname No 14668, Sayı 2452 (15 Temmuz 1933), s. 1.

15 Bu komitelere yardımcı olması için de yardımcı komiteler oluşturulmuştur. Bunlar; Merasim Komitesi, Sergi ve Dekorasyon Komitesi, Radyo Komitesi, Yayın Komitesi, Konferans ve İrşat Komitesi ve Temsil Komitesidir. **BCA**, 490.01.11.50.36.1. İlerleyen süreçte bu komitelere ilave olarak *"Cumhuriyet Bayramı Neticelerini Tesbit"* ismi altında bir komite daha kurulmuştur. Bu komite Adana'da Fırka Vilayet Heyeti azasından kimyager Mustafa Rıfat Beyin başkanlığında kurulmuştur. Yeni Bir Komite, **Yeni Adana**, 23 Ekim 1933, s. 1.

16 **Resmî Gazete**, "Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıl Dönümü Kutlulama Kanunu", Kanun No 2305, Sayı 2437 (26 Haziran 1933), s.1. Bunun yanı sıra komite ve komisyonların yapacağı harcamalar için 1933 mali yılı bütçesinden 50.000 lira ayrılmıştır. Ancak bu paranın yetersiz kalması üzerine çıkarılan ek bir yasa ile 179.797 lira daha ayrılmıştır. **Resmî Gazete**, Kanun No 2322, Sayı 2536 (23 Ekim 1933), s. 1.

17 Cumhuriyet Bayramında Yeni Pullar Çıkacak, **Yeni Adana**, 30 Ağustos 1933, s. 2. Posta Genel Müdürlüğü tarafından 3.5 milyon adet basılan bu pulların birinde, Atatürk'ün kurtarıcı varlığı altında Türkiye'nin tarımda, sanatta kazandığı büyük gelişmeyi belirten bir kompozisyonun ortasında Atatürk'ün bir resmi ve yanında barışı temsil eden bir defne dalı yer alırken diğerinde ise dalgalar üzerinde doğan stilize bir güneş ve içinde 10 sayısı görülmüştür. Yalnız üç günlük bayram süresince satılacak olan bu pulların değeri 1, 2, 3, 4, 5, 6, 12, 15, 25, 50 kuruş, seri değeri ise 100 kuruş olarak belirlenmiştir. Nezahat Demirhan, **Cumhuriyetin Onuncu Yılının Türk İnkılâp Tarihindeki Yeri ve Önemi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s. 76.

Levent Şahverdi Arşivi

Bankası da üzerinde Atatürk resmi olan madalyalar bastırmıştır.[18] Törenlerin büyük bir coşku içerisinde kutlanmasını sağlamak ve halkın katılımını arttırmak amacıyla demiryolları idaresi de tren ücretlerinde 23 gün indirim yapma kararı almıştır.[19] Halkın katılımını arttırmak adına köylerde kutlama programına dâhil edilmiştir. Bu şekilde, bütün yurdu içine alacak bir coşku ve heyecan dalgası yaratılmaya çalışılmıştır.[20] *"Köy Kutlama Programı"* çerçevesinde köylerde üç gün boyunca konferans verilerek tiyatro gösterileri düzenlenmesi planlanmıştır.[21] Ayrıca, Kutlulama Yüksek Komisyonu tarafından *"Köylülere Konferans"* adını taşıyan bir de kitapçık dağıtılmıştır.[22]

Kutlama programı kapsamında, halkın cumhuriyet ve vatan sevgisinin pekiştirilmesi amacıyla yayın etkinliklerine de önem verilmiştir.[23] Bu nedenle Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyetin kuruluşu ve ilk on yılın anlatıldığı bir *"Rehber Kitap"* hazırlanmıştır.[24] Yüksek Komisyon tarafından yayınlanan bir tebliğ ile de Cumhuriyetin onuncu yılı nedeniyle yayınlanıp Maarif Vekâleti'nce seçilen ve adları Nafia Vekâleti'nce bildirilen yayınlar ile telgraf, mektup ve kartlardan posta ücreti alınmayacağı ilan olunmuştur.[25] Bunun yanı sıra kutlamalarının yapılacağı bütün meydanlara *"Cumhuriyet Meydanı"* adı verilerek bu adla ölümsüzleşmeleri amaçlanmıştır.[26] *"Toprak Alma Merasimi"* çerçevesinde bu meydanlardan alınan topraklar ise ülkedeki birlik ve beraberliği göstermek adına Ankara'ya gönderilmiştir.[27] Ayrıca şehirlerin muhtelif yerlerine kurulan *"Halk*

18 **BCA**, 030.18.01.01.39.70.12.

19 **BCA**, 490.01.11.50.36.1; "Bayrama Hazırlık. Yüksek Komisyonun İki Tebliği", **Yeni Adana**, 8 Eylül 1933, s. 1.

20 Demirhan, **a.g.e.**, s. 3.

21 **BCA**, 030.10.185.352.13.

22 Yüksek Kutlama Komisyonu, **Köylülere Konferans**, Ankara 1933, s. 1-5; **BCA**, 030.10.198.352.13.

23 Ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Çıkla, "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Anısına Yapılan Edebi Yayınlar", **Turkish Studies / Türkoloji Dergisi I**, Sayı 1, Ankara 2006, s.45-63; Kerem Coşkuner, "Onuncu Yıl Anısına Yapılan Yayınlar", **Toplumsal Tarih**, Sayı 118, İstanbul 2003, s.94-95; Selim Nüzhet, "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümünde Yapılan Neşriyat", **Ülkü,** Cilt 2, Sayı 12, Ankara 1933, s.443-455.

24 Bolat, **a.g.e.**, s. 104.

25 **BCA**, 450.01.11.50.36.1; "Bayrama Hazırlık. Yüksek Komisyonun İki Tebliği", **Yeni Adana**, 8 Eylül 1933, s. 1.

26 **BCA**, 490.01.11.50.36.1.

27 Demirhan, **a.g.e.,** s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

Kürsüleri" sayesinde vatandaşların cumhuriyet ve inkılâp konularındaki duygu ve düşüncelerini paylaşabilmesine imkân verilmiştir.[28]

Onuncu Yıl Kutlamaları ile sembolleşen asıl uygulamalar ise Atatürk'ün Ankara Cumhuriyet Meydanı'nda bütün yurda seslendiği *"Onuncu Yıl Söylevi"* ile *"Onuncu Yıl Marşı"* olmuştur.[29] Kutlamalar kapsamında bir de af kanunu çıkarılmıştır.[30] 25 Ekim 1933 tarihinde Meclis genel kuruluna sunulan af kanunu tasarısı, 26 Ekim 1933 tarihli oturumda kabul edilerek uygulamaya girmiştir.[31] Devletle halk arasında bir yakınlaşmanın sağlanması amacıyla çıkarılmış[32] olan kanun gereğince Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Suikastı mahkûmlarının cezaları tamamen, Serbest Cumhuriyet Fırkası taraftarı olan ve Menemen Olayı sonrasında cezalandırılan gazetecilerin suçlarının ise bir kısmı affedilmiştir. Bunun yanı sıra, Hilafetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmasına dair 431 sayılı kanunda yazılı şahıslar ile 150'likler olarak bilinen kişiler af kanunu dışında tutulmuştur.[33]

Adana'da Bayram Hazırlıkları

Cumhuriyetin onuncu yılını kutlama hazırlıkları, Türkiye'nin dört bir yanında olduğu gibi Adana'da da büyük bir sevinç ve heyecanla karşılanmıştır. Yüksek Komisyonun gönderdiği program çerçevesinde hazırlıklara başlayan Adanalılar, Vali Mümtaz Bey'in başkanlığında Liva Kumandanı Salih Paşa, Belediye Reisi Turhan Cemal, Cumhuriyet Halk Fırkası Vilayet Reisi Operatör Doktor Yusuf Ziya, Maarif Müdürü Rasim ve Halkevi İdare Heyeti'nden

28 **BCA**, 490.01.11.50.36.1; Demirhan, **a.g.e.,** s. 79.

29 **BCA**, 490.01.11.50.37.1; **Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü İçin Yazılan Şiirler, Destanlar**, Ankara 1933; Enver Behnan Şapolyo, **Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü Ankara'da Nasıl Kutlandı 1923-1933**, Ankara 1934, s. 15-16.

30 Adana'da af kanundan 3'ü kadın 51 mevkuf ve mahkûm istifade etmiştir. "Aftan İstifade", **Yeni Adana**, 30 Ekim 1933, s. 2. Bu sayı daha sonra Adana'da 89'a çıkmıştır. Kozan'da ise af kanunundan 250 kişi istifade etmiştir. "Adana ve Kozan'da Af Kanunundan Kaç Kişi İstifade Etti", **Türk Sözü**, 5 Kasım 1933, s. 2.

31 Cahide Sınmaz Sönmez "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 33-34, Ankara 2004, s. 92; "Af Kanunu Çıktı", **Türk Sözü**, 27 Ekim 1933, s. 1.

32 Sönmez, a.g.m., s. 100.

33 Sönmez, a.g.m., s. 98; "150'likler Umumi Aftan İstifade Edemeyecek", **Yeni Adana**, 25 Temmuz 1933, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Baytar Müdürü Âdil Beylerden oluşan bir komite kurmuşlardır.[34] Çalışmalara başlayan komite, ilk olarak Ankara'da yapılacak olan ve Türkiye'nin dört bir tarafından gelen sporcuların katılacağı geçit töreninde Adana'yı temsil etmek üzere 60 sporcunun seçimini gerçekleştirmiştir.[35] Bunların eğitilmesi için de iki muallim görevlendirilmiştir. Şehir stadyumunda çalışmalarını sürdüren sporcular, öncelikle cumhuriyet ve idman marşlarını öğrenmişlerdir.[36] Çalışmaları görmek için stadyuma gelen Cumhuriyet Halk Fırkası Vilayet Reisi ve Aksaray Mebusu Süreyya Bey, çalışmaları beğendiğini ifade ederek sporcuların heyecanlarını ve millî duygularını tahrik eden bir de konuşma yapmıştır.[37] Fakat Adana'dan Ankara'ya gidecek sporcu sayısı bir süre sonra 75'e çıkarılmıştır.[38] Bu nedenle Torosspor, İdmanyurdu ve Seyhanspor kulüplerinden bisikletli, atlet, tenis ve futbolcu olmak üzere 25'er kişi seçilmiştir.[39] Erkek Lisesi Müdürü Salim Bey'in nezaretinde Ankara'ya gidecek olan sporculara Erkek Lisesinden 70, Muallim Mektebinden de 50 izcinin iştirak edeceği belirtilmiştir.[40] Ancak Maarif Vekâletinin isteği üzerine Kız Muallim mektebinden de 30 izci katılmıştır. 26 Ekim sabahı yola çıkan izciler, trene binmeden önce şehir merkezinde bir de geçit resmi yapmışlardır.[41]

Adana'da yapılacak törenlerin ağırlık noktasını ise okulların ve halkevinin faaliyetleri oluşturmuştur. Bu nedenle törenlere iştirak edecek okullar hazırlıklara hemen başlamışlardır. Maarif Vekâleti de çalışmaların düzenli olarak yürütülebilmesi için 23 Ekim'den itibaren ilk ve orta mekteplerde derslerin durdurulmasına karar vermiştir.[42] Bu süre zarfında yine Maarif Vekâletinin direktifleri

34 "Cumhuriyeti Kutlulama Komitesi Şehrimizde Teşekkül Etti", **Türk Sözü**, 26 Temmuz 1933, s. 2.

35 "Büyük Bayram'da Ankara'ya 60 Sporcu Gidecek", **Yeni Adana**, 17 Eylül 1933, s. 2.

36 "Sporcular Cumhuriyet Marşını Öğrenecek", **Yeni Adana**, 5 Ekim 1933, s.2.

37 "Fırka Reisi Süreyya Bey Sporcular Arasında", **Yeni Adana**, 8 Ekim 1933, s.1.

38 Daha önce her kulüpten futbol, tenis ve atlet olmak üzere yirmişer kişi seçilmiştir. Bunlara daha sonra yine her kulüpten seçilen bisikletçiler de ilave edilmiştir. "Büyük Bayrama Nasıl Gidiyoruz", **Türk Sözü**, 23 Eylül 1933, s. 2.

39 "Sporcular Perşembe Günü Ankara'ya Gidiyor", **Yeni Adana**, 24 Ekim 1933, s. 2.

40 "Sporcu ve İzciler Bu Sabah Ankara'ya Gidiyor", **Yeni Adana**, 26 Ekim 1933, s. 2. Ankara'ya giden bu izciler orada yapılan törenlere katıldıktan sonra 4 Kasım günü Adana'ya gelmişlerdir. "İzciler Yarın Şehrimize Dönüyorlar", **Yeni Adana**, 4 Kasım 1933, s. 2.

41 Türk Sözü gazetesi, Ankara'ya giden izcilerinin toplamının 180 kişi olduğunu yazmaktadır. "İzcilerimiz Gitti", **Türk Sözü**, 26 Ekim 1933, s. 1.

42 İlk ve orta dereceli mekteplerde dersler 1 Kasım günü tekrar başlamıştır. "Mektepler Açıldı", **Yeni Adana**, 2 Kasım 1933, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

doğrultusunda öğrencilere yönelik olarak *"İnkılâbın tarihçesi, millî mücadele tarihi, işgal görmüş yerlerde kurtuluş kahramanlıkları, şehitler ve gaziler"* konularında her gün üç konferans verilmeye başlanmıştır.[43] Bunun yanı sıra okullardaki tören hazırlıkları da kesintisiz olarak devam etmiştir. Bu bağlamda, Erkek Lisesi izci teşkilatı için yeni elbiseler diktirirken[44], Kız Lisesi de Behçet Kemal Bey'in yazmış olduğu *"Çoban"* adlı piyesi temsil etmeye karar vererek çalışmalara başlamıştır.[45] Bu sırada Müfettiş Asım Bey'in reisliği altında toplanan ilk mektep başmuallimleri de bayram münasebetiyle mektepler tarafından verilecek müsamereler ve açılacak sergilerin esaslarını belirlemişlerdir.[46] Toplantı sonunda mektepler tarafından verilecek müsamereler şu şekilde tespit edilmiştir:

30 Ekim günü saat 15.00'te Gazipaşa Mektebi salonunda; Gazipaşa, 5 Kanunusani, Ziya Paşa, Kurtuluş Mektepleri, Namık Kemal Mektebi salonunda ise Namık Kemal, 23 Nisan, İstiklâl, 29 Ekim Mektepleri.

31 Ekim'de saat 15.00'te Namık Kemal Mektebi salonunda İnkılâp, Seyhan, İnönü, Dumlupınar Mektepleri.[47]

Adana Halkevi de yeni açılmış olmasına rağmen, bayram hazırlıklarında aktif bir şekilde görev almıştır. Bu bağlamda, Halkevi temsil şubesi Cumhuriyet Halk Fırkası'na ait sinema binasında temsil edilmek üzere[48] *"Uyanış", "Mahkeme-i Şeriyye"* ve *"İstiklâl"* isimlerindeki piyesleri hazırlamak üzere çalışmalara başlamıştır.[49] Ayrıca, Onuncu Yıl Marşı'nın öğrenilmesi için de yoğun gayret göstermiştir.[50] Ayrıca, Halkevinin teşebbüsü ile 14 Ekim'den itibaren Na-

43 "Mekteplerde Her Gün Üç Konferans Verilecek", **Yeni Adana**, 24 Ekim 1933, s. 2.

44 "Mekteplerde Büyük Bayram İçin Hazırlıklar", **Yeni Adana**, 22 Eylül 1933, s.2. Okulların yanı sıra halkta bayramda giymek üzere yeni kıyafetler diktirmiştir. "Cumhuriyet Yıldönümü Şehrimizde Emsalsiz Bir Şekilde Kutlanacak", **Türk Sözü**, 3 Ekim 1933, s. 1.

45 "Kız Lisesi Bayramda Çoban'ı Temsil Edecek", **Yeni Adana**, 10 Ekim 1933, s. 2.

46 "Muallimler Birliğinde Toplantı", **Yeni Adana**, 10 Ekim 1933, s. 2; "İlk Mekteplerimizde de Cumhuriyet Bayramı Hazırlığı Başladı", **Türk Sözü**, 26 Eylül 1933, s. 1.

47 "Mektepler Bayramda Kaç Müsamere Verecek", **Yeni Adana**, 12 Ekim 1933, s. 2.

48 "Halkevinde Hazırlık", **Yeni Adana**, 9 Ekim 1933, s. 1.

49 "Halkevi Temsil Şubesinde Hazırlıklar", **Yeni Adana**, 13 Ekim 1933, s. 2. Hangi oyunların temsi edileceği de Yüksek Komite tarafından belirlenmiştir. Buna göre komitenin temsil edilebileceğini belirttiği eserler; *"Sönmeyen Ateş", "İnkılap Çocukları", "Kahraman", "Mavi Yıldırım", "Şeriye Mahkemeleri", "Yarım Osman", "On Yılın Destanı" ve "İstiklal ile Uyanış"*tır. Bu oyunlardan hangilerinin oynanacağı konusunda ise vilayet komiteleri serbest bırakılmıştır. **BCA**, 490.01.11.50.37.1.

50 "Cumhuriyet Marşı", **Yeni Adana**, 12 Ekim 1933, s.1; "Cumhuriyet Marşı", **Yeni Adana**, 13 Ekim 1933, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

mık Kemal Mektebi salonunda fırka bandosu tarafından öğrencilere Onuncu Yıl Marşı öğretilmeye başlanmıştır. Öğrencilerin yanı sıra vatandaşların da marşı öğrenmesi için çaba gösterilmiştir. Bu doğrultuda, mekteplerin musiki muallimlerine Erkek Lisesinde her gün akşam kurs verdirilirken[51] bir taraftan da kolordu civarındaki belediyeye ait arsada bando eşliğinde vatandaşların katılımıyla çalışmalar yaptırılmıştır.[52]

Cumhuriyetin onuncu yıldönümünün benzersiz bir şekilde kutlanması için gerçekleştirileceği duyurulan uygulamalardan birisi de halk kürsülerinin kurulmasıdır. Bu kürsülerde, cumhuriyet ve inkılâp konularında konuşmak isteyen vatandaşların bayramın birinci günü öğleden sonra saat 14.00'te başlayarak gün batımına kadar, ikinci ve üçüncü günler de saat 09.00'dan gün batımına kadar konuşmasına izin verilmiştir. Adana'da bu maksatla Hükümet Konağı ve Belediye Binası önü, Sebze Pazarı ve Eski İstasyon Meydanı, Kolordu Karargâh Binası önünde olmak üzere beş tane kürsü kurulmuştur.[53] Bu kürsülerde söz almak isteyen vatandaşlara yönelik olarak, Cumhuriyet Halk Fırkası Vilayet İdare Heyeti Reisliği tarafından gazeteler aracılığıyla şu duyuru yapılmıştır:

"Bu kürsülerde (18) yaşından yukarı, kadın ve erkek her yurttaş cumhuriyet ve inkılâp mefhumları içinde kalan Millî Hâkimiyet ve İstiklali sayısız iyiliklerine dair olan ve on senelik millet hâkimiyetine müstenit Cumhuriyet idaresinin yüksek eserlerini sayan gösteren hitabeler, konferanslar, şiirler, destanlar söylenip okunabilir. 28 Ekim 933 tarihine kadar birçok yurttaşlar Cumhuriyet Halk Fırkası Vilayet idare heyeti Reisliğinden söz almışlar ve isimlerini bunun için açılmış deftere yazdırmışlardır. 29 Ekim 1933 tarihinden itibaren bu suretle halk kürsülerinden söz söylemek isteyen aziz yurttaşlardan söz almak isteyenlere kürsülerin açık bulunduğu saatlerde kürsü başında bulunacak olan kürsü heyetlerinden söz alabilirler. Asil Cumhuriyetçi ve inkılâpçı Türk çocuklarına keyfiyeti arz ediyorum."

CHF Seyhan Vilayet Heyeti Reisi

Aksaray Mebusu A. Süreyya[54]

---

51 "Cumhuriyet Marşı… Lisede Öğretilmeye Başlandı", **Yeni Adana**, 19 Ekim 1933, s. 2.

52 "Halkevi Marşın Öğrenilmesini Temin Etti", **Yeni Adana**, 15 Ekim 1933, s. 2.

53 "Halk Kürsüleri Şehrin Nerelerinde Kurulacak", **Yeni Adana**, 10 Ekim 1933, s. 2; "Yurttaşlara", **Yeni Adana**, 29 Ekim 1933, s. 2.

54 "Yurttaşlara", **Yeni Adana**, 29 Ekim 1933, s. 2; "Halk Kürsüsü", **Yeni Adana**, 4 Ekim 1933, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Halk kürsülerinde konuşma yapmak üzere Cumhuriyet Halk Fırkası Vilayet İdare Reisliğine müracaat eden 200 kişiye[55] hitaben Yeni Adana gazetesi tarafından da şu uyarılar yapılmıştır:

"Beş gün sonra Büyük Cumhuriyetimizin onuncu yıla girişini kutlulayacağız. Evvelce de yazdığımız gibi bayramın devam edeceği üç gün içinde şehrimizin beş yerinde kurulacak olan halk kürsülerinde söz söylemek için söz alanlar vardır. Bunlardan başka mevcut teşekküller ve bilhassa fırka ocakları namına söz söylemek için ayrılmış olan zatlarda isimleri vermişlerdir. Bunların, hangi gün ve hangi kürsüde söyleyecekleri tespit edilmektedir. Bu isimler arasında her meslek ve sanattan yurttaşlar bulunuyor ve bunlar üzerlerine şerefli ve mühim bir vazife almışlar demektir. Ancak biz burada bir noktaya işaret ederek söz alan yurttaşların nazarı dikkatini bu noktaya çekeceğiz. Bizde her sene birçok halk toplantıları yapılır ve bu toplantılarda halkı nurlandırmak için birçok sözler söylenir. Fakat toplu bulunan ve bir hakikati öğrenmek için sabırsızlanan halk arasında mühim bir kısmı söylenen sözlerden kısmen bir şey anlamadan dağılır. Bunun sebebi ise söz söylemeye çıkan herhangi bir yurttaşın her şeyden evvel halk kütlesine hitap ettiğini unutmasıdır. Gönül çok arzu eder ve maksatta bunu bekler ki bayramda söz alan arkadaşlar karşılarında darülfünun talebesi değil açık ve Türkçe konuşan ve açık söz bekleyen bir halk kütlesi bulunduğunu ve söylenen sözlerin onlar için söylendiğini unutmuş olmasın."[56]

Cumhuriyetin onuncu yılını ölümsüzleştiren ve kutlamalarla özdeşleşen en önemli semboller *"Onuncu Yıl Söylevi"* ile *"Onuncu Yıl Marşı"* olmuştur. Bu nedenle, vatandaşlardan bayram süresince marşı okuyabilmeleri için öğrenmeleri istenmiştir.[57] Marşın öğrencilere öğretilmesi için de askeri bando muallimi ve fırka bandosu şefi Ali Rıza Bey tarafından muallimler birliğinde ilk mektep muallimlerine kurs verilmeye başlanmıştır. Marşı öğrenen öğretmenler de okullarında öğrencilerine öğretmeye başlamışlardır.[58] Bunun yanı sıra, Adana Halkevi de marşın bütün halk tarafından öğrenilebilmesi için mekteplerin musiki muallimlerine kurslar düzenlettirmiştir. Marşı öğrenen vatandaşlar kolordu civarı ve Namık Kemal Mektebi avlusunda fırka muzikasıyla[59], ilk ve orta mek-

55 "Şehrimizde Cumhuriyet Bayramında 200 Hatip Söz Söyleyecek", **Yeni Adana**, 17 Ekim 1933, s. 1.

56 "Halk Kürsülerinde. Bu Kürsülere Çıkacak Olan Yurttaşlardan Bir Ricamız", **Yeni Adana**, 24 Ekim 1933, s. 1.

57 **BCA**, 490.01.11.50.37.1

58 "Cumhuriyet Marşı", **Yeni Adana**, 12 Ekim 1933, s. 1.

59 "Cumhuriyet Marşı", **Yeni Adana**, 13 Ekim 1933, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

tep öğrencileri ise Namık Kemal Mektebinde bandonun iştirakiyle çalışmalarına devam etmişlerdir.[60]

Kutlamalar çerçevesinde şehrin süslenmesine de özel bir önem verilmiştir. Bu doğrultuda, şehrin muhtelif yerlerinde taklar kurulmuştur. Bu takların yapımına nezaret etmek üzere vilayet kutlama komitesi tarafından su işleri idaresi mühendislerinden Behçet Bey'in reisliğinde mühendis ve fen memurlarından meydana gelen bir komisyon oluşturulmuştur.[61] Bayram münasebetiyle şehirdeki kamu kurumları ile özel kuruluşların da katkısıyla 37 adet tak yaptırılmıştır.[62] Bunun yanı sıra, şehirde görev yapan memurlar da aralarında para toplayarak bir tak yaptırmaya karar vermişlerdir. Bu nedenle memurlar 50, odacılar da 25 kuruş vermişlerdir. Adliye memurları ile hâkimler de aralarında topladıkları 55 lira ile takın yapımına katkıda bulunmuşlardır.[63] Takın inşaatıyla ilgilenmek üzere Defterdar Vekili Kadri, Cumhuriyet Müdde-i Umumisi Başmuavini Halit, Emniyet Müdürü Memduh, Hapishane Müdürü Hilmi Beylerden oluşan bir de komite oluşturulmuştur. Takın marangoz ve tenvirat işleri için ise hapishanede bulunan marangozlardan yardım alınmıştır.[64]

Memurların yanı sıra ilk mektepler de kendi adlarına bir tak yaptırmaya karar vermişlerdir. Takın yapımıyla ilgilenmek üzere muallimlerden Ziya, Ahmet ve Hüsnü Beylerden oluşan bir de komite kurmuşlardır.[65] Bunların haricinde İnhisarlar İdaresi Baş Müdürlüğü[66], Çukurovalı çiftçiler[67] ve şehir hapishanesinde bulunan mahkûmlar da birer tak inşa ettirmişlerdir.[68] Yaptırılacağı vaat edilen bütün taklar, kısa sürede tamamlanarak bayramdan önce hazır hale getirilmişlerdir.[69]

---

60 "Mektepler Dün Birlikte Marş Söylediler", **Yeni Adana**, 26 Ekim 1933, s. 2.

61 "Şehrimizde Bayram Hazırlıkları", **Türk Sözü**, 11 Ekim 1933, s. 1.

62 "Bayram Hazırlıkları", **Türk Sözü**, 8 Ekim 1933, s. 2.

63 "Memurlar Bir Memurin Takı Yaptırıyor", **Yeni Adana**, 8 Ekim 1933, s. 2.

64 "Memurin Takı", **Türk Sözü**, 9 Ekim 1933, s. 2; "Memur Takı", **Yeni Adana**, 9 Ekim 1933, s. 2; "Memur Takı", **Yeni Adana**, 12 Ekim 1933, s. 1.

65 "İlk Mektepliler Takı", **Türk Sözü**, 11 Ekim 1933, s. 2.

66 "İnhisarlar İdaresinin Takı Zaferi", **Yeni Adana**, 18 Ekim 1933, s. 2.

67 "Çiftçilerimizde Bir Tak Yapmaya Karar Verdiler", **Yeni Adana**, 10 Ekim 1933, s. 1. Bu tak köprü başına yapılmıştır. "Çiftçilerimizin Takı", **Türk Sözü**, 11 Ekim 1933, s. 2.

68 "Hapislerin Takı", **Yeni Adana**, 23 Ekim 1933, s. 3.

69 "Taklar Kurulmaya Başlandı", **Yeni Adana**, 18 Ekim 1933, s. 2; "Bayram Takları Kurulurken", **Türk Sözü**, 22 Ekim 1933, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Yüksek Komitenin talimatı doğrultusunda, Adana'da bulunan binalar da bayraklarla donatılarak aydınlatılmıştır.[70] Bu nedenle, şehirde bayraklık kırmızı bez bulunmaz olmuştur.[71] Buna bağlı olarak bez fiyatları kısa süre içerisinde inanılmaz derece artmıştır. Bunun üzerine İstanbul'dan tekrar bayraklık bez istenmiştir.[72] Bayrak diken ve diktirenlerden de ölçü konusunda dikkat etmeleri istenerek standartlara uygun olmayan bayrakların asılamayacağı belirtilmiştir. Nitekim standart ölçülere sahip olmayan bayrakların asılmasına izin verilmediği gibi sadece belediye tarafından onaylanan bayraklar süslemelerde kullanılabilmiştir.[73] Bayraklarla süslenen şehir, elektrikli ampullerle de aydınlatılmak suretiyle adeta bayram yerine dönmüştür. Bu bağlamda şehir de bulunan bütün hususi müesseseler ile hükümet daireleri elektrikle tezyin edilmiştir. Adana Elektrik Türk Anonim Şirketi de bayram müddetince süsleme için kullanılan cereyan fiyatında yüzde 50 indirim yapacağını ilan etmiştir. Şirket tarafından yapılan duyuruda indirimin hesap edilebilmesi için bu maksatla elektrik sarf edeceklerin 25 Ekim tarihine kadar dilekçe ile kendilerine başvurması gerektiği ifade edilmiştir.[74]

Bayram müddetince şehirler gibi köyler de bayraklarla süslenmiştir. Hatta Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi merkezince büyük köylere içinde saklanacağı mahfazası da olan birer bayrak hediye edileceği belirtilmiştir.[75] Kısa bir süre sonra da bayrakların fırkaya geldiği ve fırka reisliği tarafından köylere dağıtılmak üzere vilayet makamına teslim edildiği bildirilmiştir.[76] Fırka tarafından vatandaşların yakalarına takması için 14.000 tane de Halk Fırkası bayrağını gösteren rozet gönderilmiştir. İpekle işlenmiş olduğu ifade edilen bu bayrakların bayram günlerinde dağıtılacağı belirtilmiştir.[77] Cumhuriyet Halk Fırkası bayram müna-

70 **BCA**, 490.01.11.53.36.1.

71 "Bayram Hazırlığı", **Yeni Adana**, 11 Ekim 1933, s.1; "Bayram Hazırlığı", **Türk Sözü**, 20 Ekim 1933, s. 2.

72 Fiyatlar kısa süre içerisinde % 150 dolayında artmıştır. "Bayrak Bezleri Fiyatında İhtikâr Başladı", **Türk Sözü**, 8 Ekim 1933, s.2; "Bayrak ve Ampullerde İhtikâr mı?", **Türk Sözü**, 21 Eylül 1933, s. 2.

73 "Bayraklar Damgalanacak", **Türk Sözü**, 9 Ekim 1933, s. 2.

74 **Yeni Adana**, 4 Ekim 1933, s. 2; "Cumhuriyet Bayramında Elektrik Tenvirat Ücretlerinde Tenzilat Yapılacak", **Türk Sözü**, 21 Eylül 1933, s. 2.

75 "Köylere Birer Bayrak Hediye Edilecek", **Yeni Adana**, 24 Eylül 1933, s. 2.

76 "Bayraklar Geldi", **Yeni Adana**, 10 Ekim 1933, s. 2.

77 "Fırka Bayrağı", **Yeni Adana**, 10 Ekim 1933, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

sebetiyle bir de balo tertiplemeye karar vermiştir.[78] Baloyu organize etmek üzere de Vilayet Kutlama Komitesi tarafından Doktor Zeki, Avukat Zihni, Elektrik Şirketi Müdürü Ober, Osmanlı Bankası Müdürü Cevat Beyler ile Samime Cevat ve Matmazel Anni Rozanni'den oluşan bir komite oluşturulmuştur.[79] Adana'da bayram dolayısıyla dikkat çeken bir uygulama da kasaplardan gelmiştir. Adanalı kasaplar, Cumhuriyet Bayramının birinci gününe tesadüf eden pazar günü, bayram şerefine dükkânlarını kapatacaklarını bildirerek halktan tedbirli olmalarını istemişlerdir.[80] Adana İnhisarlar idaresi de sadece bayram müddetince satılmak üzere, fiyatları normal ürünlerle aynı olan bayrama özel sigara ve rakı üretmiştir.[81]

Cumhuriyetin onuncu yılı hatırasına Maarif Vekâleti tarafından yaptırılan madalyalardan Adana Ziraat Bankasına 2.500 adet gönderilmiştir.[82] Bir tarafında Gazi Hazretlerinin resmi, diğer tarafında *"Türkiye Cumhuriyeti 1923-1933"* yazısının yer aldığı bronzdan yapılmış ve kırmızı beyaz bir kurdeleye bağlı olarak tanesi 15 kuruştan satılmış olan madalyalar vatandaşın yoğun ilgisi neticesinde iki gün içerisinde tükenmiştir.[83] Bunun üzerine Ankara'dan tekrar madalya istenmiş,[84] fakat Ankara'da da kalmadığı bildirilmiştir.[85] Mektepler tarafından da büyük ilgi görmüş olan madalyadan sadece Erkek Lisesi 400 tane almıştır.[86] Madalyadan alan öğrencilerin bir kısmı bayram gelmeden madalyalarını göğüslerinde taşımaya başlamışlardır.[87]

Onuncu yılın anısına, Posta Telgraf Umum Müdürlüğü de pul bastırmıştır. Adana şehir postanesine de gelmiş olan bu pullar, yedi farklı fiyatta olmak üzere serisi yüz kuruştan satılmıştır.[88] Ayrıca geliri Tayyare, Hilal-ı Ahmer, Himaye-i Etfal ve Maarif Cemiyetlerine verilmek üzere dört çeşit de cumhuriyet kartı gel-

78 "Bayramda CHF'sı Bir Balo Verecek", **Yeni Adana**, 12 Ekim 1933, s. 1.

79 "Şehrimizde Bayram Hazırlıkları", **Türk Sözü**, 11 Ekim 1933, s. 1.

80 "Kasaplar Bayramın İlk Günü Kapalıdır", **Yeni Adana**, 26 Ekim 1933, s. 2.

81 "Bayram İçin Nefis Sigara ve Rakı Çıkarılacak", **Yeni Adana**, 6 Ekim 1933, s. 1.

82 "Maarif Madalyasından Hiç Kalmadı", **Türk Sözü**, 25 Ekim 1933, s. 1.

83 "Cumhuriyet Madalyaları Ziraat Bankası Gişelerinde Satılmağa Başlandı", **Türk Sözü**, 16 Ekim 1933, s. 2.

84 "Cumhuriyet Madalyaları", **Türk Sözü**, 17 Ekim 1933, s. 2.

85 "Maarif Madalyasından Hiç Kalmadı", **Türk Sözü**, 25 Ekim 1933, s. 1.

86 "Cumhuriyet Madalyası Büyük Rağbet Gördü", **Yeni Adana**, 17 Ekim 1933, s. 1.

87 "Cumhuriyet Madalyası Hep Satıldı", **Yeni Adana**, 18 Ekim 1933, s. 2.

88 "Yeni Pullar Adana Postanesine de Geldi", **Yeni Adana**, 22 Ekim 1933, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

miştir.[89] Bunun yanı sıra, şehre gelen Onuncu Yıl Marşı plakları da hemen satılmıştır.[90] Bayram münasebetiyle bütün halka ve köylere dağıtılmak üzere, Yüksek Komisyon tarafından İshak Refet, Besim Atalay ve halk şairlerinden Âşık Memet, Maraşlı Esat, Saraç Hacı ve Âşık Hasan'ın destanları gönderilmiştir.[91]

Onuncu yıl dönümü şerefine yapılan özel uygulamalardan birisi de bayramın yapılacağı yerin *"Cumhuriyet Meydanı"* olarak adlandırılmasıdır. Bu bağlamda Adana'da da *"Yeni İstasyona giden asfalt caddenin sağ tarafındaki geniş çayırlık"* alan cumhuriyet meydanı olarak belirlenmiştir.[92]

Halk Fırkasına bağlı on yedi ocağın reisleri de Cumhuriyet Halk Fırkası Vilayet Heyeti reisi Süreyya Bey başkanlığında toplanarak ocakların bayrama nasıl iştirak edeceklerini kararlaştırmışlardır. Buna göre, 29 Ekim Pazar günü sabahı saat 7.30'a kadar her ocağın azalarıyla birlikte kendi mıntıkasında belirlediği bir yerde toplanarak başta flaması olmak üzere kolordu civarına hareket edeceği belirtilmiştir. Kolordu civarında toplanan bütün ocakların da önde ocak flaması olmak üzere saat 9.30'da Süreyya Bey başkanlığında Cumhuriyet Meydanına doğru hareket edecekleri ifade edilmiştir.[93]

Adana'da Bayram Törenleri

Adana'daki kutlama törenleri aşağıdaki programa göre gerçekleştirilmiştir. Buna göre;

1- Bayram günlerinde ve gecelerinde şehirdeki bütün resmi daireler, Cumhuriyet Halk Fırkası Merkezi ve Ocakları, bilumum mektepler, müessese ve ticarethaneler, ev ve dükkânlar, meydanlar ve caddeler, nakil vasıtaları ve spor kulüpleri, bayraklar ve kırmızı beyaz kurdelelerle tezyin ve fenerlerle tenvir edilecektir. Kuleler, minareler, üç gece donanacaktır.

2- Şehirde Yeni İstasyona giden asfalt caddenin sağ tarafındaki geniş çayırlık alan Cumhuriyet Meydanı olarak tespit edilmiş olup bu meydana bugünün yüksek hatırasını ebedileştirmek için belediye meclisi kararı ile Cumhuriyet Meydanı adı verilecektir.

---

89 "Cumhuriyet Kartları", **Yeni Adana**, 25 Ekim 1933, s. 2.

90 "Bayram Hazırlığı", **Türk Sözü**, 20 Ekim 1933, s. 2.

91 "Bayram İçin Halka Dağıtılacak Destanlar", **Yeni Adana**, 12 Ekim 1933, s. 2.

92 "Onuncu Yıl Programı", **Yeni Adana**, 27 Ekim 1933, s. 1-2.

93 "Fırka Ocakları", **Yeni Adana**, 23 Ekim 1933, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

3- Bayramın birinci günü sabahı saat 9.30'da askeri kıtaat, mektepler, sporcular, halk teşekkülleri, bilumum vatandaşlar, atlı ve yaya olarak merasime iştirak için gelecek köylü vatandaşlar daha önceden belirlenen yerlerde duracaklardır.

4- Saat 9.30 ile 10.00 arasında konsoloslar vali beyi oradaki mevkiinde ziyaret edeceklerdir.

5- Merasime tam saat 10.00'da başlanacaktır. En büyük devlet görevlisi olan vali, memleketin en büyük askeri kumandanı ile beraber krokideki yerleri ve duruş vaziyetleri gösterilen kıtaatın, mektepler, sporcular ve bütün vatandaşların sırasıyla önlerinden geçerek bu büyük bayramı kutlulayacak ve yerine döndükten sonra verilecek işaret üzerine muzika İstiklal Marşını çalacak, bunu müteakip Cumhuriyetin Onuncu Yıl Marşı muzikanın iştiraki ile orada bulunan bütün vatandaşlar tarafından bir ağızdan söylenecektir.

6- Bundan sonra vali, Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi, Halkevi Reisi, Belediye Reisi, Harp malulü bir gazi, bir şehit evladı, mekteplerin yüksek sınıfından yaşı en büyük bir kız ile bir erkek talebe meydanın (+) işareti ile gösterilen yerinden Ankara'ya gönderilmek üzere birer avuç toprak alarak hazırlanmış olan zarfa koyacaklardır. Bu sırada maksadı ifade eden kısa bir nutuk söylenecektir.

7- Toprak alma merasimi biter bitmez vali mevkiine dönecek ve bundan sonra aşağıdaki sıraya göre geçiş resmi başlayacaktır:

A- Ordu Kıtaatı

B- Harp Malulü Kahramanlar

C- İhtiyar Zabitler (Üniformalı)

D- Jandarma ve Polis Kıtaları

E- İzciler

F- Mektepler

G- Sporcular

H- Millî Cemiyetler (Hilal-ı Ahmer, Himaye-i Etfal, Tayyare, Maarif, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetleri)

I- Müessese ve Esnaf cemiyetleri temsili bedialarıyla

J- Vatandaşlar (atlılar yayalardan sonra geçecek)

8- Bu tertip dairesinde geçit resmi yapan kıtaat mahallin en büyük devlet görevlisinin önünden geçerken kendini selamlamak suretiyle karşılık olarak bu büyük millî bayramı kutlulayacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

9- Yukarıda gösterilen zamanda toplanma sahasına gelinip kütleler arasında yer alamamış bulunan ve onun için Cumhuriyet Meydanına civar olan mahallerde seyirci vaziyetinde kalanlar muhtelif taraflara dağılmayarak geçiş resminin sol kolunun arkasından mahallin en büyük devlet görevlisini selamlayarak geçeceklerdir.

10- Geçit resmine iştirak edecek olan merasime dair zatlara geçiş yapacak olan resmi teşkilata bağlı olanlar resmi kıyafet ve büyük üniformalarını giyerler. Halk için resmi elbise kaydı yoktur. Ancak bütün vatandaşlar bu bayram günlerinde en yeni ve en temiz elbiselerini giyeceklerdir.

11- Onuncu cumhuriyet bayramı makamlarda ve evlerde ziyaretler yapılarak kutlanmayacaktır. Herkesin geçit resmi meydanında toplanıp merasime iştirak etmesi, kutlulama vazifesinin karşılıklı yapılması sayılacaktır.

12- Şehrin Hükümet, Kolordu, Belediye, Sebze Pazarı ve Eski İstasyon Meydanlarında kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası kürsülerinde, Cumhuriyet Halk Fırkası Reisliğine daha evvel müracaatla ismini kaydettirmiş olan 18 yaşından yukarı kadın, erkek her yurttaş tarafından o gün öğleden sonra konferanslar, nutuklar, hitabeler söyleyecektir. Buna bayramın ikinci ve üçüncü günlerinde sabahtan akşama kadar kürsüler açık kalınarak devam olunacaktır.

13- Bayramın birinci günü saat 15.00'te Cumhuriyet Halk Fırkası ve Halkevi yeni binasının açılma merasimi yapılacaktır. Bu merasime bütün vatandaşlar davetlidir.

14- Bayramın birinci günü gecesi Cumhuriyetin ilanı saati olan 20.30'da 101 pare top atılacaktır. Aynı saatte bütün vatandaşlar hiç olmazsa kapıları önünde bulunarak ilk top sesi işitilince inkılâp uğrunda canlarını verenlerin yüksek hatıralarına saygı göstermek üzere şapkalarını çıkararak bir dakika oldukları yerde duracaklardır. Türkiye Cumhuriyeti ikinci on yıllık devrinin ilk anı girmiş olduğu bu dakika, bütün fabrikalar, nakil vasıtaları düdük çalarak; muzikalar, davullar ahenge başlamak suretiyle ilanı şadümani edecekler ve fener alayları harekete geçeceklerdir.

15- Ordu kıtaatı, mektepler, halk teşekkülleri tarafından tertip olunan fener alayları; önde müzika ve davullar olduğu halde şehrin her tarafını dolaşacaklardır.

A- Bu fener alayları harekete geçmezden evvel Hükümet Konağı ile Cumhuriyet Halk Fırkasının yeni binası arasındaki cadde üzerinde toplanacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

B- Burada fener alayları saat 20.00'den itibaren toplanmaya başlayacaklar ve saat 20.30'da toplantı bitmiş olacaktır.

C- Birinci top atımından sonra fener alayları oldukları yerden bölük bölük hareket edecektir. Bölüklerin sırasını başlarında bulunacak zabit tespit edecek ve bunların bütün hareketlerinin devamı esnasında kumandanlığı yapacaktır.

D- Bu alaylar Abidin Paşa, Kuruköprü, Divan Yolu, Asfalt Cadde, Yeni Salcılar ve Askeri Fırka önünden geçecek ve bu geçit planını bu iş için teşkil olunan heyet tanzim ve tespit ile daha evvel gazetede halka ilan edilecektir.

16- Bayramın ikinci günü saat 10.00'da Memleket Hastanesi civarında yeniden yaptırılmış olan Veremliler Dispanserinin açılma merasimi icra edilecektir. Bu merasime bütün vatandaşlar davetlidir.

17- Bayramın ikinci günü öğleden sonra stadyumda atletizm müsabakaları, avcı atışları, pehlivan güreşleri ve bayram yerinde de millî oyunlar yapılacak ve açıkta bir piyes temsil olunacaktır. Bu gece saat 21.00'de Cumhuriyet Halk Fırkası binasında bir balo verilecektir. Baloya iştirak edeceklere ayrıca davetiye gönderilecektir.

18- Temsiller: 30 Ekim 1933 Pazartesi günü saat 14.00'te ve gece saat 20.00'de Kız Lisesi ile Erkek Muallim Mektebinde ve saat 20.30'da Kız Muallim Mektebinde temsiller verilecek ve yine 30 Ekim 1933 günü öğleden sonra ve gecesi Ziraat Mektebi bahçesinde halk için köy eğlenceleri, Gazi Paşa ve Namık Kemal Mektepleri salonunda ise saat 15.00'de mektepliler tarafından müsamere ve temsiller yapılacaktır. 31 Ekim 1933 Salı günü saat 14.00'te ve gecesi saat 20.00'de Cumhuriyet Halk Fırkası ve Halkevi binasında veya Elhamra Sinema salonunda Halkevi temsil şubesi tarafından temsiller verilecektir. Bu müsamere ve temsillere bütün vatandaşlardan her arzu eden davetlidir.

19- Bayramın üçüncü günü saat 9.30'da stadyumda inşası tamamlanan atış mahallinin açılma merasimi yapılacaktır.[94]

Aylardan beri devam eden hazırlıklar neticesinde her tarafı bayraklarla, Gazi Mustafa Kemal'in resim ve fotoğraflarıyla süslenmiş olan Adana bayrama hazır hale gelmiştir. Bayram sabahı ile birlikte günler öncesinden hazırlığını bitirip aylardan beri bu günü bekleyen yaklaşık elli bin Adanalı adeta kendini sokağa atmıştır. Şehirdeki bu sevinç ve heyecanı yaşamak isteyen yaklaşık on bin

94 "Onuncu Yıl Programı", **Yeni Adana**, 27 Ekim 1933, s. 1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

köylü vatandaş da şehre gelmiştir. En temiz kıyafetlerini giyip göğüslerine fırka bayrağı ve İstiklâl Madalyasını takan Adanalılar, törenlerin yapılacağı alanda toplanmıştır.[95]

On binlerce vatandaşın katılımıyla gerçekleştirilen kutlama törenleri saat 10.00'da İstiklâl Marşının söylenmesi ile başlamıştır.[96] İstiklâl Marşından sonra Vali Bey ile Fırka Kumandanı Salih Paşa, halkın ve mekteplilerin bayramını kutlamışlardır. Bunu tören alanına toplanan herkesin hep bir ağızdan Onuncu Yıl Marşını söylemesi takip etmiştir. Marşın bitmesinden sonra Ankara'ya gönderilecek toprağın Cumhuriyet Meydanından alınma merasimi yapılmıştır. Kazma ve kürekle kazılan yerden önce Vali Bey sonra Fırka Reisi Süreyya, Halkevi Reisi Şadi, Belediye Reisi Turhan Cemal Beyler, malûl gazi Derviş oğlu Hüseyin, şehit yavrusu Çınarlı Mektebi talebesinden Yusuf Efendi oğlu Muslihittin Efendiler ile Kız Lisesi üçüncü sınıf talebesi Mübeccel Hurşit tarafından alınan birer avuç toprak zabıta-i belediye müdürü Memduh Beyin tuttuğu al atlas içine koyarak önceden hazırlanmış olan bir tahta kutu içerisine yerleştirilmiştir.[97] Bu toprağın ifade ettiği manayı Halkevi Reisi V. Şadi şu sözlerle açıklamıştır:

"Ulu Reisimiz Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine:

Cihanı hayrete düşüren büyük eserleriniz, inkılâp ve Cumhuriyetin onuncu yaşını candan kutlularken Türk varlığının kurtarıcı rehberine minnet ve şükranlarımızı bildirmek üzere açtığınız yolda ölmüş Adanalıların kanını ve gönüllerini taşıyan toprağımızdan sunulmak üzere bir avuç aldık. Büyük eserinizi korumakla yurt çocuklarının birliğini, beraberliğini ve yurt kurtarıcısının açtığı ülküye Adanalıların bağlılığını bu ılık ve cömert topraktan dinleyeceksiniz. Sonsuz saygılarımızı candan sunarız ulu reisimiz."[98]

Toprak alma merasimini müteakiben Fırka Reisi Süreyya Bey kürsüye çıkarak bir konuşma yapmıştır. Günün mana ve önemi üzerinde durduktan sonra toprak alma merasiminin önemi ve faydalarını anlatan Süreyya Beyin heyecan

---

95 "Adana Bayramı Candan Kutluluyor", **Yeni Adana**, 30 Ekim 1933, s. 1; "On Beş Bin Yurttaş Geçit Yaptı", **Türk Sözü**, 30 Ekim 1933, s. 1.

96 Tören alanının düzeni asker, jandarma, polis ve belediye zabıtası tarafından sağlanmıştır. "Bayram Nerede Kutlulanacak", **Yeni Adana**, 17 Ekim 1933, s. 1.

97 "Adana Bayramı Candan Kutluluyor", **Yeni Adana**, 30 Ekim 1933, s. 1; "Adana Tarihinde Şimdiye Kadar Görülmemiş Bir Bayram", **Türk Sözü**, 30 Ekim 1933, s. 1-2.

98 "Halkevi Gaziye Saygılarını Arzetti", **Yeni Adana**, 1 Kasım 1933, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

dolu nutku dinleyiciler tarafından alkışlarla defalarca kesilmiştir. Süreyya Beyden sonra kürsüye çıkan Burkan Sadık Bey ise 29 Ekim ve toprak alınmasına dair bir şiir okumuştur. Bunları müteakiben de geçit resmi başlamıştır. Geçit resmine iştirak edenler asker, jandarma, polisler, malul gaziler, mektepliler, Halk Fırkası Ocakları, Hayır ve Esnaf Cemiyetleri ile Millî Mensucat ve Ziraat Bank fabrikaları ameleleri sırasıyla yürümüşlerdir. Geçit resminin saat 12.00'de tamamlanması ile Cumhuriyet Meydanındaki merasim sona ermiştir. Bunun üzerine burada toplanan halk, Onuncu Yıl Marşı'nı söyleyerek şehirde bir tur attıktan sonra dağılmıştır.[99]

Öğleden sonra ise, inşaatı tamamlanan Cumhuriyet Halk Fırkası ve Halkevi binasının açılışı yapılmıştır.[100] Bunu Halkevi temsil komitesinin Yıldız Parkında sunduğu *"Yarım Osman"* isimli piyes takip etmiştir.[101] Bu esnada, şehirde kurulan Halk kürsülerinde konuşmak için müracaat ederek izin almış olan vatandaşların konuşmaları başlamıştır. Bayram müddetince devam eden konuşmalar arasında çok sade fakat çok etkileyici konuşmalarda olmuştur. Bu tarz konuşmalardan bir tanesi bayramın ikinci günü Belediye önündeki kürsüde söz alan Camilizâde Gani Beyin *"halk ağzıyla"* yaptığı konuşması olmuştur. Kale Kapısında buğday alım ve satımıyla geçinen bu zat, Millî Mücadele'ye Adanalıların nasıl girdiklerini anlattıktan sonra on sene içinde yapılan değişikliklerden bahsederken fesi püsküllü belaya, medreseleri asker kaçağı yatağına ve tekkeleri de tembelhanelere benzettikten sonra Cumhuriyet hükümetinin yaptığı yenilik ve iyilikleri saymıştır.[102] Camilizâde Gani Bey bir başka konuşmasında da Halk Fırkasının altı ok işaretiyle gösterilen umdelerinden bahsederek bunların manasını izah etmiştir.[103]

Gündüz başlayan eğlenceler akşam da bütün hızıyla devam etmiştir. Vatandaşların davul zurna eşliğindeki eğlencelerini cumhuriyetin ilan saati olan 20.30'da gerçekleştirilen 101 pare top atışı takip etmiştir. Bu esnada inkılâp şehitleri de selamlanmıştır. Topla beraber şehirde bulunan bütün fabrikalar düdük

99 "Adana Bayramı Candan Kutluluyor", **Yeni Adana**, 30 Ekim 1933, s. 1-2.

100 "Halkevimizin Yeni Binası Açıldı", **Türk Sözü**, 30 Ekim 1933, s. 1.

101 "Halkevi Bugün Bir Temsil Verecek", **Yeni Adana**, 30 Ekim 1933, s. 3; "Halkevi Yarım Osman Piyesini Verdi", **Yeni Adana**, 31 Ekim 1933, s. 2. Piyes hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **BCA**, 490.01.11.50.36.1.

102 "Kürsülerde Halka Kıymetli Sözler Söyleniyor", **Yeni Adana**, 31 Ekim 1933, s. 2.

103 "Kürsülerde Fırka Faaliyetlerine Dair Sözler", **Yeni Adana**, 2 Kasım 1933, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

çalmaya başlamıştır. Bunu müteakiben düzenlenen fener alayı ve şehir gezisi ile ilk gün eğlenceleri sona ermiştir.[104] Bayram münasebetiyle Adana Belediye Reisliği tarafından Gazi Mustafa Kemal, İsmet Paşa, Kazım Paşa, Recep Bey (Peker) ve Fevzi Paşa'ya da kutlama telgrafları çekilmiştir.[105]

Bayramın birinci günü gece yarısına kadar ayakta duran şehir halkı, ikinci gün de aynı heyecan içinde bayram yapmıştır. İkinci gün, ilk olarak saat 10.00'da Memleket Hastanesinde yapımı tamamlanmış olan Veremliler Dispanserinin açılışı yapılmıştır.[106] Öğleden sonra ise Kız Lisesinde *"Çoban"*, Kız Muallim Mektebinde de *"Mavi Yıldırım"* adlı piyesler temsil edilmiştir.[107] Aynı saatlerde, şehir stadyumunda da atletizm eğlenceleri ve güreşler gerçekleştirilmiştir.[108] Bunun yanı sıra, diğer okullarda da bir takım millî piyesler temsil edilmiştir. Akşam ise saat 21.00'de kutlama komisyonu tarafından Cumhuriyet Halk Fırkası binasında bir balo verilmiştir.[109] Ayrıca, Ziraat Mektebi bahçesinde de halk için bir takım köy eğlenceleri tertip edilmiştir.[110] Bayram münasebetiyle ilk ve orta mektepler tarafından açılan sergilerde ise özellikle Gazi köşeleri büyük takdir toplamıştır.[111]

Bayram Karşıyaka'da da davul ve zurna ile kutlanmıştır. Buraya bir tane tak yaptırmış olan Mollazâde Tahir Bey, bayram münasebetiyle pasta ve sigara dağıtmıştır.[112] Bayramın üçüncü günü ise Halkevi Temsil komitesi tarafından

104 "Adana Bayramı Candan Kutluluyor", **Yeni Adana**, 30 Ekim 1933, s.2. Fener Alayı güzergâhı da şu şekilde tespit edilmiştir. Hükümet civarında toplanıldıktan sonra Abidin Paşa yoluyla Kuru Köprü, Dörtyol Ağzı, İstasyon, Asfalt Cadde takip edilerek Vali Konağı önünden geçilecek oradan da Askeri Fırka önünden Yeni Otel ve çarşı takip edilmek suretiyle Hükümet Konağı civarına gelinerek sona erecektir. "Fener Alayı Nerede ve Ne Suretle Yapılacak", **Türk Sözü**, 26 Ekim 1933, s. 2.

105 "Adana Belediyesi Büyüklerimize Dün Kutlulama Telgrafları Gönderdi", **Yeni Adana**, 30 Ekim 1933, s. 2.

106 Halkevi binası, Verem Dispanseri, Adana'dan Karaisalı'ya kadar otomobil yolu ile Belediye binasına ilave olarak yapılacak büyük toplantı salonunun bayrama yetiştirilmesi için Vilayet komitesi 2 Ekimde karar almıştır. "Cumhuriyet Yıldönümü Şehrimizde Emsalsiz Bir Şekilde Kutlanacak", **Türk Sözü**, 3 Ekim 1933, s. 1.

107 "Dün Nasıl Geçti", **Yeni Adana**, 31 Ekim 1933, s. 1.

108 "Stadyumda Dün İdman Oyunları Yapıldı", **Yeni Adana**, 31 Ekim 1933, s. 2.

109 "Dün Nasıl Geçti", **Yeni Adana**, 31 Ekim 1933, s. 1.

110 "Stadyumda Dün İdman Oyunları Yapıldı", **Yeni Adana**, 31 Ekim 1933, s. 2.

111 "Mekteplerde Çok Güzel Sergiler Açıldı", **Yeni Adana**, 31 Ekim 1933, s. 2.

112 "Karşıyaka'da Bayram Şenlikleri", **Yeni Adana**, 2 Kasım 1933, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

"İstiklâl" ve *"Mahkemei Şeriye"* isimli piyesler sahnelenmiştir.[113] Bu temsillerle birlikte üç günlük bayram da sona ermiştir. Üçüncü gün akşamı yapılan tezahürat karşısında belediye önündeki kürsüye çıkan Fırka Reisi Süreyya Bey, çok heyecanlı bir konuşma yapmış ve andımızı okumuştur. Halkın gösterdiği yoğun coşku karşısında heyecanını yenemeyen Süreyya Bey, kürsüden indikten sonra bayramın uzatılması için Fırka Umumi Kâtibi Recep Bey'e telgrafla istirhamda bulunmuştur.[114]

113 "Halkevi Temsil Komitesinin Temsilleri", **Yeni Adana**, 1 Kasım 1933, s. 2.

114 "Fırka Reisi Bey Halkın Coşkunluğu Karşısında Bayramın Uzatılmasını İstedi", **Yeni Adana**, 2 Kasım 1933, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Cumhuriyetin onuncu yılının Adana'da büyük bir coşku ve sevinç içerisinde kutlanması için aylar öncesinden başlayan hazırlıklara bütün Adanalılar iştirak etmiştir. Halkla birlikte şehirde bulunan bütün kamu kurumları ile özel kuruluşlar da, sürece dâhil olmak suretiyle, onuncu yıl kutlamalarının; o zamana kadarki kutlamaların en canlı ve görkemlisi olmasını sağlamışlardır. Bu bağlamda, şehirde bulunan mektepler ile yeni açılmış olan Adana Halkevinin çalışmaları da büyük takdir toplamıştır.

Bu kutlama, cumhuriyet yönetiminin on yılda meydana getirdiği değişimin ortaya konulması açısından önemli bir vesile olmuştur. Nitekim dönemin Adana basınında özellikle son on yılda şehirde meydana gelen eğitim, sağlık, sanayi, ticaret ve belediye hizmetleri alanındaki değişim ele alınarak eski dönem ile cumhuriyet döneminin mukayesesi yapılmak suretiyle cumhuriyet idaresinin farklılığı vurgulanmıştır. Bu esnada, cumhuriyet idaresinin faziletinden bahsedilerek meydana gelen değişimin Adanalılara olan etkisi de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kutlamalar, yeni rejimin insanlar üzerinde meydana getirdiği değişimi ve toplumsal karşılığını görmek bakımından da faydalı olmuştur. Nitekim kutlama programı doğrultusunda en yeni ve temiz kıyafetlerini giymiş olan Adanalılar; yaşlısı-genci, köylüsü-şehirlisi hep birlikte bayramı kutlamışlardır. Bu esnada gerçekleştirilmiş olan tiyatro temsilleri, balo ve fener alaylarına iştirak etmek suretiyle ortaya koydukları birliktelik ve bayram algısı, devrin idarecilerinin cumhuriyet ideolojisi etrafından yeniden inşa etmek istedikleri toplum düzeninin Adana'da başarılı olduğunu da göstermiştir. Nitekim dönemin Fırka Reisi Süreyya Bey, halkın bayrama katılımı ve tezahüratı karşısında duyduğu memnuniyetten dolayı bayramın uzatılması için Fırka Umumi Katibi Recep Beye telgraf çekerek istirhamda bulunmuştur. Adanalıların Cumhuriyet Bayramına yaklaşımını yansıtan bu durum, yeni rejimin Adana halkı tarafından benimsendiğinin de önemli bir göstergesi olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

BCA, 030.10.185.352.13; 030.18.01.01.39.70.12; 450.01.11.50.36.1; 490.01.11.50.36.1; 490.01.11.50.37.1; 490.01.11.53.36.1.

Düstur 3. Tertip, Cilt II, IV, V.

TBMM, Z.C., Devre II, Cilt 24; Devre IV, Cilt 16.

Resmî Gazete; Kanun No 2305, Sayı 2437 (26 Haziran 1933); Kanun No 2318, Sayı 2530 (16 Ekim 1933); Kanun No 2319, Sayı 2536 (23 Ekim 1933); Kanun No 2320, Sayı 2536 (23 Ekim 1933); Kanun No 2321, Sayı 2536 (23 Ekim 1933); Kanun No 2322, Sayı 2536 (23 Ekim 1933); Kanun No 2739, Sayı 3017 (1 Haziran 1935); Kanun No 3466, Sayı 3950 (4 Temmuz 1938); Kararname No 14668, Sayı 2452 (15 Temmuz 1933); Kararname No 15073, Sayı 2532 (18 Ekim 1933); Kararname No 15098, Sayı 2535 (22 Ekim 1933); Kararname No 15113, Sayı 2535 (22 Ekim 1933).

Türk Sözü, 26 Temmuz 1933; 21 Eylül 1933; 23 Eylül 1933; 26 Eylül 1933; 3 Ekim 1933; 7 Ekim 1933; 8 Ekim 1933; 9 Ekim 1933; 11 Ekim 1933; 15 Ekim 1933; 16 Ekim 1933; 17 Ekim 1933; 20 Ekim 933; 22 Ekim 1933; 25 Ekim 1933; 26 Ekim 1933; 30 Ekim 1933.

Yeni Adana, 17 Temmuz 1933; 25 Temmuz 1933; 30 Ağustos 1933; 8 Eylül 1933; 17 Eylül 1933; 19 Eylül 1933; 22 Eylül 1933; 24 Eylül 1933; 4 Ekim 1933; 5 Ekim 1933; 6 Ekim 1933; 8 Ekim 1933; 9 Ekim 1933; 10 Ekim 1933; 11 Ekim 1933; 12 Ekim 1933; 13 Ekim 1933; 15 Ekim 1933; 16 Ekim 1933; 17 Ekim 1933; 18 Ekim 1933; 19 Ekim 1933; 22 Ekim 1933; 23 Ekim 1933; 24 Ekim 1933; 25 Ekim 1933; 26 Ekim 1933; 27 Ekim 1933; 29 Ekim 1933; 30 Ekim 1933; 31 Ekim 1933; 1 Kasım 1933; 2 Kasım 1933; 4 Kasım 1933; 5 Kasım 1933.

AKBAYRAK, Hasan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Millî Bayramlar", **Tarih ve Toplum**, Cilt 8, Sayı 43, İstanbul, 1987, s. 31-38.

BOLAT, Bengül Salman, **Millî Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2012.

COŞKUNER, Kerem, "Onuncu Yıl Anısına Yapılan Yayınlar", **Toplumsal Tarih**, Sayı 118, İstanbul, 2003, s. 94-95.

Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü İçin Yazılan Şiirler, Destanlar, Ankara, 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

ÇELEBİ, Mevlüt, **Atatürk ve Manisa**, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa, 2007.

ÇIKLA, Selçuk, "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Anısına Yapılan Edebi Yayınlar", **Turkish Studies / Türkoloji Dergisi I,** Sayı 1, Ankara, 2006, s. 45-63.

DEMİRHAN, Nezahat, **Cumhuriyetin Onuncu Yılının Türk İnkılâp Tarihindeki Yeri ve Önemi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999.

DOĞANER, Yasemin, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl 5, Sayı 9, Ankara, 2007, s. 119-143.

NEVZAT, Celâl, "Bayramların Bayramı", **Türk Sözü**, 21 Eylül 1933.

SELİM, Nüzhet, "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümünde Yapılan Neşriyat", **Ülkü**, Cilt 2, Sayı 12, Ankara, 1933, s. 443-455.

SÖNMEZ, Cahide Sınmaz, "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 33-34, Ankara, 2004, s. 89-101.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü Ankara'da Nasıl Kutlandı 1923-1933**, Ankara, 1934.

Yüksek Kutlama Komisyonu, **Köylülere Konferans,** Ankara, 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN ERZURUM'DAKİ EVİ

Gültekin Kamil BİRLİK*

ÖZET

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da, arkadaşlarıyla birlikte uzun süre kaldığı ev, Milli Mücadele'de önemli olaylara ev sahipliği yapmıştır. Evde, Erzurum Kongresi de dâhil olmak üzere, o dönemde yaşanan olaylar görüşülmüş, önemli kararlar alınmıştır. Yine bu evde, ileride Cumhuriyetin ilan edileceği ve diğer inkılapların yapılacağı Mustafa Kemal Paşa tarafından dile getirilmiştir.

Şapka İktisası Hakkındaki Kanun'un kabulü öncesinde Erzurum'da görülen tepkiler nedeniyle, Erzurumlular üzüntülerini bildirmiş, ayrıca 31 Aralık 1925'te Erzurum Vilayeti Meclis-i Umumisi, evi Mustafa Kemal Paşa'ya hediye etme kararı almıştır. Evin hediye ediliş gerekçesi, vatanın kurtarılması planını bu evde yapmış olmasıdır. 8 Şubat 1926'da adına tapuya kaydedilen evin anahtarını, seçilen heyet Ankara'ya giderek Mustafa Kemal Paşa'ya teslim etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, evi, aynı yıl mahalli Cumhuriyet Halk Fırkasının istifadesine bırakmış, ancak ev o dönemde lojman olarak kullanılmıştır. Atatürk, çiftliklerinin bağışında ve vasiyetinde evi bağışlamadığından, vefatı sonrasında ev, kanuni varisi olan Makbule Boysan'a kalmıştır. Ev, daha sonra Makbule Boysan tarafından Çocuk Esirgeme Kurumuna satılmıştır.

Ev, Çocuk Esirgeme Kurumunun olduktan sonra, önce bu amaçla kullanılmış, daha sonra onarılarak 1984'te "Atatürk Evi Müzesi" olarak ziyarete açılmıştır. Kültür Bakanlığı, 2001'de Atatürk Evi'nin yeniden düzenlenmesine yönelik kapsamlı bir çalışma başlatmış, 2003'te Atatürk Evi Müzesini ziyarete açmıştır. Müzenin Kültür ve Turizm Bakanlığına devredilmesi ise 2009 yılında gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Atatürk, Erzurum, Makbule Boysan.

* Dr., gkbirlik@gmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'S HOUSE IN ERZURUM

ABSTRACT

The house in which Mustafa Kemal Pasha and his friends stayed during the Turkish Liberation War witnessed significant events. In this particular house many events of the time including Erzurum Congress were discussed about and decided upon. It was in this house that the Republic would be declared and the other reforms would be implemented.

Before the Law on Hat Reform was accepted, people living in Erzurum stated that they were genuinely sorry for the negative reactions against this reform in Erzurum, and declared that they decided to present this house as a gift to Mustafa Kemal Pasha after a decision taken on 31 December 1925 by Erzurum Town Council. The reason for this decision was the fact that the plans concerning the liberation of the country were made in this house. On 8 February 1926, a committee submitted the key of the house which was registered officially in his name to Mustafa Kemal Pasha.

In the same year Mustafa Kemal Pasha left the house to the control of the local Republican People's Party but it was used as a state estate. As Atatürk did not include the house within his will and the donation of his farms, the house was passed to his legal inheritor Makbule Boysan. Later on, the house was sold to the State Orphanage. After being purchased by the state Orphanage, for some time the house was used as Orphanage and then in 1984 it was transformed to "Atatürk House Museum." In 2001, the Ministry of Cultural affairs started a comprehensive project to renovate Atatürk's House and opened it to visitors. In 2009, this museum was transferred to the Ministry of Tourism and Cultural affairs.

Key Words: Mustafa Kemal Pasha, Atatürk, Erzurum, Makbule Boysan.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Bu çalışmayla, Atatürk'ün Erzurum'daki evinin, onun hayatında işgal ettiği yer ile Atatürk'e hediye edilişinden günümüze kadar geçirdiği sürecin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu konudaki önceki çalışmalar incelendiğinde, evin günümüze kadar olan gelişimini içermedikleri görülmektedir. Önceki çalışmaların yalnızca bir tanesinde, tapu kayıtları ve resmi yazışmalar incelenmiş, diğerlerinde ise incelenmemiştir. Bu nedenlerle, yapılan bu çalışmayla, evin geçirdiği sürecin detaylı olarak incelenmesi, önceki çalışmalardaki eksik kalan konuların tamamlanması ve hatalı bilgilerin düzeltilmesi hedeflenmiştir.

Atatürk'ün Erzurum'daki evi halen "Atatürk Evi Müzesi" olarak hizmet vermektedir. Önceki çalışmalarda bulunmayan, Müzenin oluşturulma süreci, ortaya konulması amaçlanan diğer bir konudur.

Atatürk'ün Erzurum'daki evi ile ilgili yapılan bu çalışmanın kapsamına; Mustafa Kemal Paşa'nın bu evde kaldığı süre içerisinde yaşanan önemli olaylar, evin Mustafa Kemal Paşa'ya hediye edilişi, vefatı sonrasında ev ile ilgili yaşanılan gelişmeler ve evin Atatürk için müze haline dönüştürülme süreci alınmıştır.

Çalışma yöntemi olarak, evin Atatürk'ün hayatındaki yerini ortaya koyabilmek için, bu evde kaldığı süre içinde yaşanılan önemli olaylar incelenmiştir. Daha sonra, evin hediye edilişinden günümüze kadar olan sürecinin, tapu kayıtları ve resmi yazışmalar üzerinden takip edilmesi esas alınmıştır.

İlave bilgi edinmek için, döneme tanıklık yapan kişilerin konuyla ilgili eserlerine başvurulduktan sonra, ev hakkında yapılan önceki çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalardaki eksik ve hatalı bilgileri düzeltecek şekilde çalışmaya ilaveler yapılmıştır.

Çalışmanın çerçevesi bu şekilde ortaya konulduktan sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın bu eve taşınmadan önce Erzurum'da kaldığı yer ve yaptığı faaliyetler hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

3 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa[1], Müstahkem Mevkii Kumandanlığına ait olan binayı Müfettişlik Karargâhı olarak kullanmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın ordudan ve askerlikten istifasına kadar Milli Mücadele grubunun ilk toplantıları bu karargâh binasında yapılmış, kararlar burada alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu karargâh binasının yakınında

1 Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2007, s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

bulunan küçük, yeni bir evde de ikamet etmişti.[2] Bu ev Kolordu emrindeydi ve Kâzım Karabekir Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya tahsis edilmişti.[3]

Mustafa Kemal Paşa, kendi karargâhından Kâzım (Dirik) Bey, Hüsrev (Gerede) Bey ve Refik (Saydam) Bey ile Kâzım Karabekir Paşa, Rauf (Orbay) Bey, Süreyya (Yiğit) Bey ve (Vali) Münir (Akkaya) Bey ile yaptığı ilk konuşmasında, genel durum hakkında bilgi vermiş, izlenmesini gerekli gördüğü yolu açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, mücadelenin artık el altından yürütülemeyeceğini, açıkça ortaya çıkıp milletin haklarını dile getirmek gerektiğini söylemiştir. Bu değerlendirmesi sonrasında, kendisinin liderliğini kabul etme konusunu düşünmeleri için onlara zaman vermiş, tekrar toplanıldığında ise, onun liderliği kabul edilmiştir.[4] Mustafa Kemal Paşa bu toplantıda, yapılması gerekenin, milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız ve şartsız bağımsız bir Türk devleti kurmak olduğunu da açıklamıştır.[5]

Erzurum'daki faaliyetlerin duyulması üzerine, İstanbul'daki olumsuz ortamın etkisiyle, Padişah Mustafa Kemal Paşa'yı makine başına çağırmıştır.[6] Mustafa Kemal Paşa, 8/9 Temmuz 1919 gecesi sarayla yaptığı telgraf başı görüşmesinde, Padişah tarafından İstanbul'a dönmesi istenmiş, ancak kabul etmeyince resmi görevine son verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu gelişme üzerine, vazifeyle birlikte askerlikten de istifa ettiğini bildirmiştir.[7]

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ERZURUM'DA BULUNDUĞU SÜRE İÇİNDE EVDE YAŞANILAN ÖNEMLİ OLAYLAR

Mustafa Kemal Paşa istifası sonrasında, artık Kolordu ikametgâhında kalamayacağını,[8] çalışmaları da ilerlemiş olduğundan, toplu bulunmalarının gerekli olduğunu düşünmüş, bu nedenle herkesi içine toplayabilecek bir bina bulunması ihtiyacını dile getirmişti. Herkesin birbirinden uzak yerlerde ve semt-

2 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1997, s. 97.

3 Nuyan Yiğit, **Atatürk'le Otuz Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006, s. 118, 119.

4 Atatürk, **a.g.e.**, s. 30, 31; Kansu, **a.g.e.**, s. 30-34; Yiğit, **a.g.e.**, s. 117, 118.

5 Kansu, **a.g.e.**, s. 32.

6 Kansu, **a.g.e.**, s. 37.

7 Atatürk, **a.g.e.**, s. 33.

8 Yiğit, **a.g.e.**, s. 119.

Levent Şahverdi Arşivi

lerde oturmaları devamlı gece toplantılarını zora sokmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geldikten birkaç gün sonra Vali Münir Bey özel nedenlerle ayrılıp İstanbul'a gittiğinden, onun boşalttığı binaya taşınıldı. Artık herkes bu evde çalışıyor, yemek yiyor ve yatıyordu.

Bu bina Mumcu-i Süfla Mahallesi'nde, Çaykarye[9] Deresi'nin kenarındaydı. Kâgir olan bu bina Erzurum'un en güzel evlerinden biriydi. Önünde başka bir ev yoktu ve adeta boş arsaların içinde tek bir ev gibi görünmekteydi. Dekor bakımından da ev mükemmeldi. Girişte sağda müstakil bir oda, ikinci odaya çıkış merdiveni ve birinci kattaki sofaya geçiş vardı. Bu sofanın üzerinde sağlı sollu iki büyük oda bulunmaktaydı. İkinci katta bir salon ve bu salona kapıları açılan üç büyük oda ve helâlar yer almaktaydı. Çatı katında ise iki küçük oda bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa ikinci katta, merdivenden çıkınca sağdaki odada kalıyordu. Odanın mefruşatı: bir karyola, üzerinde aynası olan bir konsol, bir yuvarlak orta masa ve birkaç sandalyeden ibaretti. Rauf Bey ve diğer kalanların odaları da ikinci kattaydı. Kâzım Bey'in çalışma odası da bu katta bulunuyordu. Salonda on beş yirmi kişinin etrafında oturabileceği bir tahta masa bulunmaktaydı. Bu masada hem çalışılır, hem de birlikte yemek yenilirdi.[10]

Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Erzurum'da bulunanların yazdıkları eserler incelendiğinde, bu eve ne zaman taşınıldığı konusunda fikir birliği olmadığı görülmektedir. Birinci gruptakiler, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a varışından birkaç gün sonra bu eve taşınıldığını anlatmıştır. Mazhar Müfit (Kansu) Bey, yukarıda belirtildiği gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişinden birkaç gün sonra Vali Münir Bey'in İstanbul'a gittiğini, sonrasında da bu eve taşınıldığı bilgisini vermiş, buna ilişkin tarih belirtmemiştir. Rauf Bey de, tarih vermeden, Erzurum'a varışlarından birkaç gün sonra bu eve taşındıklarını anlatmıştır.[11]

İkinci gruptakiler taşınma tarihi hakkında bilgi vermekle birlikte, farklı tarihleri işaret etmektedirler. Hüsrev Bey, Vali Münir Bey'in 24 Temmuz 1919'da İstanbul'a gittiğini ve eve bu tarihte taşınıldığını belirtmiştir.[12] Kâzım Karabekir Paşa, Valinin gitmesiyle boşalan Alman Konsoloshanesi'ni[13] Mustafa Kemal

9 "Daha sonra Çaykara adını almıştır."

10 Kansu, **a.g.e.**, s. 97, 99.

11 Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 319.

12 Sami Ünal (Haz.), **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 60, 61.

13 "İleride değinileceği gibi, bu ev bir dönem Almanya Konsolosluğu olarak kullanılmıştı."

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa, Rauf Bey ve arkadaşlarına tahsis ettiğini anlatmıştır.[14] Kâzım Karabekir Paşa'nın kitabındaki olaylar incelendiğinde taşınma tarihin 30 Temmuz 1919 olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Erzurum Belediye Reisi Nafiz Bey ve Erzurum Meclis-i Umumi Azası Tevfik Bey, 1926 yılındaki beyanlarında, Mustafa Kemal Paşa'nın ilk defa "ferd-i millet" olarak memleketi felaketten kurtarmağa karar verdiği gün bu evde kaldığını belirtmiştir.[15] Bu tarih 9 Temmuz 1919'a karşılık gelmektedir.

Görüldüğü gibi, anlatımlardan, bu eve taşınma tarihi net olarak belirlenememektedir. Evde geçen olayların anlatıldığı aşağıdaki açıklamalar da dikkate alındığında, Mustafa Kemal Paşa'nın 9 Temmuz 1919'daki istifasından sonraki, Erzurum Kongresinin açılış tarihi olan 23 Temmuz 1919 tarihinden önceki bir günde eve taşınıldığı sonucuna varılmaktadır.

Ev üzerine yapılan çalışmalarda da taşınma tarihi ve evde kalma süresi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Fahrettin Kırzıoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın 52 gün boyunca kaldığını belirttiği ev ile ilgili olarak, Cevat (Dursunoğlu) Bey ile yaptığı görüşmede bilgi almıştır. Buna göre, Mustafa Kemal Paşa istifasını müteakip (9 Temmuz 1919)'da bu eve taşınmıştır. Fahrettin Kırzıoğlu'nun ifadesinden, Cevat Bey'in, istifa sonrasında taşınıldığını söylediği, 9 Temmuz 1919 tarihinin ise, kendisi tarafından, konuya açıklık getirmek için ilave edildiği anlaşılmaktadır.[16] Mehmet Önder de, Mustafa Kemal Paşa'nın 9 Temmuz 1919'da askerlikten istifa ettikten sonra, 29 Ağustos 1919'da Sivas'a gidinceye kadar toplam 52 gün, Rauf Bey ve arkadaşlarıyla birlikte bu evde kaldığını ifade etmiştir.[17] İbrahim Ethem Atnur da Mustafa Kemal Paşa'nın 52 gün bu evde kaldığı düşüncesini benimsemiştir.[18] Ayrıca, Erzurum Atatürk Evi Müzesi Broşüründe de 52 gün kalındığı bilgisi bulunmaktadır.[19] Mustafa Kemal Paşa'nın bu eve ta-

14 Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz-1**, (Yay. Haz. Faruk Özerergin), Emre Yayınları, İstanbul, 2000, s. 269.

15 **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Şubat 1926, s. 1.

16 Fahrettin Kırzıoğlu, "Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki Evi", **50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi**, Cilt:1, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1973, s. 192, 195, 196.

17 Mehmet Önder, **Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1988, s. 34.

18 İbrahim Ethem Atnur, "Erzurum'dan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e Armağan: Atatürk Evi", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Yıl:11, Sayı:27, Erzurum 2005, s. 313, 314.

19 **Erzurum Atatürk Evi Müzesi Broşürü**, T.C. Erzurum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Levent Şahverdi Arşivi

şınma tarihi, döneme tanıklık edenlerce aynı tarih olarak ifade edilemediğinden, onun, bu evde 52 gün boyunca kaldığını söylemek hatalı görünmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresinin yapıldığı dönemde de dâhil olmak üzere, Erzurum'da bulunduğu sürenin büyük bir bölümünde bu evde kalmıştır. Bu yüzden, evde, Milli Mücadele ile ilgili önemli görüşmeler yapılmış, önemli konular hakkında kararlar alınmıştır. Aşağıda, evdeki bu faaliyetlere ilişkin örnekler verilmiştir.

Milli Mücadele için görüş birliğine varılan kişilerin görevden alınmaları ve İstanbul'a çağrılmaları, bu dönemde uğraşılan bir problem olmuştur. Bu kapsamda, 3'ncü Kolordu Komutanı Refet (Bele) Bey'in, kendi yerine görevlendirilen kişiye komutayı devretmesi ve görevinden istifa etmesi, Mustafa Kemal Paşa'yı memnun etmemiştir.[20] 15 Temmuz 1919 tarihinde, istifa olayı bu evde öğrenildikten sonra konu ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Refet Bey'in, çağrıldığı İstanbul'a gitmeyerek Sivas'a hareket etmesiyle, daha önce kararlaştırdıkları gibi davrandığını, ancak kumandayı güvendiği kişiye teslim etmeden önce kendisine bildirmiş olsaydı, bundan daha da memnun kalacağını söylemiştir.[21]

İngiltere'nin, Erzurum Kongresinin toplanmasını engelleme kapsamında yaptığı bir girişimi de bu evde gerçekleşmiştir. Lord Curzon'un yeğeni olan Miralay Ravlinson[22] Mustafa Kemal Paşa'yı bu evde ziyarete gelmiştir. Ravlinson, Kongrenin toplanmamasını, hükümetinin buna izin vermeyeceğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, milletçe bu Kongrenin açılmasına karar verildiği, bunun için hükümetinden ya da kendisinden izin istenmediği cevabını vermiştir. Ravlinson'un, Kongrenin toplanması halinde kuvvet kullanarak dağıtılacağını söylemesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa da, kuvvete kuvvetle karşılık vererek milletin kararını yerine getireceklerini ve ne pahasına olursa olsun Kongreyi açacaklarını bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa daha sonra görüşmenin bittiğini söylemiş ve Ravlinson evden gönderilmiştir.[23] Kâzım Karabekir Paşa bu konuya ilişkin olarak, Ravlinson'un, Kongrenin yapılma-

20 Atatürk, **a.g.e.**, s. 35.

21 Kansu, **a.g.e.**, s. 55, 56.

22 "Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve Hüsrev Bey, Ravlinson'un yarbay olduğunu belirtmektedir." **TBMM Gizli Celse Zabıtları (GCZ)**, Devre:1, C 1, İçtima:1, 24 Nisan 1920, 2. İnikat, 4. Celse, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 5;Karabekir, **a.g.e.**, s. 251; Ünal, **a.g.e.**, s. 63.

23 Kansu, **a.g.e**., s. 55, 56; Yiğit, **a.g.e.**, s. 125.

Levent Şahverdi Arşivi

ması ve Mustafa Kemal Paşa'nın Kongreye alınmaması için var gücüyle çalıştığı bilgisini vermiştir.[24]

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum ile bütün Kafkasya'nın mümessili, ayrıca Londra'da yetkiye sahip bir kişi şeklinde tanımladığı Kaymakam Ravlinson ile görüşmesini, İngilizlerle ilk teması olarak açıklamıştır. 24 Nisan 1920 tarihindeki Meclisteki gizli oturumda, Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği bilgiye göre, Ravlinson bu görüşmede, çok daha ilginç taleplerde bulunmuştur. Ravlinson, Boğazlardan sarfınazar edilmesini, Adalar Denizi sahilinde Yunanlılara imtiyazlar, benzer şekilde Fransızlara da bazı imtiyazlar verilmesini istemiş, bunların, Türkleri sarsmayacağı düşüncesinde olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa ise, bu taleplerin uygulanmasının mümkün olmadığı, milletçe bunların kabul edilemeyeceği yönünde cevap vermiştir.[25]

Erzurum Kongresinin açıldığı gün olan 23 Temmuz 1919'u 24 Temmuza bağlayan gece saat iki civarında, İstanbul'dan gelen haberle, hükümetin, Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması için askerî ve sivil makamlara emir verdiği, ayrıca asi olarak ilan ettiği bilgisi öğrenilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu gelişme üzerine telaş ve endişe göstermeden, evde yanında hazır bulunanlara, bunun daha bir başlangıç olduğunu, ileride çok daha zor durumlarla karşılaşacaklarını, fakat her türlü zorluğu yeneceklerini söylemiştir.[26]

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresine üye olarak girip girmemesi, girdikten sonra Kongreye başkan olup olmaması konusunda kararsızlık gösterenler olmuştu. Mustafa Kemal Paşa ise, zaman geçirmeden milli iradenin faaliyete geçirilmesini ve milletin doğrudan doğruya fiili ve silahlı tedbirler almasını istediğinden, Kongreye katılmaya ve onu idare etmeye karar vermişti. Kongrenin bitimine iki üç gün kala da, bazı yakın arkadaşları, onun Heyet-i Temsiliyeye girişini sakıncalı bulmuşlardı.[27]

Mustafa Kemal Paşa 5 Ağustos 1919 tarihinde, bu evdeki odasında, yakın çevresindekilerin, Heyet-i Temsiliyeye girme konusundaki fikirlerini ve kararlarını gizli olarak yazmalarını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa olumlu ve olumsuz görüşleri okuduktan sonra, Heyet-i Temsiliyeye mutlaka girmesi gerektiğini,

24 Karabekir, **a.g.e.**, s. 227.

25 **TBMM GCZ,** D:1, C: 1, İ:1, s. 5.

26 "Hükümetin bu isteği sonrasında, 15'nci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile Erzurum Vali Vekili, böyle emrin uygulanamayacağı yönündeki cevabı İstanbul'a göndermişlerdi." Kansu, **a.g.e.**, s. 86, 88, 93.

27 Atatürk, **a.g.e.**, s. 47, 48.

Levent Şahverdi Arşivi

Kongrenin o güne kadar önemli kararlar aldığını, bu kararların uygulanmasını ve milli hayatı ilgilendiren işleri, başkalarının anlayışına bırakamayacağını açıklamıştır.[28]

Kongrenin bittiği günün gecesinde Süreyya Bey ve Mazhar Müfit Bey ile beraberken, Mustafa Kemal Paşa geleceğe ilişkin planlarını bu evde not ettirmiştir. Mazhar Müfit Bey'in yazdıklarına göre; Mustafa Kemal Paşa bu plan kapsamında, zaferden sonra hükümet şeklinin Cumhuriyet olacağını, Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince gerekenin yapılacağını, tesettür ve fesin kalkacağını, medeni milletler gibi şapka giyileceğini ve Latin harflerinin kabul edileceğini açıklamıştır.[29]

Aynı akşam evde, Kongrede alınan kararlar üzerine de konuşulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresiyle, genel milli kongre niteliği taşıyacak olan Sivas Kongresi için bir esas hazırlanmış olduğunu, bu esasların Sivas'ta işlenerek genişletileceğini söylemiştir. Memlekete milli iradenin hâkim olacağını, Kuvay-ı Milliyenin de bu iradeye tabi olmasıyla çok şeylerin yapılacağını ifade etmiştir. Ayrıca, Kongrede ele alınan fikirler hakkında, Kongrenin bir siyasi partiye dönüştürülmesi isteğinin reddedilmesinin çok yerinde olduğunu, siyasi partiye değil milli birliğe ihtiyaç duyulduğunu anlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu değerlendirmesi sonrasında, Erzurum'da ve Kongrede gördüğü samimiyet, fedakârlık ve azmin kendisini çok cesaretlendirdiğini, memleketi kurtarma yolundaki cesaretini artırdığını vurgulamıştır.[30]

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta da bu konuya değinerek, askerlikten istifası sonrasında bütün Erzurum halkının ve Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin Erzurum Şubesinin, kendisi hakkında gösterdiği güven ve yakınlığın, kendisinde unutulmaz hatıralar bıraktığını, bunu açıkça söylemeyi bir görev olarak gördüğünü açıklamıştır.[31]

Sivas Kongresinin hazırlıkları da bu evde konuşulan konular arasındadır. Sivas'a ulaşımla ilgili sorunlar konuşmada gündeme gelmiş, daha sonra ulaşım için ihtiyaç duyulan para konusu görüşülmüştür. Ulaşım için gereken paraya

---

28 Kansu, **a.g.e.**, s. 106-109;Yiğit, **a.g.e.**, s. 135. "Hüsrev Bey bu toplantının tarihini 4 Ağustos 1919 olarak göstermiştir." Ünal, **a.g.e.**, s. 65.

29 "Mazhar Müfit Kansu kitabında, Kongrenin bittiği günün gecesinde (7 Ağustos 1919) bu konuşmanın geçtiğini belirtmekle birlikte, konuşma tarihini yanlışlıkla 7/8 Temmuz 1919 olarak not etmiştir." Kansu, **a.g.e.**, s. 127-131; Yiğit, **a.g.e.**, s. 129, 130.

30 Kansu, **a.g.e.**, s. 74, 128-130.

31 Atatürk, **a.g.e.**, s. 44.

Levent Şahverdi Arşivi

sahip olunmaması, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, herkesi üzmekteydi. Bu sorun, daha sonra Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin Erzurum Şubesinin yardımı ile çözümlenmiştir.

Manda konusu da evdeki bu görüşmede gündeme gelmiştir.Mustafa Kemal Paşa kesin bir tavırla, manda taraftarlarının, memleketi, Amerikan mandasına veya İngiliz himayesine terk ederek kurtaracaklarınısandıklarını, kendi rahatlarını temin etmek için, bütün bir vatanı ve tarih boyunca devam edip gelen Türk istiklalini feda etmek istediklerini açıklamıştır.[32]

Manda konusu Erzurum Kongresi sırasında da gündeme gelmiş, bu evin salonunda yapılan konuşmada Mustafa Kemal Paşa, mandayı istemeyi gaflet ve budalalık olarak nitelemiştir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bulunanların da manda fikrini benimsemelerini, içlerinden birinin çıkıp da, "Ya istiklal, ya ölüm" diyememesini eleştirmiştir.[33]

Bekir Sami Bey'in gönderdiği yazıda mandayı savunması, evdeki görüşmede gündeme gelmiş, bu düşüncesinden dolayı eleştirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, manda taraftarlarının, başta Padişah olmak üzere, şahsi rahatlık ve emniyetlerini sağlama amacında olduklarını, buna karşın, kendi mücadelelerinin başarılı olacağını söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, benzer bir şekilde, manda taraftarlığı hakkında kendisine mektup yazan Halide (Edip Adıvar) Hanım'ın, İstanbul'dakilerle aynı fikirde olmasını da eleştirmiş, kendi parolalarının "Ya istiklal, ya ölüm" olduğunu ifade etmiştir.[34]

Mustafa Kemal Paşa 25 Ağustos 1919'da yine bu evde, Kâzım Bey, Necati Bey ve Cevat (Dursunoğlu) Bey ile birlikte otururken, gelecekte yapılacak işler kapsamında, Meclis-i Mebusanın bir an önce toplanarak milli iradenin ortaya konulması konusu gündeme gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa konuyla ilgili olarak, Erzurum'dan mebus seçilmek istediğini, ilk ihtilal adımını attığı bu tarihi şehri temsil etmeyi, her yere tercih edeceğini söylemiştir. Kâzım Bey bunun üzerine, nüfusunun Erzurum'a nakline izin vermesini istemiş, Mustafa Kemal Paşa da, bunun uygun olduğu yönünde cevap vermiştir.

---

32 Kansu, **a.g.e.**, s. 170, 171.

33 Kansu, **a.g.e.**, s. 179.

34 Yiğit, **a.g.e.**, s. 146; Kansu, **a.g.e**., s. 179, 183. "28 Temmuz 1919 tarihinde, bu evde yapılan toplantıda Kâzım Karabekir Paşa, Yarbay Ravlinson'un manda üzerine kendisi ile yaptığı konuşmayı gündeme getirmiş, Türk ulusunun bağımsız yaşamayı temel prensip olarak benimsediği cevabını Yarbay Ravlinson'a verdiğini anlatmıştır." Ünal, **a.g.e.**, s. 63.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu konuşma sonrasında, 26 Ağustos 1919'da Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinde toplanılarak, heyet adına Mustafa Kemal Paşa'ya, Erzurum'un evlatları arasında isminin görünmesinin, bütün hemşerilerce şeref ve iftihar sebebi kabul edileceğinden, ayrıca doğduğu yer istila altında bulunduğundan, Erzurum'u yurt edinerek hemşeriliklerinin kabulü için istekte bulunmaya karar verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa 27 Ağustos 1919'da gönderdiği cevap yazısında, hemşerilik teklifine teşekkür ederek, Erzurum nüfusuna kaydının alınması için gerekli işlemin başlatılmasını istemiştir.[35]

Mustafa Kemal Paşa, nüfusu Erzurum'a alındıktan sonra, Osmanlı Meclis-i Mebusanı için yapılan seçimlerde, 7 Kasım 1919 tarihinde Erzurum'dan mebus seçilmiştir.[36]

EVİN MUSTAFA KEMAL PAŞAYA HEDİYE EDİLMESİ

Yukarıda açıklanan gelişmelerin yaşandığı bu evin kime ait olduğu araştırıldığında, Mart 1895 tarihinde Mıgırdiç isimli bir Ermeni adına tapuya kayıt edildiği görülmektedir. Ev, Mıgırdiç tarafından daha sonra terk edilmiş olduğundan, Hazinenin malı olmuştur.[37] Bu tapu bilgisinden, 1915 Ermeni tehciri ile evin terk edilmiş olduğu ve sahibinin tekrar geri dönmediği sonucuna varılmaktadır.

Ev, Maliye tarafından Almanya'nın Erzurum Konsolosluğuna kiraya verilmiş, 1915'ten 1916 yılı Şubat ayına kadar dokuz ay bu amaçla kullanılmıştı. Erzurum'un 16 Şubat 1916 tarihindeki işgali sonrasında ev, Ruslar tarafından Ermeni çete başlarına tahsis edilmişti. 12 Mart 1918'deki Erzurum'un kurtuluşu sonrasında ise, Maliye tarafından Erzurum valisine ikametgâh olarak verilmişti.[38]

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da iken kaldığı bu ev, daha sonra kendisine hediye edilmiştir. Hediye sonrasında, özellikle Atatürk'ün vefatından sonra ev ile ilgili yeni gelişmeler yaşandığı, bu gelişmelerin günümüze kadar devam ettiği görülmektedir. Tapu kayıtlarına ve resmi yazışmalara göre takip edilen

35 Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadelede Erzurum**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 129, 130.

36 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 115.

37 **Erzurum Tapu Zabıt Defteri (ETZD)**, Cilt No: 44, Sayfa No: 63, Sıra No: 4.

38 Kırzıoğlu, a.g.m., s. 192.

Levent Şahverdi Arşivi

bu gelişmeler aşağıda açıklanmıştır. Bu ev üzerine önceki çalışmalar da ortaya konulan bilgiler de aşağıda ele alınmıştır.

Fahrettin Kırzıoğlu, Erzurum depremi nedeniyle Karadeniz seyahatini yarım keserek 30 Eylül 1924'te Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa'ya, ertesi günü belediye başkanı tarafından tapusuyla birlikte evin hediye edildiği bilgisini vermiştir.[39] Mehmet Önder de benzer şekilde, evin hediye edilişinin, Atatürk'ün Erzurum'a ikinci kez geliş tarihi olan 30 Eylül 1924'te, Erzurumlularca yapıldığını belirtmiştir.[40]

Tapu kayıtları incelendiğinde, evin hediye ediliş tarihinin farklı olduğu anlaşılmaktadır. Mıgırdiç'ten Hazineye kalan ev, Erzurum İdare-i Hususiyesi (Özel İdaresi) adına 6100 lira bedelle ihalesi yapılmış olduğundan, Erzurum Muhasebe-i Hususiye İdaresi adına, 8 Şubat 1926'da tapuya kaydı yapılmıştır. Tapudaki bu işlem, Erzurum Defterdarlığının 8 Şubat 1926 tarih ve 128 numaralı tezkeresi gereğince gerçekleşmiştir.[41]

Erzurum Vilayeti Meclis-i Umumisinin (Genel Meclisinin) 31 Aralık 1925 tarihli toplantısında, evin bedelsiz olarak Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hediye edilmesi kararı alınmıştı. Erzurum Vilayeti İdare-i Hususiyesi adına tapuya kayıtlı olan ev, Erzurum Vilayeti İdare-i Hususiyesinin 8 Şubat 1926 tarihli ve 3241/106 numaralı tezkeresi gereğince, 8 Şubat 1926'da Gazi Mustafa Kemal Paşa adına tapuya kayıt edilmiştir.[42]

Evin hediye ediliş gerekçesi, Dâhiliye Vekâletinden Başvekâlete 18 Ocak 1926'da gönderilen yazıda bulunmaktadır. 13 Ocak 1926'da Erzurum Vilayetinden alınan bilgileri içeren Dâhiliye Vekâletinin bu yazısında, Meclis-i Umum-i Vilayetin son toplantısında, çok kıymetli hemşerileri olan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya, vilayet halkının saygılarını sunmak ve son irtica olayı nedeniyle üzüntülerini iletmekkararıalındığıaçıklanmıştır. Bu amaçla, Erzurum Belediye Reisi Nafiz Bey ve Bayburt azası Tevfik Bey'den oluşan bir heyetin seçildiği, vatanın kurtarılması hususundaki programını tespit ettiği evin de, Gazi Mustafa Kemal Paşa adına alınarak, bu heyet vasıtasıyla tapusunun ve anahtarının kendisine takdim edilmesine karar verildiği bildirilmiştir. Yazının üzerine daha sonra düşülen notta, bu yazının Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya arz edildiği bilgisi

39 Kırzıoğlu, a.g.m., s. 192.

40 Önder, Atatürk Evleri…, **a.g.e.**, s. 34.

41 **ETZD,** C: 44, S: 63, SR:4.

42 **ETZD,** C: 44, S: 63, SR:5.

Levent Şahverdi Arşivi

bulunmaktadır.[43] Bu yazıdan açıkça anlaşılmaktadır ki, evin Mustafa Kemal Paşa'ya hediye ediliş gerekçesi, vatanın kurtarılması için bu evde yapmış olduğu çalışmalarıdır.

Dâhiliye Vekâletinin yazısında geçen irticai olay, şapka giyilmesi üzerine gerçekleşmiştir. Şapka İktisası Hakkındaki Kanun'un kabul edilmesi öncesinde Erzurum'da olayların olduğu, bunun üzerine, uygulanmakta olan idâre-i örfiyye (sıkı yönetim) uygulamasının genişletildiği görülmektedir. 25 Kasım 1925'te Mecliste konuyla ilgili açıklama yapan Başvekil İsmet (İnönü) Paşa, Erzurum'da bir kısım halkın çarşıyı kısmen kapatmaya çalıştığı, valilik önüne gelerek "Biz gâvur memur istemeyiz" diye bağırdığı, daha sonra dağıtıldıkları, olayla ilgili olarak 27 kişinin de tutuklandığı bilgisini vermiştir. İsmet Paşa, Erzurum Vilayetinde idâre-i örfiyye ilan edilmemiş bazı yerler bulunduğunu, bu olay sonrasında oralarda da ilan edildiğini açıklamıştır. Daha sonra, Erzurum'daki idâre-i örfiyyenin genişletilmesi hakkındaki Başvekâlet tezkeresi Mecliste oylanarak kabul edilmiştir.

Aynı oturumda, Erzurum'da meydana gelen irticai hareketi lanetlediklerine dair Erzurum'dan gönderilen bir telgraf da okunmuştur. Belediye Reisi, Halk Fırkası Reisi, Müftü ve diğer ilgililerin imzasıyla gönderilen telgrafta, Erzurum halkının bu kötü olay ve iftiradan dolayı üzüntüleri belirtilmiş, sorumluların cezalandırılması istenmiştir.[44]

İsmet Paşa 12 Aralık 1925 tarihinde Meclisteki konuşmasında, 25 Kasım 1925'te açıkladığı Erzurum'daki olayların, 24 Kasım 1925'te meydana geldiğini belirtmiş ve sorumluları hakkında bilgi vermiştir. Buna göre, olaylarla ilgili olarak Erzurum'da 32 kişi mahkûm olmuş, 10 kişi de Ankara'da mahkeme edilmek üzere tutuklanmıştır.[45]

Dâhiliye Vekâletinden Başvekâlete 27 Ocak 1926'da gönderilen diğer bir yazıda, seçilen heyetin 22 Ocak 1926'da Erzurum'dan hareket ettiği bilgisi verilmiştir.[46] Heyet bir aylık seyahatten sonra Ankara'ya varmıştır. Erzurum'dan

---

43 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Fon Kodu:30.10, Kutu No:1, Dosya No:1, Sıra No:12.

44 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:2, Cilt:19, İçtima:14, 25 Kasım 1925, TBMM Matbaası, Ankara 1977, s. 218-219.

45 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:2, Cilt:20, İçtima:23, 12 Aralık 1925, TBMM Matbaası, Ankara 1977, s. 109, 110. "Erzurum ve çevresinde 24 Kasım 1925'te ilan edilen idâre-i örfiyye 24 Aralık 1925'te sona ermiştir." **TBMM ZC,** D:2, C: 20, İçtima:30, 24 Aralık 1925, s. 252.

46 **BCA,** FK:30.10, K:1, D:1, SR:12.

Levent Şahverdi Arşivi

kızaklarla hareket eden heyet Gümüşhane'ye kadar bu şekilde gitmiş, Gümüşhane'den Maçka'ya kadar arabayla, Maçka'dan Trabzon'a kadar ise otomobil ile seyahat etmiştir. Trabzon'dan İstanbul'a giden heyet, İstanbul'da 15 gün kaldıktan sonra 18 Şubatta Ankara'ya varmıştır.[47]

Heyetin, Ankara'ya geldikten sonra yaptığı faaliyetler hakkında Hâkimiyet-i Milliye gazetesine verdiği bilgi, gazetenin 22 Şubat 1926 tarihli sayısında "Güzel Erzurum, İnkılabın Sadık Şehridir." isimli haberde yer almıştır. Heyet, Erzurum'da yaşanan olaylarla ilgili olarak, birkaç cahil mutaassıbın kendilerinden daha cahil ve gafil buldukları bir takım serserileri önlerine katarak, her zaman olduğu gibi dini alet ederek, şapka meselesini ortaya çıkardıklarını anlatmıştır. Ancak bu hareketin, memleketin namuslu ve faziletli insanlarınca nefret ve lanetle karşılandığını, zaten alınan tedbirlerle olayın anında önlenerek mahkemenin başlatıldığını ve gerekli cezaların verildiğini vurgulamıştır. Heyete göre, üç aydan beri kamuoyunu işgal eden Erzurum'daki olayın esası bundan ibarettir.

Heyet, yaşanan olaylar nedeniyle Erzurumluların duygularını "büyük hemşerilerine" bildirmek ve bu vesileyle maddeten küçük, fakat Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ilk defa "ferd-i millet" olarak memleketi felaketten kurtarmağa karar verdiği gün kalmış olması nedeniyle, tarihi bir kıymeti olan evin anahtarını teslim etmek için geldiklerini açıklamıştır. Erzurum'un bu hediyesinin, manen Erzurum'a bağlı olan büyük hemşerilerinin, maddeten de ilgi ve irtibatını sağlayacağı heyet tarafından ifade edilmiştir.

Heyet, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerini çok samimi bir şekilde kabul ettiğini ve fevkalade teveccüh gösterdiğini, haklarında gösterilen teveccühe karşı şükranlarını açıklamayalisanlarının yetersiz olduğunu anlatmıştır.

Heyet, Heyet-i Vekile üyelerini de ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında, gerek İsmet Paşa, gerekse diğer vekiller, heyete çok fazla iltifat göstermiştir. Heyet, Ankara'da üç beş gün daha kalmak istediklerini, daha sonra bazı işleri çözümlemek için İstanbul'a gideceklerini açıklamıştır.[48]

Gazi Mustafa Kemal Paşa ile heyetin ne zaman görüştüğü bilgisi haberde belirtilmemiştir. Heyetin 18 Şubatta Ankara'ya geldiği, röportajın da 21 Şubatta

47 "22 Şubat tarihinde gazetede yer alan röportajın 21 Şubat tarihinde yapılmış olması lazımdır. Heyet üç gün önce Ankara'ya geldiğini söylediğinden, Ankara'ya geliş tarihinin 18 Şubat 1926 olduğu anlaşılmaktadır." **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Şubat 1926, s. 1.

48 **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Şubat 1926, s. 1, 2.

Levent Şahverdi Arşivi

yapıldığı dikkate alınırsa, 19, 20 veya 21 Şubat 1926'da görüşmenin yapılmış olabileceği sonucuna varılmaktadır. Ancak, röportaj 21 Şubatta yapıldığına göre, görüşmenin de bu tarihte yapılmış olması ihtimali daha kuvvetlidir.

Erzurum heyeti Ankara'da bulunduğu süre içerisinde Gazi Mustafa Kemal Paşa ile tekrar görüşme imkânı bulmuştur. 27 Şubat 1926 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Çankaya'da verdiği akşam yemeğine İzmir ve Balıkesir heyetleriyle birlikte, Erzurum heyeti de katılmıştır.[49]

Dâhiliye Vekâletinin 18 Ocak 1926 tarihli yazısında, seçilen heyet tarafından evin tapusunun ve anahtarının Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya takdim edileceği bildirilmişti. Ancak heyet Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaretinde yalnızca evin anahtarını sunmuştur. Bunun nedeni, tapunun zamanında hazırlanamayışıdır.

Yukarıda açıklanan tapu kayıtları incelendiğinde, Erzurum Vilayeti Meclis-i Umumisinin 31 Aralık 1925 tarihli toplantısında, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya evin bedelsiz olarak hediye edilmesi kararı alındığı görülmektedir. Ancak ev o tarihte Erzurum Vilayeti İdare-i Hususiyesine ait değildir. Ev, 8 Şubat 1926 tarihinde Erzurum Vilayeti İdare-i Hususiyesi tarafından Hazineden satın alınmış ve aynı gün Gazi Mustafa Kemal Paşa adına tapuya kaydı yapılmıştır. Bu iki işlem tapu defterinde aynı sayfada ve alt alta yer almıştır.[50]

Bu tapu bilgilerinden hareketle, 22 Ocak 1926'da yola çıkan heyete, Ankara'da Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya verilmek üzere herhangi bir tapunun hazırlanamayacağı anlaşılmaktadır. Çünkü 22 Ocak 1926'da, ev henüz Erzurum Vilayeti İdare-i Hususiyesine ait değildir.

Heyetin verdiği bilgiden, 2 Şubat ile 17 Şubat 1926 tarihleri arasında İstanbul'da kaldığı anlaşılmaktadır. Ankara'ya bir an önce gitmek isteyen heyetin İstanbul'da 15 gün kalmasının sebebinin, arkalarından gönderilecek tapuyu beklemek amacıyla olduğu değerlendirilmektedir. Ancak, o mevsimde ulaşım imkânının zor olması nedeniyle, tapunun kendilerine yetişmeyeceği anlaşılınca, heyet Ankara'ya devam etmiştir. Evin tapusu ise daha sonra teslim edilmiş olmalıdır.

Hediye edilişi sonrasında evin ne amaçla kullanıldığı sorusu üzerine araştırma yapıldığında, Mustafa Kemal Paşa'nın, Erzurum'da ve Samsun'da kendisine hediye edilen evleri, 1926 yılında, vergi, tamirat gibi masrafları mahallince te-

49 **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Şubat 1926, s. 1.

50 **ETZD,** C: 44, S: 63, SR: 4, 5.

Levent Şahverdi Arşivi

min edilmek üzere, mahalli Cumhuriyet Halk Fırkalarının istifadesine bıraktığı görülmektedir.[51]

Evlerin, mahalli Cumhuriyet Halk Fırkalarının istifadesine bırakılması hakkında, Mustafa Kemal Paşa tarafından veya Riyaset-i Cumhur Baş Kitabeti tarafından yazılan bir belge Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtib-i Umumisinin 14 Ağustos 1926 tarihinde İsmet Paşa'ya gönderdiği yazıda bu belgenin varlığı şu şekilde açıkça ifade edilmektedir: "Gazi Paşa Hazretlerinin Erzurum ve Samsun'da mutasarrıf bulundukları haneleri mahalli Cumhuriyet Halk Fırkalarının istifadelerine terk buyurdukları hakkında riyaset-i cumhur baş kitabetinden alınan tezkire…"[52].

Aynı gün İsmet Paşa'nın, Riyaset-i Cumhur Başkâtibi Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey'e gönderdiği yazıda da bu bilgi bulunmaktadır. İsmet Paşa yazısında, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki ve Samsun'daki evlerinin mahalli Cumhuriyet Halk Fırkalarının istifadesine terk olunmasından dolayı, Cumhuriyet Halk Fırkası adına teşekkürlerini sunmuştur.[53]

Yapılan önceki çalışmalarda, Erzurum'daki evin başka maksatlarla kullanıldığına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Fahrettin Kırzıoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a ikinci gelişinde, 1 Ekim 1924 tarihinde evi ziyareti sırasında, bu evde en yüksek rütbeli komutanın oturmasını istediği bilgisini vermiştir. 1930 ile 1934 yılları arasında Salih Omurtak Paşa, ondan önce ve sonra da Kolordu Komutanları bu evde oturmuştur.[54] Mehmet Önder de, evin 1930 ile 1934 yılları arasında Kolordu Komutanlığınca lojman olarak kullanıldığını belirtmiştir.[55] Bu bilgilerden, evin mahalli Cumhuriyet Halk Fırkasınca kullanılmadığı, lojman olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, bu kullanıma ilişkin bir belge arşivde bulunmamaktadır.

Erzurum'daki evin aksine, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'daki evi mahalli Cumhuriyet Halk Fırkasınca kullanılmıştır.Mustafa Kemal Paşa'nın Kasım 1930 tarihli Samsun gezisine ilişkin olarak basında yer alan bir haberde, "Gazi Hazretleri Cumhuriyet Halk Fırkası olan kendi evlerine inmişler…" bil-

---

51 **BCA,** Fon Kodu:30.10, Kutu No:198, Dosya No:355, Sıra No:17, Sayfa No:3.

52 **BCA,** FK:30.10, K:198, D:355, SR:17, Sayfa No:2.

53 **BCA,** FK:30.10, K:198, D:355, SR:17, Sayfa No:1.

54 Kırzıoğlu, a.g.m., s. 192, 196.

55 Önder, Atatürk Evleri…, **a.g.e.**, s. 34.

Levent Şahverdi Arşivi

gisi bulunmaktadır.[56] Bu haberden anlaşılmaktadır ki, Samsun'daki evi mahalli Cumhuriyet Halk Fırkasınca o dönemde kullanılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'ya Erzurum'da hediye edilen bu ev, kendisine hediye edilen üçüncü ev olmuştur. Daha öncesinde, Bursa Belediyesi tarafından 20 Ocak 1923'te Bursa'da bir köşk, Samsun Belediyesi tarafından 20 Eylül 1924'te Samsun'da bir ev hediye edilmişti.[57]

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da ve Samsun'daki evleri için böyle bir tasarrufta bulunurken, Bursa'daki köşkünü hariç tutması dikkat çekicidir. Bunun iki nedeninin olabileceği düşünülmektedir. Birincisi, evlerin konumu dolayısıyla mahalli Cumhuriyet Halk Fırkalarınca kullanım imkânıdır. Erzurum ve Samsun'daki evler konumu nedeniyle böyle bir kullanım imkânı sağlarken, şehir dışında olan Bursa'daki köşkün bu amaçla kullanılamayacağı görülmektedir.

İkinci neden ise Mustafa Kemal Paşa'nın ileride bu şehirlere gitme olasılığıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın, daha sonra sık olarak gidemeyeceğini düşündüğü evlerini mahalli Cumhuriyet Halk Fırkalarının istifadesine bırakırken, yoğun olarak gidebileceğini düşündüğü Bursa'daki köşkünü hariç tutmak istediği anlaşılmaktadır. Kendisine ev hediye edildikten sonra bu şehirlere yaptığı ziyaretler incelendiğinde, Erzurum'a hiç gitmediği, Samsun'a iki kez, Bursa'ya ise on bir kez gittiği görülmektedir. Bu durum ikinci tespiti desteklemektedir.[58]

ATATÜRK'ÜN VEFATI SONRASINDA EV İLE İLGİLİ YAŞANILAN GELİŞMELER

Evin Atatürk'ün Kanuni Varisi Makbule Boysan'a İntikali

Erzurum'daki ev üzerine yapılan önceki çalışmalarda, Atatürk'ün vefatı sonrasında ev ile ilgili olarak farklı bilgilerin bulunduğu görülmektedir. Mehmet Önder, Atatürk'ün vefatından sonra evin Çocuk Esirgeme Kurumuna verildiğini, 1984 yılında da Kültür Bakanlığına devredilerek, Atatürk Evi olarak düzenlendiğini belirtmiştir.[59]

---

56 **Milliyet**, 25 Kasım 1930, s. 1.

57 Önder, Atatürk Evleri…, **a.g.e.**, s. 31, 32, 44.

58 Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1975, s. 91, 145, 299.

59 Önder, Atatürk Evleri…, **a.g.e.**, s. 35.

Levent Şahverdi Arşivi

Enver Konukçu, Atatürk'ün, kendine ait malları millete bağışladığından, bu evin de resmi ikametgâh yapıldığını, son olarak Çocuk Esirgeme Kurumuna ait çocuk yuvası olarak kullanıldığını belirtmiştir. Enver Konukçu bundan farklı bir tespit daha yaparak, Atatürk'ün kanuni varisi Makbule Boysan'ın, evi hayır işlerine devrettiğini, Çocuk Esirgeme Kurumunun malı olduğunu da açıklamıştır.[60]

Fahrettin Kırzıoğlu Erzurum'daki ev üzerine yaptığı çalışmasında, yaşlı Erzurumlulardan ve Çocuk Esirgeme Kurumu Erzurum Şubesinden aldığı bilgiyi nakletmiştir. Bu bilgiye göre, Atatürk'e hediye edilen köşkler ve evler, kanuni varisi Makbule Boysan tarafından hayır kurumları ve derneklere tapularıyla birlikte armağan edilmiştir. Bu ev de Erzurum Çocuk Esirgeme Kurumunun malı olmuştur.[61] İbrahim Ethem Atnur'da, Fahrettin Kırzıoğlu'nun vermiş olduğu bu bilgiyi benimseyerek, çalışmasında aynen kullanmıştır.[62]

Yapılan önceki çalışmalarda iki farklı sonuca ulaşıldığı görülmektedir. Bunların birincisi, evin Atatürk tarafından bağışlandığı şeklindedir. İkincisi ise, Atatürk'ün vefatından sonra evin Çocuk Esirgeme Kurumuna verildiğine ya da Atatürk'ün kanuni varisi Makbule Boysan tarafından Erzurum'daki Çocuk Esirgeme Kurumuna armağan edildiğine ilişkindir. Her iki sonuç da aşağıda ele alınmıştır.

Atatürk, 11 Haziran 1937 tarihinde Başvekâlete gönderdiği yazıda, çiftliklerini bağışlamaya karar verdiğini belirtmiş, çiftliklerin arazisi ile tesisat ve demirbaşlarını gösteren listeyi yazısına ilişik olarak koyarak, gerekli kanuni işlemin yapılmasını istemiştir. İlişik listede, Ankara'da Orman Çiftliği, Yalova'da Millet ve Baltacı Çiftlikleri, Silifke'de Tekir ve Şövalye Çiftlikleri, Dörtyol'da Karabasamak Çiftliği ve portakal bahçesi, Tarsus'ta Piloğlu Çiftliğine ait bilgiler yer almaktadır.[63] Bu çiftlikler arasında Erzurum'daki eve ilişkin bir bilgi yoktur. Yani Atatürk çiftliklerini bağışlarken Erzurum'daki evini bağışlamamıştır.

Atatürk 5 Eylül 1938 tarihinde yazdığı vasiyetnamesiyle sahip olduğu bütün nakit ve hisse senetleri ile Çankaya'daki menkul ve gayrimenkullerini

---

60 Enver Konukçu, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Erzurum**, Eser Ofset, Erzurum, 1999, s. 64, 365.

61 Kırzıoğlu, a.g.m., s. 196.

62 Atnur, a.g.m., s. 317.

63 **BCA,** Fon Kodu:30.10, Kutu No:2, Dosya No:12, Sıra No:5.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet Halk Partisine, belirli şartlar altındabağışlamıştır.[64] Görüldüğü gibi vasiyetinde de Erzurum'daki evi bağışladığına dair bir bilgi yer almamıştır.

Yapılan bu açıklamalardan, önceki çalışmalarda elde edilen birinci sonucun, yani evin Atatürk tarafından bağışlandığı bilgisinin hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Tapu kayıtları üzerinde yapılan incelemede, Atatürk'ün vefatı sonrasında Erzurum'daki evin, Makbule Boysan'a intikal ettiği görülmektedir.

Atatürk'ün vefatı sonrasında ev, Ankara Birinci Hukuk Dairesinin 7 Aralık 1938 tarih ve 1627 karar sayılı veraset ilamı gereğince, Atatürk'ün kanuni varisi olan kız kardeşi Makbule Boysan adına, 5 Ağustos 1939 tarihinde tapuya tescil edilmiştir.[65]

Önceki çalışmalarda elde edilen ikinci sonuç, Atatürk'ün vefatından sonra evin Çocuk Esirgeme Kurumuna verildiği ya da Atatürk'ün kanuni varisiMakbule Boysan tarafından Erzurum'daki Çocuk Esirgeme Kurumuna armağan edildiğine ilişkindi. Yine tapu kayıtlarından hareketle, ikinci sonucun da hatalı olduğu anlaşılmaktadır.

Erzurum'daki ev daha sonraki dönemde, Makbule Boysan tarafından 10.000 lira karşılığında Çocuk Esirgeme Kurumuna, Erzurum Çocuk Yuvası olarak kullanılmak üzere satılmıştır. Ev, İstanbul Eyüp Tapu Sicil Muhafızlığının 12 Ekim 1944 gün ve 1033 sayılı tezkeresiyle gönderilen 620/1944 yevmiye numaralı resmi senedi sonrasında, 19 Ekim 1944 tarihinde Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi adına tapuya tescil edilmiştir.[66]

Evin Müze Haline Dönüştürülmesi

Tapu kaydında Yukarı Mumcu Mahallesi, Cami ve Dabakhane Sokağı, Pafta No: 18, Ada No: 590, Parsel No:16 olarak tanımlanan evin, Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi adına tapuya kaydı yapıldıktan sonra, devlet teşkilatındaki değişikliklere paralel olarak, ileriki dönemde tapuya tekrar kayıtedildiği görülmektedir. Ev önce, 24 Ocak 1984 tarihinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü adına tapuya kayıt edilmiştir. 29 Mayıs 1989 tarihinde ise, Başbakanlık Sosyal

64 **Ulus**, 29 Kasım 1938, s. 1; **Cumhuriyet**, 29 Kasım 1938, s. 1, 3; **Akşam**, 29 Kasım 1938, s. 1.

65 **ETZD**, Cilt No:97, Sayfa No:125, Sayı No:12.

66 **ETZD**, Cilt No:119, Sayfa No:116, Sayı No:25.

Levent Şahverdi Arşivi

Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü adına kaydedilmiştir. Söz konusu ev, 29 Mart 1996 tarihinde korunması gereken kültür varlığı olarak kabul edilmiştir.[67]

Ev, Çocuk Esirgeme Kurumuna satıldıktan sonra Çocuk Esirgeme Kurumu Erzurum Şubesi olarak kullanılmıştır. Ev bir dönem 60 kadar bakıma muhtaç çocuğu barındırmıştır.[68] Ev önceleri bu amaçla kullanılmış, daha sonra onarılarak 3 Ekim 1984 tarihinde Atatürk Evi Müzesi olarak ziyarete açılmıştır.[69]

Atatürk Evi Müzesi olarak kullanılmaya başlandıktan sonra, ev ile ilgili olarak iki çalışma başlatılmıştır. Birincisi evin çevresinin kamulaştırılmasına yönelik girişimdir. İkincisi ise evin yeniden düzenlenmesine ilişkin bir çalışma olmuştur.

Erzurum Müze Müdürlüğünün 4 Ağustos 2000 tarih ve 416 sayılı yazısı sonrasında Erzurum Valiliği, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğüne 9 Ağustos 2000 tarihinde gönderdiği yazıyla, Atatürk Evi Müzesinin çevresinin kamulaştırılması isteğinde bulunmuştur. Kamulaştırmayla ilgili olarak gerekli kroki ve malikler listesi gibi bilgiler de yazıya ek olarak konulmuştur.[70]

Erzurum Valiliğinin kamulaştırma isteği Kültür Bakanlığınca uygun bulunmuş, kamulaştırma işlerine başlanılmasını içeren yazı 11 Eylül 2000 tarihinde Erzurum Valiliğine gönderilmiştir.[71]

Erzurum Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, Kültür Bakanlığının kamulaştırma çalışmalarına başlanılması hakkındaki yazısı gereğince, İl Özel İdare Müdürlüğüne 9 Ekim 2000 tarihinde gönderdiği yazıda, Atatürk Evi Müzesinin çevresinin kamulaştırma çalışmalarına başlanılabilmesi için, "Kamu yararı" kararı alınmasını istemiş, konuyla ilgili gerekli bilgileri de yazıya ek olarak koymuştur.[72]

Çalışmaların tamamlanması sonrasında Erzurum Valiliği, Atatürk Evi Müzesinin çevresinin kamulaştırılması için 59.300.000.000 TL'nin ödenmesi

---

67 **Erzurum Tapu Kütüğü**, Cilt No:1, Sahife No:40.

68 Kırzıoğlu, a.g.m., s. 196.

69 **Erzurum Atatürk Evi Müzesi Broşürü**.

70 T.C. Erzurum Valiliği İl Kültür Müdürlüğünün 9 Ağustos 2000 tarih ve B.16.0.PER. 4.25.00.00/720-1355 sayılı Kamulaştırma konulu yazısı.

71 T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 11 Eylül 2000 tarih ve B.16.0.AMG.0.80.00.01/381 (25) 004649 sayılı ve Kamulaştırma konulu yazısı.

72 T.C. Erzurum Valiliği İl Kültür Müdürlüğünün 9 Ekim 2000 tarih ve B.16.0.PER. 4.25.00.00/381-1725 sayılı Atatürk Evi Müzesi konulu yazısı.

Levent Şahverdi Arşivi

gerektiğine ilişkin yazıyı 5 Ocak 2001 tarihinde Kültür Bakanlığına göndermiştir. Kültür Bakanlığı 2 Şubat 2001 tarihinde verdiği cevapta, konunun ödenekler ölçüsünde değerlendirilmesine çalışılacağını bildirmiştir.[73] Daha sonraki dönemde kamulaştırma için bir girişimde bulunulmadığından, bu çalışmadan bir sonuç alınamamıştır.

Kültür Bakanlığı 13 Kasım 2001 tarihinde, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü tarafından hazırlanan proje notlarını Erzurum Valiliğine göndererek, Erzurum Atatürk Evi'nin yeniden düzenlenmesine yönelik ikinci çalışmayı başlatmıştır. Yazıda, Erzurum Atatürk Evi'nin yeniden düzenlenmesine ilişkin olarak, ekte gönderilen raporda yer alan hususların ortak bir çalışma içinde yapılmasının uygun olacağı bildirilmiş, Erzurum Valiliği, Erzurum Büyükşehir Belediye Başkanlığı, 9'ncu Kolordu Komutanlığı ve Atatürk Üniversitesi Rektörlüğünden alınacak maddi ve manevi desteğin belirlenmesi için bir çalışma başlatılması istenmiştir.[74]

Erzurum Valiliği İl Kültür Müdürlüğü 4 Aralık 2001 tarihinde, Kültür Bakanlığının yukarıda açıklanmış olan yazısını ve projeyi, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğüne, 9'ncu Kolordu Komutanlığına ve Erzurum Büyükşehir Belediye Başkanlığına göndererek, proje kapsamında yapılabilecek maddi ve manevi desteğin bildirilmesini istemiştir.[75]

Erzurum Büyükşehir Belediye Başkanlığı 7 Aralık 2001 tarihinde verdiği cevapta, Atatürk Evi'nin yeniden düzenlenmesine ilişkin proje kapsamında, Atatürk Evi'nin dış mekânlarının (çevre) düzenlemesi ile atölyelerinde yapılması mümkün olabilecek her türlü ahşap ve metal imalatının yapılması konularında maddi destekte bulunacaklarını ifade etmiştir.[76]

Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü 12 Mart 2002 tarihinde verdiği cevapta, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü tarafından hazırlanan proje ile tahmini bedele ilişkin dokümanı göndermiştir. Atatürk Üniversitesi projeye,

---

73 T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 2 Şubat 2001 tarih ve B.16.0.AMG.0.80.00.01/381 (25) 000882 sayılı yazısı.

74 T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 13 Kasım 2001 tarih ve 16.0.AMG.0.80.00.01/725 012025 sayılı ve Erzurum Atatürk Evi konulu yazısı.

75 T.C. Erzurum Valiliği İl Kültür Müdürlüğünün 4 Aralık 2001 tarih ve B.16.0.KÜL. 4.25.00.00/720-2250 sayılı Atatürk Evi Müzesi konulu yazısı.

76 T.C. Erzurum Büyükşehir Belediye Başkanlığının 7 Aralık 2001 tarih ve EBŞB.A. 01.10-2/239-197-597 sayılı Atatürk Evi Müzesi konulu yazısı.

Levent Şahverdi Arşivi

Halıcılık Eğitim Merkezi tarafından halı zemin üzerine Atatürk'ün büyük boy portresini hediye ederek katılmıştır.[77]

Erzurum Atatürk Evi ile ilgili olarak, Müze Müdürlüğünün öncülüğünde, ikinci girişimi destekleyecek şekilde bir çalışma da yapılmıştır. Erzurum Valiliği İl Kültür Müdürlüğüne bağlı olan Müze Müdürlüğü, 20 Haziran 2003 tarihinde İl Kültür Müdürlüğüne gönderdiği yazıda, Mustafa Kemal Atatürk'ün bu evde konakladığı ifade edilmiş, Milli Mücadele yıllarında bu evde gerçekleşen birçok önemli olayın halka en iyi şekilde anlatılmasının önemi vurgulanmıştır. Yazıda, Kültür Bakanlığınca büyük onarımların yapıldığı, ancak teşhir tanzim çalışmalarının tamamlanarak 23 Temmuz 2003 tarihinde ziyarete açılabilmesi için bazı mefruşat malzemelerine ihtiyaç duyulduğu, bazı eski malzemenin de onarılması gerektiği belirtilmiş, bu ihtiyaçların karşılanması için girişimde bulunulması istenmiştir.[78] Çalışmalar tamamlandıktan sonra ev, Atatürk Evi Müzesi olarak hizmete açılmıştır.

Atatürk Evi Müzesi bu çalışmayla yeniden düzenlendiğinde, ev halen Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğüne aitti. Ev, daha sonraçıkan bir kanun gereğince Hazine adına tapuya kaydedilmiştir.

Erzurum Valiliği Defterdarlık Milli Emlak Müdürlüğü 27 Mayıs 2006 tarihinde Tapu Sicil Müdürlüğüne gönderdiği yazıyla, 1 Ocak 2006 tarihinde yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu hükümlerine göre, genel bütçe kapsamına alınan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğüne ait taşınmaz malların, söz konusu Kanun gereğince Hazine adına tescilinin yapılmasını ve düzenlenecek tapu senetlerinin gönderilmesini istemiştir.[79]

Milli Emlak Müdürlüğünün bu yazısı gereğince, Atatürk Evi Müzesi, 1 Haziran 2006 tarihinde kamu adına tescil edilerek Maliye Hazinesi adına tapuya kaydı yapılmıştır.[80]

Atatürk Evi Müzesinin, müzenin oluşturulmasını sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığına devredilmesi ise daha sonraki yıllarda gerçekleşmiştir.

77 T.C. Atatürk Üniversitesi Rektörlüğünün 12 Mart 2002 tarih ve B.30.2.ATA.0.70.71.00/04-1414 003447 sayılı Atatürk Evi konulu yazısı.

78 T.C. Erzurum Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Müze Müdürlüğünün 20 Haziran 2003 tarih ve B.16.0.AMG. 4.25.00.00/709-395 sayılı Atatürk Evi konulu yazısı.

79 Erzurum Valiliği Defterdarlık Milli Emlak Müdürlüğünün 27 Mayıs 2006 tarih ve B.07.4.DEF.025.06/2333 sayılı tescil konulu yazısı.

80 **ETK,** C: 1, S: 40.

Levent Şahverdi Arşivi

Kültür ve Turizm Bakanlığı 29 Nisan 2009 tarihinde Maliye Bakanlığına gönderdiği yazıyla, Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 22 Mart 1996[81] tarih ve 743 sayılı karar ile tescil ettiği, Hazine mülkiyetinde bulunan ve Atatürk Evi Müzesi olarak hizmet veren taşınmazın, kendilerine tahsis edilmesini istemiştir.[82]

Bu istek uygun bulunmuştur. Maliye Bakanlığı Milli Emlak Müdürlüğü 15 Temmuz 2009 tarihinde gönderdiği cevap yazısıyla, Hazineye ait olan, Erzurum ili, Yakutiye ilçesi, Yukarı Mumcu Mahallesi, Salim Mevkiinde Ada No: 590, Parsel No: 16 olan, 797,20 metrekare[83] taşınmazın, Atatürk Evi Müzesi olarak kullanılmak üzere, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne tahsis etmiştir.[84] Ev halen Atatürk Evi Müzesi olarak hizmet vermektedir.

81 "Yukarıda belirtildiği gibi, Erzurum Tapu Kütüğünde bu tarih 29 Mart 1998 olarak gösterilmiştir."

82 Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 29 Nisan 2009 tarih ve B16.0.KVM.0.10.03.00/41/49-81906 sayılı tahsis konulu yazısı.

83 "5 Ağustos 1939 tarihli tapu kaydında, evin 781 metrekare arsa üzerinde bulunduğu belirtilmişti." **ETZD,** C: 97, S: 125, SY: 12.

84 T.C. Maliye Bakanlığı Milli Emlak Müdürlüğünün 15 Temmuz 2009 tarih ve B.07.0.MEG. 0.05.00.01/ 3121-110912 032462 sayılı ve tahsis konulu yazısı.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'da bulunduğu sürenin büyük çoğunluğunda arkadaşlarıyla birlikte kaldığı bu evi, konut olarak kullanmanın ötesinde, Milli Mücadeleyi yürüttüğü bir çalışma ortamı, bir karargâh olarak kullanmıştır.

O günlerde karşılaşılan sorunların çözümünün dışında, Cumhuriyetin ilanı gibi, gelecekte yapılacak işlerin de Mustafa Kemal Paşa tarafından dile getirilmesi, evde görüşülen konuların önemini ortaya koymaktadır.

Evde görüşülen konular ve alınan kararlar dikkate alındığında, Milli Mücadelenin planlanmasında ve yürütülmesinde bu evin önemli bir işlevinin olduğu, bu nedenle Atatürk'ün hayatında önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

Vatanın kurtarılması için bu evde yapmış olduğu çalışmalar nedeniyle, 31 Aralık 1925 tarihinde, evin Mustafa Kemal Paşa'ya hediye edilmesi kararı alındığında, ev henüz Erzurum Vilayeti İdare-i Hususiyesine ait değildir. Evin, satın alınmasından yaklaşık 40 gün önce hediye edilmesi kararının alınması, Şapka İktisası Hakkındaki Kanun öncesinde Erzurum'da görülen tepkiler nedeniyledir. Erzurumlular, bu olayın etkisiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın gönlünü almak istemiş ve hemen evin hediye edilmesine karar vermiştir.

Böylece, garip bir tesadüf olarak, ileride şapka giyileceğini ilk kez açıkladığı yer olan bu ev, Şapka İktisası Hakkındaki Kanun öncesinde Erzurum'daki tepkiler nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'ya hediye edilmiştir.

Erzurum heyetince evin tapusunun ve anahtarının Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesi amaçlanmış, ancak evin satın alınması ve Mustafa Kemal Paşa adına tapusunun hazırlanması yetişmediği için, heyet tarafından yalnızca anahtarı teslim edilebilmiştir.

Hediye edildiği yıl, Mustafa Kemal Paşa tarafından evin kullanımının mahalli Cumhuriyet Halk Fırkasına bırakılma nedeni, hem evin konumu dolayısıyla bu amaçla kullanıma uygun olması, hem de Mustafa Kemal Paşa'nın daha sonra Erzurum'a gitme olasılığının az olmasıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a daha sonra hiç gitmemesi bu tespiti doğrulamaktadır.

Atatürk, çiftliklerinin bağışında ve vasiyetinde evi bağışlamadığından, vefatı sonrasında ev kanuni varisi Makbule Boysan'a kalmıştır. Makbule Boysan ise, bilinenin aksine, evi bağışlamamış, satmıştır.

Ev, Çocuk Esirgeme Kurumunun malı olmasına rağmen, 1984 yılında Atatürk Evi Müzesi olarak hizmet vermeye başlaması, 2001 ile 2003 yılları arasında Kültür Bakanlığının girişimi ile Atatürk Evi Müzesinin yeniden düzenlenmesi, resmi kurumların, Atatürk'ün hatırasını bu evde yaşatmak arzusundan kaynaklanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

Erzurum Tapu Kütüğü.

Erzurum Tapu Zabıt Defterleri.

T.C. Atatürk Üniversitesi Rektörlüğünün Resmi Yazısı.

T.C. Erzurum Büyükşehir Belediye Başkanlığının Resmi Yazısı.

T.C. Erzurum Valiliğinin Resmi Yazıları.

T.C. Kültür Bakanlığının / Kültür ve Turizm Bakanlığının Resmi Yazıları.

T.C. Maliye Bakanlığının Resmi Yazısı.

Resmi Yayınlar

Erzurum Atatürk Evi Müzesi Broşürü, T.C. Erzurum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

TBMM Zabıt Cerideleri.

TBMM Gizli Celse Zabıtları.

Gazeteler

Akşam.

Cumhuriyet.

Hâkimiyet-i Milliye.

Milliyet.

Ulus.

Kitap ve makaleler

ATATÜRK, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2007.

ATNUR, İbrahim Ethem, "Erzurum'dan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e Armağan: Atatürk Evi", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 11, S: 27, Erzurum, 2005, s. 311-323.

DURSUNOĞLU, Cevat, **Milli Mücadelede Erzurum**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

Levent Şahverdi Arşivi

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz-1**, (Yayına Hazırlayan Faruk Özerergin), Emre Yayınları, İstanbul, 2000.

KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, "Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki Evi", **50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi**, Cilt:1, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1973, s. 189-196.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

KONUKÇU, Enver, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Erzurum**, Eser Ofset, Erzurum, 1999.

ORBAY, Rauf, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005.

ÖNDER, Mehmet, **Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1988.

ÖNDER, Mehmet,**Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1975.

ÜNAL, Sami (Haz.), **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2003.

YİĞİT, Nuyan, **Atatürk'le Otuz Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006.

Levent Şahverdi Arşivi

TEK PARTİ DÖNEMİNDE PARTİ-DEVLET BÜTÜNLEŞMESİNE BİR ÖRNEK: "DİLEK SİSTEMİ"

Sevda MUTLU*

ÖZET

Bu araştırmanın konusu, Türkiye'de Tek Parti döneminde CHP'nin uygulamalarından biri olan, Dilek Sistemi ile 1939 CHP V. Büyük Kurultayı'nda görüşülen dilek ve isteklerdir. Araştırmanın birbiriyle bağlantılı iki amacı var: Birincisi, Dilek Sisteminin, gerekliliği ve işlevselliği farklı boyutlarda tartışıldıktan sonra, parti-devlet bütünleşmesinin bir göstergesi olarak değerlendirilmesidir. İkincisi, 1939 CHP V. Büyük Kurultayı'na, ocak, bucak, kaza ve vilayet kongrelerinden toplanarak gelen halkın dilek ve isteklerinden hareketle, dönemin Türkiye'sinde öne çıkan sosyo-ekonomik koşulların çözümlenmesi ve yine bu kurultay örneğinde, Dilek Sisteminin işlerliğinin tartışılması amaçlanmaktadır. Parti-devlet bütünleşmesinin bir göstergesi olarak ele alınıp değerlendirilen Dilek Sistemi, işlerliği tartışmalı olmakla birlikte, Tek Parti döneminde, katılımcı demokrasinin yaşatılma çabası ve küçük çapta da olsa bir demokrasi platformu oluşturması açısından, demokrasiye geçiş hazırlığı olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Dilek Sistemi, 1939 CHP V. Kurultayı, CHP, Tek Parti Dönemi, Parti-Devlet Bütünleşmesi.

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas / Türkiye, smutlu75@gmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

"WISH SYSTEM" AS AN EXAMPLE OF PARTY-STATE INTEGRATION IN THE SINGLE PARTY PERIOD

ABSTRACT

The scope of this study is to evaluate the "Wish System" which was one of the practices of RPP in the single party period and the wishes and requests discussed in the 1939 RPP 5th Great General Assembly. The study has two purposes related to each other. The first one is to discuss the necessity and functionality of the "Wish System" in various dimensions and to evaluate the system as an indication of party-state integration. The second is to analyze the socio-economical conditions which came to the fore in Turkey in that period, in relation to the public's wishes and requests received by the 1939 RPP 5th Great General Assembly from the congresses of centers, townships, jurisdictions and provinces and to evaluate the functionality of the "Wish System" in relation to this assembly example. Although the functionality of the "Wish System" which is taken and evaluated as an indication of party-state integration is disputable, it can be evaluated as a preparation for the transition to democracy, in terms of the attempt to make the participatory democracy survive and forming a platform of democracy even if it was of small scale.

Key Words: Wish System, 1939 RPP 5th Assembly, RPP, Single Party Period, Party-State Integration.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Türk siyasi tarihinde parti (fırka) kavramının tarihi çok eskilere gitmez. Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan ve Türk siyasi tarihinde önemli görevler üstlenen CHP, Tek Parti uygulamaları çerçevesinde kurultaylar, hizipler ve Dilek Sistemi açısından kendine özgülükleri olan bir siyasal hareket olarak nitelenebilir. CHP'nin, Tek Partili dönemdeki uygulamalarından biri olan Dilek Sistemi, pek çok açıdan oldukça dikkat çekici işlev ve özelliklere sahiptir. Dilek Sistemi, şu aşamalardan geçerek işliyordu: Öncelikle, CHP'nin ocak, bucak, kaza kongrelerinden başlayıp sırası ile vilayet kongrelerinde halkın sunduğu dilek ve istekler, merkezde Parti Genel Sekreterliği'nde toplanıyordu. Sonraki aşamada, CHP Umumi İdare Heyeti[1] (Parti Genel Yönetim Kurulu), kurultay başlamadan önce, ülkenin her noktasından gelen ve bir araya getirilen bu dilek ve istekleri, "yapılması mümkün olanlar" ve "öncelikli olanlar" kriterine göre ayırıp, Bakanlıkların ilgi alanlarına göre başlıklandırarak tasnif işlemini tamamlıyordu. Tasnif edilen bu dilekler, Büyük Kurultay'da oluşturulan Dilek Encümeni'ne sunuluyordu. Kurultay Dilek Encümeni, tasnif edilen ve kendisine sunulan bu dilek ve istekleri, Kurultay'ın açılışını takiben ayrı bir odada toplanan Bakanlar ve Genel Müdürlerin huzurunda görüşerek karara bağlıyordu.

Dilek Sisteminin gerekliliği ve işlevselliği, Tek Parti dönemi ideolojisi ve uygulamaları içerisinde anlaşılabilir. Bu nedenle öncelikle Türkiye'de Tek Parti döneminin öne çıkan özelliklerine vurgu yapılarak, parti-devlet bütünleşmesinin bir göstergesi olarak Dilek Sisteminin gerekliliği ve işlevleri ayrıntılandırılacak. Ardından da, 1939 V. CHP Büyük Kurultay'ına sunulan dilek ve isteklerden hareketle, dönemin sosyo-ekonomik koşullarının çözümlemesi yapılacak ve yine bu Kurultay örneğinde Dilek Sisteminin işlerliği tartışılacaktır.

---

1 Umumi İdare Heyeti, Büyük Kurultay Umumi Heyetince seçilen 16 azadan oluşur. Umumi İdare Heyetinin tabii reisi Değişmez Genel Başkan veya vekildir. Umumi İdare Heyeti Genel Başkanlık Divanı'nın iştigali dışında kalan tüm parti işleriyle meşguldür. Büyük Kurultay'ın kararlarını yerine getirmek, Büyük Kurultay'a sunulacak layihaları hazırlamak ve bunları Genel Başkanlık Divanı'ndan geçirdikten sonra Kurultay'a vermek, Kongreleri mevzuata uygun şekilde yaptırmak ve bunlar tarafından verilen kararların tatbikini gözetmek, parti teşkilatını teftiş etmek önemli görevleri arasında yer almaktadır. Bkz. **CHP Nizamnamesi 29 Mayıs 1939**, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE'DE TEK PARTİ DÖNEMİ VE ÖZELLİKLERİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu partisi olan CHP, siyasal tarihimizin Tek Parti döneminin (1923-1946) temsilcisi olmuştur. Bir siyasi partinin, tek başına meclisi, hükümeti ve devleti temsil ettiği Tek Parti dönemi, 1924 TCF'nin (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) ve 1930 SCF'nin (Serbest Cumhuriyet Fırkası) kısa ve etkin olmayan çok partili hayata geçiş denemelerinin dışında, Türkiye'de hâkim olmuştur.

Tek Parti sistemi, rejimde tek bir partiden başka partinin bulunmadığı ve ülke yönetiminin bu tek partinin tekelinde olduğu parti sistemidir. Bu parti sistemi totaliter, otoriter ve pragmatik Tek Parti sistemleri olarak alt kategorilere ayrılır. Atatürk dönemi CHP katı bir ideolojik yönetimden çok pragmatik politik uygulamalara dayanan bir partinin rol oynadığı sistem, yani pragmatik tiptir.[2] Bu açıdan, Türkiye'deki Tek Parti sistemi, burjuvazinin gelişmesi ve aynı zamanda da çoğulcu siyasetin gerekli koşullarının yaratılması için bir geçiş olarak değerlendirilmektedir.[3] Türkiye'de Tek Parti dönemi, uluslaşma sürecini içeren toplum yapılandırılmasının önemli bir aşaması olmuş, siyasallaşma ve demokratikleşme bu sürecin tamamlayıcıları olmuştur.[4] Bu süreçte izlenen politikaların temelinde, hem 'Batılılaşma', hem de 'Türk Ulusu' inşaa etme düşüncesi[5] vardı. Bu açıdan, Türkiye'deki Tek Parti dönemini, ulus-devlet olmanın, modernleşmenin, ekonomik kalkınmanın, siyasallaşmanın ve demokratikleşmenin bir süreci olarak tanımlayabiliriz. Öyle ki, Tek Parti dönemi uygulaması olan, yukarıda kısaca sözü edilen ve makale devamında detaylandırılacak olan Dilek Sistemi de halkın, isteklerini parti mekanizması içerisinde en alttan, en tepe noktasına ulaştırabildiği küçük bir demokrasi platformu olarak nitelendirilebilir.

Tek Parti döneminde, iktidarı tek başına elinde tutan CHP'de ülkedeki tüm kesimleri temsil ettiği düşüncesi hâkimdi. Bu düşüncesinin iki ideoloji dayanağı vardı: Birincisi, onu kurtarmış ve kurmuş olan CHP'nin ülkeyi yönetmenin hakkı olduğu düşüncesi: CHP kadrosu kurtuluş ve bağımsızlığın kazanıl-

---

2 Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 27-28.

3 Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme,** Kaynak Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 1999, s. 166.

4 Bülent Tanör, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, Kaynak Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 1999, s. 226.

5 Stefanos Yaresimos, "Tek Parti Dönemi", **Geçiş Sürecinde Türkiye** (iç.), Der. İrvin Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, 2003, s. 76.

Levent Şahverdi Arşivi

masını sağladığı gibi ülkenin sosyo-ekonomik sorunlarına ve geri kalmışlığına çözüm bulacak, kısacası geleneksellikten modernliğe geçişi sağlayacak; toplumu ve ülkeyi kalkındıracaktır. İkincisi de, sınıfsal yapının zayıflığı dolayısıyla, CHP kendisini toplumun tüm kesimlerinin "temsilcisi" ve "ulusal bir parti" olarak tanımlıyordu. Ülkede sınıf olmayınca ulusal bir parti olarak CHP, tüm toplumsal kesimleri temsil edebiliyor ve Tek Parti yönetiminin meşruluğunu buna dayandırıyordu.[6] Söz konusu göstergeler, Türkiye'deki Tek Parti ideolojisinin genel özellikleridir.

Tek Parti döneminde, askeri bürokrasi ve sivil bürokrasi modernleşme sürecinde tüm gücüyle birlikte çalışmış, "Bu dönemde modern bürokratik zihniyete dayalı elit kesim, reformların yegâne yürütücüsü olmuş ve kararlarını etkileyecek her türlü güce karşı çıkmış, dolayısıyla halk karar alma sürecinden dışlanmıştır. Bürokrasi siyaseti kontrol altına almış, devlet yönetimine ilişkin kararları kendisi belirlemiştir. Bürokrasi siyasetle özdeşleşmiş ve parti-devlet bütünleşmesi resmen sağlanmıştır."[7] CHP yönetim anlayışında, halk dışarıda bırakılmış gibi gözükse de, kurultay süreçlerinde halkın dilek ve istekleri ortama taşınarak, yönetimin bu eksikliği bir nebze de olsa giderilebilmiştir. CHP, Dilek Sistemi ile halkı, karar alma mekanizmasının içerisine sınırlı da olsa çekmiştir.

"Hakimiyet Milletindir" ilkesinden yola çıkan ve meşruiyetini halktan alan CHP'nin yönetim tutumunda, halkı karar alma mekanizmasının dışında bırakmış olmasından kaynaklanan boşluğu giderme aracı olarak Dilek Sistemini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Aron'a göre, "tek bir parti, politika tekelinin faaliyetine sahip olunca, devlet ayrılmaz bir biçimde ona bağlı olur."[8] Bu noktadan hareketle, Cumhuriyet Türkiye'sinin Tek Partisi olan CHP'nin de devlet ile bütünleştiğini söyleyebiliriz. Tek Parti döneminde CHP, halkı, meclisi, hükümeti ve devleti temsil ediyordu. Parti, meclise-hükümete ve devlete hâkim konumdaydı. Tüm bu hakimiyeti elinde bulunduran parti de Değişmez Genel Başkan'a bağlı idi. "1935'te CHP parti ile devletin birleştirilmesini öngören tasarıyı kabul etti; CHP Genel Sek-

6 Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi,** Boyut Yayınları, İstanbul, 2012, s. 67-68.

7 Nihat Yılmaz, Kadir Can Doğan, Hakan İnankul, "Tek Parti Döneminde Bürokrasi Siyaset İlişkisinin Weberyan Değerlendirilmesi" **Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C: 27, S: 3, 2013, s. 263-284, s. 281.

8 Raymond Aron, **Demokrasi ve Totalitarizm**, Çeviren: Vahdi Atalay, Kültür Bakanlığı Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 66.

Levent Şahverdi Arşivi

reteri İçişleri Bakanlığı görevine getirilirken, partinin vilayet örgütlerinin başkanları kendi vilayetlerine vali olarak atandılar."[9] 1935 IV. CHF Kurultayı'nın 95. Maddesi parti-devlet bütünleşmesini tanımlar niteliktedir: "Parti kendi bağrından doğan Hükümet teşkilâtı ile kendi teşkilâtını birbirini tamamlayan bir birlik tanır. Parti teşkilâtının kendi Hükümetinin her yönüyle muvaffak olması için bütün kuvvetile çalışması esastır."[10] Parti-devlet bütünleşmesi sonucu, Tek Parti egemenliği ülkede gittikçe yerleşmiştir. "Bu pekiştirme 1935 Kurultay'ında partinin ana esasları arasına giren altı ilkenin 1937 yılında Anayasaya alınmasıyla tamamlanmıştır."[11]

İsmet İnönü'nün, 18 Haziran 1936 tarihînde parti örgütünde yayınlanan bir bildiride, "Cumhuriyet Halk Partisinin memleketin siyasî ve içtimaî hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve Partinin inkişafını arttırmak ve hızlandırmak için bundan sonra Parti faaliyeti ve Hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha amelî bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkurca [Genel başkanlık kurulu] karar verilmiştir"[12] ifadeleri parti-hükmet bütünleşmesinde gelinen noktaya açıklık getirmektedir. Bu bütünleşmeden devletin mi, hükümetin mi yoksa partinin mi öne çıktığı sorusuna net bir cevap getirilememektedir. Öyle ki, o dönem uygulanan politikalara bakıldığında devlet, hükümet ve parti arasındaki sınırın oldukça belirsiz olduğunu söyleyebiliriz. Dönemden bir 'parti devleti' diye söz etmek yerine, CHP'nin bir 'devlet partisi' olduğunu söylemek daha uygun düşer.[13]

Bu çalışmada da, Dilek Sistemi de, bu bütünleşmenin ve belirsizliğin bir örneği olarak incelenecektir. Halkın, partinin ocak, bucak, kaza, vilayet kongrelerine sunduğu dilek ve istekler, CHP'nin dört yılda bir yapılan Büyük Kurultay'ında "Dilek Encümeni" önderliğinde toplanan Bakanlar ve Genel Müdürler tarafından görüşülmekte ve bu görüşmeler sonrasında devlet politikaları belirlenmekteydi. Gerek görüldüğü hallerde kanun çıkarılması kararının da bu toplantıda alınması gözlerden kaçmaması gereken önemli bir ayrıntıdır. Hükü-

9 Feroz Ahmad; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 82.

10 **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935**, Ankara Ulus Basımevi, 1935, s. 99.

11 Yılmaz Gülcan, **Cumhuriyet Halk Fırkası (1923–1946)**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 186.

12 Turan İlhan, **İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 98, Ankara, 2003, s. 207.

13 Tanör, **a.g.e.**, s. 316.

Levent Şahverdi Arşivi

metin yapacağı bazı işlere Bakanlar Kurulu toplantısı ve TBMM yerine parti kurultayında karar veriliyor olmasını, parti-devlet bütünleşmesinin göstergelerinden biri olarak nitelendirebiliriz.

Bu bütünleşme, Tek Parti dönemi CHP Kurultayları'nın tüm aşamasına hakimdi. Kurultay'da, parti tüzük ve programlarına ilişkin yapılacak bir değişiklik ve alınan bir karar kanuna uymuyorsa ya da kanunda bazı değişikliklerin yapılmasını gerekli kılıyorsa, kanun değişikliğine gidilebileceği tartışmaları yapılabiliyordu. 1939 V. CHP Kurultay'ında Parti İl Başkanlarının Valilik, Parti Genel Sekreter'inin de İçişleri Bakanlığı görevlerinden alınması kararının ardından, Kurultay'da Parti Genel Sekreteri'nin, Bakanlar Kurulu'nun doğal üyesi olması tartışmaları yapılırken geçen bir diyalog, parti-devlet bütünleşmesini vermesi açısından iyi bir örnek olacaktır;

> Refik İnce (Manisa) Parti tüzüğünün kanunlara aykırı olamayacağını, dolayısıyla biz burada genel sekretere bakanlar kurulunda bir sandalye versek bile kanun bu sandalyeyi vermez. Tabii azalığın manası Genel Sekreterin partinin bütün teşkilatını ve partinin ruh ve özgürlüğünü ifade eden kural ve tüzüklerin heyeti mecmuasını idare eden sorumlu ve yüksek şahsiyetlerden biri olmak bakımından, hükümetle parti arasındaki uyumu korumak gibi önemli bir nokta omuzlarında bulunduğundan dolayı olsa olsa bakanlar kurulu üyeleri ile sıkı temas etmenin vermiş olduğu tabii bir ifadenin karşılığı olabilir. Yoksa tabii azanın anlamı bakanlar kurulunda oturup, kurula gidip bakanlar kuruluna dahil anlamında değildir, öyle olsa idi ben bunu kabul etmem demiştir… Program tüzük encümeni tutanak yazmanı Mehmet Ali Yürüker; Genel Sekreterin Bakanlar Kuruluna girmesi devlet vekili sıfatıyla diğer vekillerin selahiyetine haiz olacaktır. Ahmet Yazgan'ın Mesuliyet kabul edecek mi? sorusuna evet cevabını vermiş, Bunun üzerine İbrahim Rauf Ayaşlı (Ankara); Teşkilatı Esasiye Kanunu ile telif edilebilir mi (uzlaştırılabilir mi)? Sorusu üzerine de Yörükler; Prensip olarak programa pek çok esaslar kaydedilmiştir. Tatbikatı için icap eden kanuni yollara girişilir. Bu nedenle teşkilatı esasiye kanunu tadil edilecekse edilir, Kanun çıkarmak lazımsa kanun teklif edilir. Kanun çıkarmak lazım geliyorsa kanun çıkarılır. İş buraya prensibin konulmasındadır."[14]

Yukarıdaki ifade, Tek Partinin her şeyi değiştirme gücünde olduğunun çok net bir ifadesidir.

---

14 "Kurultayda Hararetli Müzakereler", **Ulus Gazetesi,** 1 Haziran 1939, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk ve İnönü'nün kahramanlıkları, lider özellikleri onları öne çıkarmış olsa bile, kurultaylarda alınan kararlarda, onların Şef, Milli Şef, Ebedi Şef... vs sıfatlarına uygun görülmeleri ile de ilintilidir. İki lider Atatürk ve İnönü özellikle Tek Parti yoluyla meclis üzerinde ve hükümet yönetiminde son derece etkili olmuşlardı.[15] Meclise ve hükümete egemen tek bir parti, güçlü liderler Atatürk ve İnönü ekseninde işleyen siyasal rejim, hükümetin yasamaya üstün çıkmasına yol açmıştır. Atatürk, Meclisi siyasal bir organ olarak görmemiştir, çünkü onun gözünde Meclis son tahlilde bir 'hükümet' ve hatta bir 'idare organı'dır.[16] Hükümet meclise değil; meclis, hükümet ve lidere bağımlı bir çalışma düzeni içerisinde olmuştur. Bu dönemde, meclisin hükümet üzerinde etkili bir denetimi yoktu.[17] Bu yetki tümüyle, Atatürk'te ve kısmen de onun hükümet ve devlet adamı olan İnönü'de olmuştur. Atatürk'ten sonra da Tek Parti döneminin başat ismi İnönü olmuştur. Şeflik sistemi ise, ancak otoriter bir rejim biçimidir. Böyle bir rejim, şekiller ne olursa olsun, çoğunluğun iradesini azınlığın iradesine bağlayan bir kahraman, bir tek adam idaresi demektir. Tek Parti sistemidir. Nitekim Atatürk dönemi gibi İnönü dönemi de; tek şef, Tek Parti ve otoriter hükümet sistemi olmuştur.[18]

Bu nedenle, parti-devlet bürokrasisinin başlıca simalarından biri olan İnönü, Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığına seçilecek konumdaydı.[19] Ülkede otorite boşluğu olmaması ve iç çatışmanın yaşanmaması için Meclis yirmi dört saat içinde yeni Cumhurbaşkanını İsmet İnönü'yü seçmişti. Oysa Parti, Genel Başkanı'nı henüz seçmemişti. Devletin başında olan İnönü, bir an evvel Partinin de başında olmalıydı. 25 Aralık 1938'de Parti Kurultayı Olağanüstü toplandı ve İsmet İnönü'yü, CHP'nin Değişmez Genel Başkan'ı olarak seçti. "Tek Partinin bir iç meşruluğu vardır. Parti başkanları seçilirler."[20] Her ne kadar değişmez olsalar da, dört yılda bir yapılan Parti Büyük Kurultayı'nda Değişmez Genel Başkan yeniden seçilirdi, ta ki çok partili sisteme geçiş kararının ardından, 1946'da toplanan CHP II. Olağanüstü Kurultay'ında Değişmez Genel Başkanlığın parti tüzüğünden kaldırılmasına kadar.

---

15 Tanör, **a.g.e.**, s. 317.

16 Metin Heper, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2006, s. 110.

17 Tanör, **a.g.e.**, s. 317.

18 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam II**, Remzi Kitabevi, 1999, s. 49-50.

19 Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 127.

20 Aron, **a.g.e.,** s. 68.

Levent Şahverdi Arşivi

Tek Parti döneminde, özellikle de Milli Şef Dönemi'nde, Millet Meclise, Meclis Partiye, Parti Hükümete, Hükümet de Milli Şef'e bağlıydı. Değişmez Genel Başkan, Başkan Vekili (Başbakan), CHP Genel Sekreter'inden oluşan GENBAŞKUR üçgeni, parti-hükümet-devlet bütünleşmesinin temel yapı taşıydı. Değişmez Genel Başkan'ın, Başkan Vekili'ni (Başbakan) ve Parti Genel Sekreteri'ni atama ve görevden alma yetkisi bulunuyordu. Yani yönetim piramidin en üst noktasında Değişmez Genel Başkan Milli Şef İnönü vardı.

Tek Parti döneminde, İnönü dönemi, literatürde Milli Şef dönemi olarak geçmektedir. Milli Şefliğin ne olduğunu göstermesi ve bu dönemin ruhunu ve ideolojisini vermesi açısından, CHP'nin yayın organı olan *Ulus Gazetesi'nin*, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığının 2. yıldönümünü kutlayan aşağıdaki yazısı dikkat çekicidir;

> "…İnönü devrinde millî kurtuluş ve millî kalkınma iki sene daha ilerlemiştir; kuvvetlenmiştir, yükselmiştir. 17 milyon halk kafa ve kalplerimizle hür tefekkürümüz ve serbest vicdanımızla ona bağlıyız. O devletin Reisi, milletin Şefi olduğu kadar birlik ve beraberliğimizin timsalidir…Şef O. Millet O'dur. İkisinin de mukadder bahtiyarlığını tesit edelim [Kutlayalım]. Bizi bütün imtihanlardan geçirecek olan mukaddes millî vahdet nizamının, bu milleti, bir milletin düşünebileceği en korkunç tehlikeden kurtarmış olan nizam olduğunu hatırlayalım ve Çankaya'ya dönerek Millî Şef'e diyelim ki; -Düşünmek, kararlaştırmak ve yapmak sana, Büyük Meclis'e ve hükümete aittir. Hepimizin itimadı herkesin sevgisi seninle beraberdir. Belki hiçbir zaman misali görülmeyen bir millî tesanüdün [dayanışma] timsalidir."[21]

Yukarıdaki yazıda Milli Şef'ten, Meclis'ten ve hükümetten söz edildiği halde; milletten, halktan, toplumdan söz edilmemiştir. "Düşünmenin", "kararlaştırmanın" ve "yapmanın" öncelikle Değişmez Genel Başkan'a yani Milli Şef'e ait olduğu Tek Parti dönemi yapılanması içerisinde, o sözü edilmeyenlerin, dilek ve istekleri, Kurultay sürecinde Dilek Sistemi çerçevesinde, sınırlı da olsa gündeme gelebilmekteydi. Bu nedenle Dilek Sisteminin pek çok açıdan gerekliliği ve işlevselliği bulunmaktadır.

21 **Ulus Gazetesi**, 12 Aralık 1940, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

CHP KURULTAYLARI VE DİLEK SİSTEMİ

CHP Kurultayları, parti ve ülke sorunlarının görüşülerek, partinin hatta hükümetin izleyeceği siyasetin belirlendiği, parti tüzük ve program değişikliklerinin yapıldığı, Parti Genel Başkan seçiminin yapıldığı, delegeler ve milletvekillerinin katılımıyla gerçekleşen toplantılardır. Tek Parti döneminde, CHP Kurultayları'nda partinin ve hükümetin izleyeceği siyaset ve devlet işleri birlikte görüşülüp karara bağlanmıştır. "Büyük Kurultayda memleket ve Partiye ait her iş görüşülebilir. Program ve nizamnamenin kabulü ve değiştirilmesi Büyük Kurultay'a aittir."[22] Bu bağlamda, parti-devlet bütünleşmesinin kendisini en çok hissettirdiği ve parti-devlet arasındaki çizgisinin en belirsiz olduğu alanlardan birinin CHP Kurultayları olduğunu söyleyebiliriz. Parti için alınan ve parti tüzüğünde yapılan bir değişiklik doğrudan devlet yönetimine ilişkin olabiliyordu. Kurultayda, pek çok "devlet işleri" görüşülerek, karara bağlanmaktaydı. CHP Tek Parti döneminde bir tanesi olağanüstü kurultay olmak üzere yedi tane kurultay yapmış, her birinde parti ve devlet yönetimine ilişkin değişim ve dönüşüm niteliğinde önemli kararlar alınmıştır.[23]

---

22 **Ulus Gazetesi**, 28 Mayıs 1939, s. 1.

23 4 Eylül 1919 Sivas Kongresi'nde, ulusal kurtuluş ve bağımsızlık için faaliyet gösteren dernekler "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleşti. Mustafa Kemal başkanlığında 16 kişilik "Heyet-i Temsiliye" oluşturuldu. Kimi tarihçilerce CHP'nin de ilk kongresi olarak kabul edilir. CHP'nin kuruluşunun bu kongreyle filizlendiği ve bu nedenle "Devlet kuran parti" tanımlaması yapılır. 2. Kurultay 15 Ekim 1927'de toplandı. Atatürk'ün "Büyük Nutuk"u okuduğu Kongrede "Cumhuriyetçilik", "Halkçılık", "Milliyetçilik" ve "Laiklik" partinin dört temel ilkesi olarak benimsendi. Bu kurultayda, Mustafa Kemal partinin "Değişmez Genel Başkanı" olarak belirlendi. 3. Kurultay 10 Mayıs 1931'de yapıldı. Tüzükten ayrı bir program yapıldı. Dört temel ilkenin yanı sıra "Devletçilik" ve "İnkılâpçılık" da tüzük ve programına girdi. Böylece partinin simgesi "Altı Ok"a anlamını veren altı ilke belirlendi. 4. Kurultay 9 Mayıs 1935'de toplandı. Atatürk'ün katıldığı bu son Kurultay'da partinin adı "Cumhuriyet Halk Partisi"ne dönüştürüldü. Tüzük değişikliğiyle parti ile hükümetin kaynaştırılması yoluna gidildi. Genel Başkan Vekili İsmet İnönü'nün yayımladığı genelgeyle İçişleri Bakanı parti yönetim kuruluna alındı ve Genel Sekreterlik görevi verildi; parti il başkanlıklarına il valileri getirildi. 1937'de, Anayasaya "Türkiye devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimcidir" şeklindeki CHP'nin altı ilkesi eklendi. Atatürk'ün vefatının ardından 26 Aralık 1938'de 1. Olağanüstü Kurultay toplandı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü "Değişmez Genel Başkanlığa" seçildi; Atatürk'e "Ebedi Şef", İnönü'ye de "Milli Şef" unvanı verildi. Parti Genel Başkan Yardımcılığına Başbakan Celal Bayar, Genel Sekreterliğine İçişleri Bakanı Refik Saydam getirildi. 5. Kurultay 29 Mayıs 1939'da toplandı ve tüzükte değişiklik yapıldı. Başbakanın aynı zamanda Parti Genel Başkanı olması uygulamasına son verildi. İçişleri Bakanı'nın Parti Genel Sekreteri, valilerin il başkanı olması uygulaması terk edildi, memurların partiye üyeliği yasaklandı. 6. Kurultay 8 Haziran 1943'de toplandı. Bu, CHP'nin Tek Parti döneminde yaptığı son Kurultay oldu. 2. Dünya Savaşı sürecinde toplanan Kurultayda, parti programında ulusal

Levent Şahverdi Arşivi

Gerçekte Tek Parti sistemi niteliğini ortaya koyan siyasî mekanizmalar, CHP tüzüğü ile varlık bulmuştu. Bir siyasî parti tüzüğünün, anayasadan da yasalardan da üstün olabilmesi elbette mümkün değildi. Ama gerçekte, siyasî sistem anayasanın değil söz konusu parti tüzüğünün öngördüğü şekilde işliyordu.[24] Söz konusu, CHP tüzük ve program değişiklikleri de CHP Kurultay'larında yapılıyordu. "Nitekim uzun yıllar Türk siyasi literatüründe kullanılmış olan ve Türk siyasi kültürü üzerinde etkisi olduğu söylenebilecek olan "Değişmez Genel Başkan", "Milli Şef" ve "Kemalizm" kavramları da Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi olan CHP'nin kongrelerinde ortaya atılmıştı."[25]

İnönü, CHP I. Olağanüstü Kurultay konuşmasında, kurultayın anlam ve önemini şu sözlerle belirtmiştir:

> "Büyük Kurultay; kurtuluş mücadelesinin en evvel işlemeye başlayan, içerden ve dışarıdan her türlü insafsız hücumlara milletimizin maruz kaldığı günlerde onun iradesini ilan etmek üzere meydana atılan, en eski teşkilatımızdır"... Atatürk; kurtuluş mücadelesini, siyasi ve askeri sahnelerde, evvela Kurultayda, sonra Büyük Millet Meclisi içinde idare etti. Sulh ve harbin siyasetini inkıtasız bir Millet Meclisi ile idare edebilmek zihniyetini ve kudretini, bugün dahi çok memleketlerde göremiyoruz (Bravo sesleri). Atatürk, Kurultayları yalnız millet hayatının lüzumlu bir mekanizması olarak takdir etmekle kalmazdı, onu samimi ve derin bir sevgi ile de severdi. Büyük Kurultayın duygusunu söylediğime emin olarak, bütün gelecek Kurultaylar adına da Atatürk'e karsı hiç bir zaman solmayacak olan sevgi ve tazim hislerimizi ifade etmekle şeref duyarım"[26].

İnönü'nün de belirttiği üzere, Atatürk Milli Mücadele ile ilgili siyasi ve askeri kararları önce kongre/kurultaylarda[27] aldı, sonra Büyük Millet Meclis'inde

savunma ile dış ilişkiler konularına ağırlık verildi. CHP'nin 2. Olağanüstü Kurultay'ı 10 Mayıs 1946'da toplandı. İnönü, yeni seçim kanununun yasalaşmasından sonra seçimlere gidileceğini açıkladı. Tüzükteki "Değişmez Genel Başkan" ifadesi "Genel Başkan" şeklinde düzenlendi. Bkz., **"CHP Kurultaylar Tarihi",** Bugün Gazetesi, 20 Mayıs 2010.

24 Cemil Koçak, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Millî Şef", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm** (iç.), C: 2, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 120.

25 Hakan Uzun, "Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları", **ÇTTAD**, IX/20-21 (2010/Bahar-Güz), S 233-271, s. 264.

26 **Ulus Gazetesi**, 7 Aralık 1938, s. 5.

27 1931 Kurultay'ına kadar Kongre kavramı kullanılıyordu. Atatürk'ün öz Türkçe çalışmaları nedeniyle, 1931'den sonra Kurultay kavramı tercih edildi.

Levent Şahverdi Arşivi

idare etti. CHP Kurultayları'nda parti-devlet bütünleşmesinin kendisini en iyi gösterdiği uygulamalardan biri de Dilek Sistemidir. Bu sistem şöyle işliyordu: halkın CHP Ocak, bucak, kaza ve vilayet kongrelerine sunduğu dilek ve istekler merkeze Parti Genel Sekreterliği'ne iletiliyordu. CHP İdare Heyeti ülkenin pek çok noktasından gelen bu dilek ve istekleri, Büyük Kurultay başlamadan önce dilek ve istekleri inceleyip, *"yapılması mümkün olanlar"* ve *"esas önemli olanlar"* kriterine göre tasnif ederek, Kurultay'da görevlendirilen Dilek Encümeni'ne iletiyordu. Kurultayın ilk günü açılış merasiminden sonra, Dilek Encümeni, Hükümetin Bakanları ve Kurumların Genel Müdürleri, kendilerine ayrılan bir toplantı odasında toplanarak, daha önceden tasnif edilen dilek ve istekleri burada görüşüp, tartışarak karara bağlıyorlardı. Böylelikle, hükümetin yapacağı bazı işlerin kurultayda belirlendiğine tanık oluyoruz. Açıkçası, Bakanlar Kurulu'nun CHP Kurultayı'nda toplandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Parti Kurultay'ında Bakanların toplanması ve yapılacak bazı işlerin görüşülüp karara bağlanması, parti-devlet bütünleşmesini açıkça ortaya koymaktadır.

CHP'nin Tek Parti, devlet partisi, devlet kuran parti özelliklerinin yanında partinin emir-komuta zinciri (hiyerarşik yapısı) liderlerden aşağıya doğrudur. Parti Genel Başkanı öylesine yetkilerle donatılmıştı ki, kelimenin tam anlamıyla "tek adam". O'nun sözü üzerine söz söylenemez, emirlerine itiraz edilemezdi. Genel görüntü böyle olunca, CHP lidere dayalı bir devlet partisidir. Bu nitelikteki bir partiden demokratik uygulamalar beklemek imkansız gibi. Oysa Dilek Sistemi, bu algıyı ve görüntüyü zayıflatıyor. Parti bir anlamda halkçılık ilkesini bu sistemle uygulamaya sokuyor. Dilekler köylerden, nahiyelerden, kazalardan ve illerden kurultay ortamına taşınabiliyor. Gerek müstakil grup, gerekse Dilek Sistemi CHP'de çok partili sisteme geçişin işareti sayılabilir. Dilek Sistemi, "CHP'nin geleneksel parti örgütü içerisinde yer alan bir mekanizmadır."[28] Dilek Sistemi, Tek Parti yılları boyunca devam eden bir uygulama olmuştur. Parti devlet yakınlığı ve kaynaşması, bu uygulama için özendirici ve hatta gerektirici bir durum yaratmıştır[29]. Dilek Sistemi, CHP'nin kendi iç mekanizmalarının işletilerek, halkın dileklerini en alt birimden en üst noktaya ulaştırılmasının yoluydu. Dilek Sistemini, halkın yönetenlerine ulaşabileceği, sonuç alınabilecek en etkili bir mekanizma olarak küçük bir demokrasi platformu olarak nitelendirebiliriz. O halde Dilek Sistemini gerekli kılan nedenlere bakmakta fayda var.

---

28 Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları, İktidar ve Demokratlar,** C: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 349.

29 Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi** , s. 239.

Levent Şahverdi Arşivi

Tek Parti döneminde, sosyo-ekonomik ve demokrasiye ait sorunlar vardı. CHP, bu süreçte bu sorunların üstesinden gelmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, Dilek Sistemi, CHP'nin, ülkenin ve halkın ekonomik ve demokrasi sorunlarını çözüme kavuşturma çabasında işlevsel bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Dilek Sistemi'nin demokratik boyuttaki gereklilik ve işlevselliği; Tek Parti otoriter yönetim anlayışının gölgesinde ve karar alma mekanizmasının dışında bırakılan halkın ne istediğinin önemsenmesi, hatta halka önemsendiğinin gösterilmek istenmesidir. Bu önemseme, Cumhuriyetin temelini oluşturan "Hâkimiyet Milletindir" ilkesinin gerekliliğini yerine getirme çabasının bir ürünü olarak, CHP'nin meşrutiyetini halktan almasına rağmen, halkın karar alma mekanizmasının dışında tutulmasından doğan boşluğu Dilek Sistemi ile doldurmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır. Sosyo-ekonomik boyutundaki gereklilik ve işlevselliği ise, fakir ve devletin pek çok imkan ve hizmetlerinden yoksun olan halkın durumunu anlamak ve ihtiyaçlarının neler olduğunu tespit etmek ve buna göre politikalar üretmekti. Dilek Sistemi'nin demokratik ve sosyo-ekonomik boyutlardaki gereklilik ve işlevselliğini başlıklar altında detaylandırmak konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

DİLEK SİSTEMİ'NİN DEMOKRASİ BOYUTU

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Yeni Osmanlılar hareketiyle başlayıp, Jön Türklerin "İttihat ve Terakki" hareketiyle devam eden ve nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile noktalanan parlamenter temsil mücadelesi, Batı'daki maddi temellerinden yoksundu. Tek Parti döneminde, demokrasi sorunları daha yoğun ve sıkıntılıydı. Demokrasinin ol(a)madığı bu yapıda, "Dilek Sistemi" önemli bir işleve sahip olmuştur. Söz konusu yapıda, Dilek Sistemini işlevsel kılan demokrasi gerekliliklerini üç ana başlıkta incelemek mümkündür: 1. Sivil Toplumun Yokluğu, 2. CHP'nin Halkçılık İlkesi, 3. SCF Deneyimi.

Sivil Toplumun Yokluğu

Tek Partili sistemlerde, parti daima haklı konumda olduğu için otoriter bir tutum sergilemektedir. Eylem programları, parti egemenliğindeki siyasal düzene karşı, çoğulcu ve kendi kendini örgütleyen bir sivil toplumun oluşturulmasını devamlı olarak engellemeye yönelik olmuştur.[30] Türkiye'de Tek Parti dönemin-

30 John Keane, **Demokrasi ve Sivil Toplum Avrupa Sosyalizminin Açmazları, Toplumsal ve Siyasal İktidarın Denetlenmesi Sorunu ve Demokrasi Beklentileri Üzerine**, Çeviren: Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 157.

Levent Şahverdi Arşivi

de, sivil toplum kuruluşları varlık ve etkinlik gösteremediğinden dolayı, ülke, bölge ve yöre sorunlarını dile getirmede Dilek Sistemi önemli bir işleve sahip olmuştur. Sivil toplumun gelişmemesi, devletin toplumsal hayattaki etkinliğinden çok şey beklenmesine neden olmuştur. Örgütlenmesi zayıf toplumsal yapı, Türkiye'de sosyal ve ekonomik sorunun daha da ağırlaşmasına yol açmıştır.[31] Tek Parti döneminde CHP, rejimi her an yıkılma tehlikesi altında görmesinin yanı sıra, rejimi oturtmak ve sisteme istikrar kazandırabilmek için sivil toplum kuruluşlarının varlık göstermesini engellemişti. "Tek Partiye dayalı siyasal sistem giriştiği hukuksal düzenlemelerle sivil toplum örgütlerine özerk alan bırakmamaya dikkat etmiştir. O kadar ki, bu dönemde sivil toplum kuruluşlarının sayısı neredeyse tek haneli rakamlarla ifade edilecek kadar azalmıştı."[32] Günümüzde de, sivil toplum örgütlerinin sayısının yeterli olmaması veniteliksel olarak işlevlerini çok iyi yerine getirememesi o dönemin bir yansıması olarak değerlendirebiliriz.

Eski düzeni (rejimi) yaşatmaya ve hatta hatırlatmaya yönelik sivil toplum kuruluşlarına izin verilmemesi anlaşılır bir süreçtir. Diğer yandan, yeni düzen (rejim) kendini geniş kitlelere anlatmak için kendi güdümünde birtakım sivil toplum örgütlerinin kurulmasına ve desteklenmesine Halkevleri örneğinde olduğu gibi izin verilmiştir. Ülkedeki tüm kesimlerin temsilcisi konumunda olan CHP, sivil toplumun kuruluşların yokluğunda, halkın her türlü sorununa cevap verme çabasında olmuş ve bu anlamda halkın sorunlarını iletebilmesinin bir aracı olarak Dilek Sistemini oluşturmuştur.

Dilek Sistemi, halkın sorunlarını ve dileklerini iletebileceği herhangi bir sivil toplum örgütünün olmadığı ve iletişim kanallarının oldukça zayıf olduğu bir ortamda, halkın hükümetle, parti kurultayları aracılığıyla, etkin ve doğrudan iletişim kurma yolu olarak, işlevsel bir sistem olmuştur. O dönemde Dilek Sisteminin sivil toplum boyutuyla nasıl algıladığına ilişkin, 1943 CHP VI. Kurultayı'nda, *Ulus Gazetesinin* "Büyük Parti Kurultayında Dilekler" başlıklı köşe yazısındaki şu ifadeler oldukça açıklayıcı olacaktır;

> "Altıncı büyük kongreye en son, vilayet kongrelerinin süzgecinden geçerek gelmiş dilek sayısı (637) mevzuda (2100) dür. 137 büyük sayfaya sığdırılan dilekler ilgili oldukları vekilliklere ve amme teşekkürlerine

31 İlyas Doğan, "Türkiye'de Tek Partili Dönemde Sivil Toplum", **SBARD**, Mart 2007, S: 9, S: 1 – 19, s. 1.

32 **a.g.e**, s. 12.

Levent Şahverdi Arşivi

göre öyle iyi tasnif edilmiştir ki bir vekilliğe ait bir dileğin kaç vilayet kongresinden birlikte geldiği kolayca görülmektedir.... Cumhuriyet Halk Partisi'nin köy ve mahalleden başlayarak vatandaşların dileklerini yine kendi aralarında yaptıkları bir tasnifle en yüksek mesuliyet makamlarına ulaştırması milli bir geleneğimiz olmuştur. Her derecedeki kongrede partililer düşündüklerini anlatarak bunun bir yukarı kongreye verilmesini isteyebiliyor. Yahut alt kongreden gelen her dilek kendiliğinden üst kongreden heyetin tahliline uğruyor. Ve kongre heyeti bunları kendisine mal edince artık karar, daha yukarı kongreye ait oluyor. Bu haliyle büyük kurultaya kadar gelmiş olan dileklerin pek çoğu sırasıyla pek çok kongrenin düşünüş ve duyuşunu üstünde taşıyor. Milli dehamızın parti anlayışı ve bunu kendi mayamızla yuğuruşunu dilekler mekanizması da bütün asilliğiyle ifade eder. Köy veya mahalledeki mütevazi bir çatının altında birleşen ve hemen hemen buradaki iş çağında bütün vatandaşları içine alan parti toplantılarında herkes bilir ki çevredeki işler veya memleket için düşündüklerine beraberindeki veya daha üst kongredeki arkadaşları da katılırsa dileği devletin en yüksek organlarına kadar erişir."[33]

Bu ifadelerden, CHP'nin Dilek Sistemini, dilek ve isteklerini devletin en üst birimlerine iletebilecekleri bir mekanizma olarak halka sunduğuna tanık oluyoruz. Öyle ki, halka sunulan bu sistemin iyi bir fırsat olduğu algısını da oluşturulmaya çalışıldığını, *Ulus Gazetesi'nde* "Büyük Kurultayın İçindeki Hava" başlıklı bir başka yazıda geçen şu ifadelerden anlıyoruz; "Dilek encümeni partinin semt, köy ve ocaklardan başlayarak vilayet idare heyetlerine kadar bütün teşkilattan gelen partili yurttaş dilekleri üzerine çalıştı. Yüzlerce mebus ve delegenin hazır bulunduğu encümenlere bir köylü yurttaşın dileği elini kolunu sallaya sallaya giriyordu."[34]

CHP'nin Halkçılık İlkesi

CHP'nin halkçılık anlayışının en belirgin özelliği, hakimiyetin millette olması ilkesiydi. Siyasal iktidar meşruiyetini halktan alıyordu. Buna rağmen, Tek Parti döneminde kararı alan ve uygulayan kesim askeri bürokrasi ve sivil bürokrasiydi. Halk karar alma mekanizmasının dışındaydı. CHP'nin, halkı sınırlı da olsa, bu karar mekanizmasına dahil etme zorunluluğunun bir gereği

33 Kemal Turan, "Büyük Parti Kurultayında Dilekler", **Ulus Gazetesi**, 14 Haziran 1943, s. 1.

34 Selahattin Sönmez, "Büyük Kurultayın İçindeki Hava", **Ulus Gazetesi**, 9 Haziran 1943, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak Dilek Sistemini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu yolla CHP, yönetim ile halk arasında doğan boşluğu bir nebze de olsa doldurmuştur. Tek Parti döneminde, CHP halkçılığına yönelik "halka tepeden bakan bir halk patronluğu olmaktan öteye gidememiştir"[35] anlayışına ve "halkın yönetimden soyutlanması sonucunda halk ekonomik ve sosyal isteklerini merkezi ve mahalli yöneticilere, siyasal kuruluşlara iletememiştir... Yönetimin direk halkla bir ilişki içine girmemiş, böylece halk yönetime dilek ve isteklerini iletme şansını bulamamıştır"[36] türünden eleştirilere karşılık, CHP'nin, Dilek Sistemi ile halkı önemsediğini göstermesi ya da halkın önemsendiğini hissetmesi açısından, sınırlı da olsa bir demokrasi platformu oluşturduğunu ileri sürebiliriz. "Parti veya hükümet nezdinde, bir dilek ve şikâyet bürosu veya masası oluşturulması halkın dilek ve isteklerine zaman ayrılması istenmiştir."[37] Ayrıca, CHP, Dilek Sistemi aracılığıyla halkın nabzını da tutuyor ve kendi yönetim algısının halkta nasıl olduğunu değerlendirme fırsatını da yakalamış oluyordu.

"Atatürk cumhuriyetçi devletin temel görevini, halkı çağdaş medeniyet seviyesine çıkartmak olarak görmüştü. O halkın büyük bir gelişme potansiyeline sahip olduğunu düşünmüştür. Ne var ki bu potansiyeli harekete geçirmek gerekmekteydi. Halk tek başına bu temel hedefe ulaşmaya yeterli ve istekli değildi. Padişahların kişisel yöntemleriyle geçen uzun yıllar boyunca halk, inisiyatifi kendi eline alabilme kabiliyetini kaybetmişti."[38] Halkın hükümet işlerine kayıtsız kalmaması için izlenmiş bir yol olarak nitelendirebileceğimiz Dilek Sistemi, yönetilenlerin dilek ve isteklerinin siyasal sisteme aktarılmasında önemli araçlardandı.[39] CHP halkçılık ilkesinin bir gereği olarak oluşturduğu Dilek Sistemi ile *Parti devleti* anlayışından *halkın devleti* anlayışına doğru bir politika izlemeye çalıştığını söyleyebiliriz. Halkın dilek ve isteklerini hükümete ulaştırması demokratik bir haktır ve bu sistemle sınırlı da olsa demokratik kapının aralandığını görmek mümkündür.

---

35 Mehmet Altan, **Birinci Cumhuriyet Üzerine Notlar**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 33.

36 Mehmet Ş. Göküş, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Modern Türkiye'ye Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi", **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Y. 2010, C: 15, S: 3 s.227-249, s. 237-238.

37 Esat Öz, **Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, 1923-1945**, 2. cilt/Siyaset/Sosyoloji Dizi, Gündoğan Yayınları, 1992, s. 211.

38 Heper, **a.g.e.,** s. 97.

39 Öz, **a.g.e.,** s. 166.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç olarak denilebilir ki, CHP'nin halka rağmen halkçılık anlayışında bir değişikliğin olduğu ve bu değişiklik "halkın sesine kulak vermek" ve "halkla birlikte" halkçılık anlayışına bir yönelme biçiminde değerlendirilebilir.

SCF Deneyimi

Tek Parti döneminde, çok partili siyasal sisteme geçiş denemeleri olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyimleri, beraberinde siyasi tarihimize pek çok mesajı da bırakmıştı. Özellikle, ekonomik gelişim için liberal bir model çizen SCF deneyiminin (kısa süreli ve yönetimde etkili olmamalarına rağmen) verdiği en önemli mesaj, halkın Tek Parti yönetiminden memnun olmadığının ortaya konmasıydı. Ali Naci "Halk Muzdariptir" başlıklı yazısında, "Serbest Fırkanın büyük iyiliği, memleketteki umumi hoşnutsuzluğu meydana çıkarması oldu"[40] demişti. Aslında, Atatürk bu durumun çok öncesinden farkındaydı ve SCF'nin kurulmasını da özellikle bunun için istemişti. Ancak pratikte durum farklı seyretmiş ve Atatürk, kuruluşunu desteklediği SCF'nin feshini istemişti. SCF deneyimi ile halkın memnuniyetsizliğini bir kez daha gören Atatürk, 1930'da halkın sorunlarını daha yakından görebilmek için yanına aldığı aydın ve uzmanlardan oluşan danışma ekibiyle birlikte, üç ay süren bir yurt gezisine çıkmıştır.[41] Bu yurt gezisinde Atatürk'ün iktisat danışmalığını yapan Başar'a göre, "Atatürk'ün geniş ölçüde yapacağı bu seyahatin hususi hedefi vardı: Serbest Fırka hadisesi memlekette idareden memnun olmayanların çokluğunu ortaya koymuştu. Her taraftan şikayetler yükselmekteydi.... şikayetlerin köyden ve şehirden bir anda toplanarak Türkiye'nin sekiz senelik sükunet havasında fırtınalar yaratması için Serbest Fırka'nın doğması kafi gelmişti. İşte Atatürk bu fırkayı feshettikten sonra şikayetleri en mütehassıs bir heyetle yerlerinde tetkik etmek ve yapılması lazım gelen işleri tespit eylemek üzere seyahate çıkmış bulunuyordu."[42] Atatürk'ün, Ankara'dan görülemeyen sorunları tespit etmeye çalıştığını ve buna göre yeni dönem bir yol haritası belirleyebilmek için bu seyahati önemsediğini yine Başar'ın şu ifadelerinde anlıyoruz; "Serbest Fırka ile beraber ortaya çıkan fenalıkların ve şikayetlerin kök sebebi

40 Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 276.

41 Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay,** AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Okulu Basımevi, İstanbul, 1945.

42 Başar, **a.g.e**., s. 21.

Levent Şahverdi Arşivi

neydi? Atatürk yurtta yapacağı seyahatle, başkalarının teferruatla gömülerek göremeyecekleri bu kök sebebi bulmağa karar vermiştir."[43]

Bir çok kenti gezen Atatürk'ün, bu gezi sonrasında yeni politikalar izleyeceği yönünde beklentiler söz konusuydu. "Gazi'nin mütehassıs bir heyetle yaptığı bu seyahat neticesinden büyük şeyler bekliyordu. Bir inkılap daha görecektik. Zaten Gazi bütün inkılaplarını bir seyahatten sonra birden bire ortaya atmıştı. Seyahat kendilerine görmek, çalışmak kararlarını selamet ve kudretle vermek imkanlarını hazırladı. Onun için üç aydan fazla zamanadır devam eden bu son seyahat neticesinde çok büyük işler umut ediliyordu. İktisadi devletçilikle, vergi işlerinde ve idari mekanizmada çok esaslı inkılaplar olması bekleniyordu."[44] Başar'ın bu beklentisi boşa çıkmamış ve bu seyahat sonrasında gerçekleşen 1931 CHP III. Büyük Kurultayı'nda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Dilek Sistemi'nin 1931 CHP Üçüncü Büyük Kurultayı'nda daha sistemli bir nitelik kazanmış[45] olması da tesadüf değildi. SCF gerçeği ile halkın Tek Parti yönetiminden memnun olmadığını gören Atatürk, halka yakın olmak ve sorunları ile daha yakından ilgilenmek için Dilek Sistemini daha etkin ve sistemli bir şekilde uygulamaya koymuştur. Atatürk'ün yapmış olduğu önemli bir değişiklik de, "1931 tüzüğünde kademeler arası sıralama belirtilmiştir: kongrelerde üye adedine göre temsil ilkesi benimsenmiş, 1927 tüzüğünde böyle bir temsile yer verilmemişti. Üye sayısına göre temsil, parti içi işleyişin demokratikleşmesi yönünde geliştiğinin göstergesidir."[46] Atatürk'ün 1931 Kurultayı'nda parti örgütlenmesinde temsil sistemini getirmesi ve Dilek Sistemini daha etkin hale dönüştürmesi birbiri ile uyumlu politikalar olmuştur. İç işleyişin demokratikleşmesi ve küçük çapta ve sınırlı da olsa demokrasi platformu yaratan bu politikalar, Başar'ın ifadesiyle, ülkedeki sekiz yıllık sessizliliği bozan SCF deneyimi ile açığa çıkan hoşnutsuzluk ve halkın sorunlarını yakından gören Atatürk'ün, bundan sonra CHP'nin tek parti olarak yola devam edebilmesinin yolları olarak uygulamaya konmuştu.

Dilek Sisteminin tarihsel süreçteki seyri ise şöyledir: 1923 CHP Tüzüğü'nün 13. Maddesinde, Raporlar ve Tetkik Encümeni'nden bahsedilmekte ve görevi "Vilayet kongrelerinden gelecek raporları tetkik ve mütealalarıyla beraber kong-

43 Başar, **a.g.e**., s. 37.

44 Başar, **a.g.e**., s. 121.

45 Öz, **a.g.e.,** s. 189.

46 Aydın Erdoğan, **Cumhuriyet Halk Partisi Tüzükleri Dünü Bugünü 1923-2000**, Kitap Yayınları, Ankara, 2000, s. 31.

Levent Şahverdi Arşivi

renin heyeti umumiyesine iblağ eyler."[47] şeklinde belirtilmişti. Görüldüğü üzere vilayetlerden gelen raporların içeriğinin detaylarına yer verilmemekle birlikte bu raporlarda özellikle de yerel yöneticilerin dilek ve isteklerin de yer alabileceği ihtimali yüksek görülmektedir. CHP 1927 Tüzüğü'nün, 13. Maddesinde, on birer azadan mürekkep, Nizamname, Hesap ve Lahiya Encümenleri seçilir der ve 15. Maddesinde de: Lahiya encümeni; "Vilayet Kongrelerinden gelmiş olan temenni Lâhiyalarını ve resen vuku bulacak teklifleri tetkik eder."[48] ifadesi yer almaktadır. 1927 CHP Tüzüğü'nde ocak, nahiye, kaza ve il kongrelerinin nasıl yapılacağı ve görevlerinin ne olduğu ayrıntılı bir şekilde verilirken halkın dilek ve isteklerinin de ocaktan başlayarak Vilayete kadar iletilebileceği ve son aşamada Vilayet Kongresi yetkilisi Vali'nin de kendisine gelen bu dilekleri umumi müfettişine sunacağı[49] belirtilmiştir.

1931 Tüzüğü'nde lahiya encümeni sayısı 25'e çıkarılmış[50] ve giderek güçlendirilen Genel Sekreterlik bünyesine bağlı "Alelumum Dilekler ve Müracaatlar"

---

47 **Halk Fırkası (1923) Nizamnamesi**, Tuncay, **a.g.e. (iç),** S 375-384, s. 376.

48 **Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi (1927),** Tuncay, **a.g.e. (iç.),** S. 398-412, s. 399-400.

49 CHF 1927 Tüzüğünde; Vilayet Teşkilatı: Halk, Nahiye, Kaza ve Vilayet Kongrelerinden ve Nahiye, Kaza ve Vilayet heyetlerinden oluşmaktaydı. Köy ve mahalle ocakları fırkanın ilk teşkilat kademesini teşkil ediyordu. Fırkaya kayıt olan ve asgari on kişi olunca orada ocak teşekkül ediyordu. Her köy ve mahalle ocağı senede bir defa kongresini yapar. Fırkaya üye ve 18 yaşını tamamlamış her vatandaş halk kongresinin doğal üyesidir. Kongre reisi ve katibini seçer. üç kişilik ocak heyeti ile üç kişilik yedek azayı ve Nahiye kongresine gidecek bir temsilciyi seçer. Nahiye kongresine teklif edeceği maddeleri müzakere ve tespit eder. Köy ve mahalle ocakları üçer kişiden oluşur. ocakların vazifesi, halkı aydınlatmak ve doğru yolu göstermektir. Üyelerin kayıtlarını tutar ve fırkanın amaçlarının gerçekleşmesini sağlamaya çalışır, seçimlere hazırlık çalışmaları yapar. Nahiye teşkilatı Madde 58: her sene köy ve mahalle ocağından gelecek birer temsilciden oluşur. Kongreyi idare için bir başkan ve katip seçer. nahiye heyetinin geçen seneye ait faaliyet raporunu tetkik ve müzakere eder. Kaza kongresine gidecek üç temsilci seçer, Nizamname tadilatına, vilayet meclisi umumisine ve belediye işlerine ait teklifleri veya nahiye halkının ihtiyacını bir üst heyete bildirmek üzere tespit eder. D. Nizamname tadilatı ile Vilayet Meclisi Umumisine ve Belediye işlerine ait gerek Nahiye Kongreleri tarafından verilen raporları ve gerek res'en dermeyan edilen teklifatı tetkik ve kaza halkının umumi ihtiyacatı hakkındaki mütealasını tespit eder, buna göre vilayet Kongrasına rapor izah eyler Madde 71: Vilayet Kongraları E- Vilayet meclisi umumisine belediyelere ait umur için program tanzim ve nizamname tadilatı ve kongraya verilmiş dermeyan edilen teklifatı ve mahallin ihtiyacatı umumiyesi hakkındaki mütealatı tetkik ve izhar edeceği lahiyaları müfettişliğe tevdi eyler.

50 **C.H.F. Nizamname ve Programı 1931**, Tuncay, **a.g.e. (iç.),** S. 451-473, s. 455-456. **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931**, 1931 İstanbul Devlet Matbaası, s. 247.

Levent Şahverdi Arşivi

bürosu oluşturularak[51] daha sistemli hale getirilmiştir. CHP 1935 Tüzüğü'nün 36. Maddesinde Lahiya Encümeni yerine Dilek Encümeni ifadesi kullanılarak, bu encümenin görevi de "İl Kongrelerinden gelen dilekleri ve üyeler tarafından yapılmış önergeleri inceler"[52] şeklide belirtilmişti.

CHP'nin Tek Parti dönemi uygulamalarından biri olan Dilek Sistemi, 1931 CHP III. Kurultay'ı,[53] 1935 CHP IV. Kurultay'ı[54], 1939 CHP V. Kurultay'ı[55], 1943 CHP VI. Kurultay'ı[56] ve 1947 CHP VII. Kurultay'ında[57] işletilmiştir. Ancak, CHP'nin 1950 seçimlerinde muhalefette kalması sebebiyle, 1950 CHP VIII. Kurultay'ına gelen dilekler görüşülmeden, Dilek Encümeni tarafından Genel İdare Kurulu'na sevk edilmiştir. Söz Konusu Dilek Encümen Raporu şöyledir:

> "29-30 haziran 1950 tarihlerinde toplanan komisyonumuz, Kurultay Başkanlığı'ndan havale edilen Genel Sekreterliğin Dilekler hakkındaki 26.6.1950 tarihli raporunu tetkik etmiş ve:
>
> 1- 1947 kasımında toplanan VII. Kurultaydan bugüne kadar,
>
> a- 1947 il kongrelerinden
>
> b- 1948 ocak ve bucak kongrelerinden,
>
> c- 1949 il kongrelerinden olmak üzere Genel Merkeze 10448 dilek gelmiş ve her biri ait olduğu Bakanlıklar ve Genel Müdürlükler nezdinde layık olduğu önemle takip edilmiş, bunlardan 3092'si müspet, 2296'sı menfi olarak neticelenerek teşkilata tebliğ edilmiş Bütçeye teallük eden 2375 dilek mali imkanlara talik olmuş ve 1950 il Kongreleri dileklerinden 2687'sinin cevabı alınmadan seçimlere girildiği anlaşılmıştır. Bugün elde bulunan ve netice alınmayan dilekler üzerinde halihazır şartlarına göre muamele yapmak üzere bunların Genel İdare Kuruluna havale edilmesine,

---

51 Hakkı Uyar, **1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme**, TÜSES İstanbul, İzmir, Nisan 2000, s. 1

52 **CHP Tüzüğü, Partinin Dördüncü Kurultay'ında Onaylanmış Mayıs 1935**, Ankara, Ulus Basımevi, s. 10.

53 **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**, **10-18 Mayıs 1931**, s. 91-227. Tuncay, **a.g.e.**, s. 324.

54 **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, **9-16 Mayıs 1935**, s. 117-227.

55 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, 29 Mayıs-3 Haziran 1939**, Ulus Basımevi, Akara, 1939, s. 106-167.

56 Bkz., **Ulus Gazetesi,** 9 Haziran-14 Haziran 1943 tarihleri arası.

57 Bkz., **Ulus Gazetesi**, 19 Kasım 1947, s. 1, **Ulus Gazetesi**, 24 Kasım 1947, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

2- CHP'nin iktidardan muhalefete geçmiş olduğu göz önünde bulundurularak dileklerin belirtilmesiyle takibinin belli prensiplere bağlamasına fayda mülahaza eden komisyonumuz aşağıdaki neticelere varmıştır:

I. Kanunsuz bir harekete muhatap olduğunu iddia edecek partililerin ve parti kurullarının şikayet ve dileklerini derece derece parti üst kademelerine intikal yolu açık bulunmakla beraber,

II. Diğer taraftan;

a) Ocak, bucak, ilçe ve illeri ilgilendiren dileklerin mahalli idare kurulları tarafından takip edilmesi, muhik olmayan veya kanuni sebeplere dayanmayan menfi neticeler hakkında,

b) Belirlenen ihtiyaca göre yürürlükte olan kanunların tadilini veya yeniden kanun vaz'ını gerektiren,

c) Parti, Tüzük ve Programının ve parti teşkilatı çalışmasını ilgilendiren dilekler üzerinde karar alıp harekete geçmek üzere bunların Genel İdare Kurulu'na bildirilmesi muvafık olur. İş bu rapor yüksek kurultayın tasvibine sunulur."[58]

Yukarıdaki raporda gözden kaçmaması gereken bir ayrıntı dikkat çekicidir. O da, Dilek Encümen Raporunda, ilk kez şikayet ifadesinin yer almış olmasıdır. CHP, muhalefet partisi konumunda geldikten sonra mevcut iktidarın uygulamalarına yönelik halkın şikayetlerinin olacağı varsayımından hareket etmiştir. Öyle ki, CHP tek partiyken ve iktidardayken halktan gelenler, "Dilek ve İstek" iken, muhalefette partisiyken, halktan gelenler "Şikayet ve Dilek" olabilmekteydi. CHP 1950 Kurultay'ında partililerin ve parti kurullarının şikayet ve dileklerini parti üst kuruluna iletme yollarını açık bırakılmakla birlikte, bundan sonraki kurultaylarında da gözlendiği üzere, Dilek Sistemi eski işlerliğini kaybetmiştir. 1951 CHP IX. Kurultay'ında da CHP iktidarı devretmeden evvelki döneme (1947-1950) ait kongrelerden gelerek toplanan dilekleri incelemek üzere "Dilek Encümeni"ni[59] son kez oluşturmuştu.

DİLEK SİSTEMİ'NİN SOSYO-EKONOMİK BOYUTU: 1939 CHP V. BÜYÜK KURULTAY'I İSTEK VE DİLEKLERİNİN ANALİZİ

Çalışmanın başında, Dilek Sistemi'nin demokratik gereklilik ve işlevselliğinin yanı sıra, sosyo-ekonomik boyutu ile de incelenmesi gerektiğini vurgu-

58 **Ulus Gazetesi,** 2 Temmuz 1950, s. 8.

59 **Ulus Gazetesi**, 26 Kasım 1951, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

lanmıştı. Burada, 1939 CHP V. Büyük Kurultay'ına gelen dilek ve isteklerin içerikleri, dönemin sosyo-ekonomik koşullarını ortaya koymak amacıyla çözümlenecektir. Ayrıca, bu kurultay örneğinde, dilek ve isteklere ilişkin CHP'nin tutumuna ve bu dilek ve isteklerin ne oranda cevap bulduğuna açıklama getirilerek, Dilek Sisteminin işlerliği tartışılacaktır.

CHP V. Kurultay'ı 3 Haziran 1939'da 417 milletvekili ve 211 delegenin katılımıyla toplanmıştır. Milletvekili sayısının delege sayısından fazla olması (yaklaşık iki katı) parti-devlet bütünlüğünün ve egemenliğinin göstergesi olarak değerlendirebiliriz. 1939 CHP V. Kurultay hazırlıkları çok öncesinden başlamıştı ve CHP ocak, bucak, kaza kongrelerinden başlayıp sıra ile vilayet kongrelerinden gelen istek ve dikleler Kurultay'a sunulmak üzere tasnif edilmişti. Parti Umumi İdare Heyeti dilekleri "yapılması imkânı olanlar" ve "ana işlere" ilişkin olanlar şeklinde, 29 Mayıs'ta toplanacak olan Büyük Kurultay'a sunulmak üzere tasnif etmişti.[60] Bu tasnif işlemi, basında, "Memleketin ihtiyaçları tespit ediliyor."[61] başlığı ile verilmişti.

Basının, Kurultay'a gelen dilek ve isteklerle yakından ilgili olduğuna tanık oluyoruz. "Dilek Sistemi Tek Parti boyunca yerel örgütlerin sosyal ve ekonomik sorunları ve buna bağlı olarak bazı istekleri dile getirme araçlarının en belli başlısıdır. Dilek Sisteminin kamuoyuna açık olması ve dileklerin yayınlanmaları bu sistemin etkinliğini arttırdığı gibi dikkat çekici bir nitelik de kazandırmaktadır."[62] CHP'nin resmi yayın organı olan Ulus Gazetesi'nin Kurultay'a gelen dilek ve isteklere ilişkin, "yurdun her tarafının ilgilendiği bu dilekler, memleket ihtiyaçlarının muhtelif mevzularda bilhassa aşağıdaki noktalarda toplandığını göstermektedir. Bu hulasaya atfedilecek dikkatli gözler halkımızın yurdun ve milletin terakki yolundaki intihabının ve yurt ihtiyaçlarıyla yakın ve şuurlu ilgisinin aksini görecekler... Bu dilekler tetkik edilince halkımızın yurt ihtiyaçlarıyla ne kadar yakından alâkalandığı iftiharla görülür."[63] haberinde dikkati çeken şey, halkın bilinçli bir şeklide ön plana çıkarılmasıdır. Halkın yurt sorunlarıyla ne kadar ilgili olduğu vurgusuyla, bilinçli bir şekilde, CHP, halkın gölgesinde mi? bırakılmak isteniyor sorusu akla gelmiyor değil. Oysa ki, halkın dilek ve isteklerini dikkate alan, ocak, bucak, kaza ve vilayet kongrelerinde bu

60 **Ulus Gazetesi**, 25 Mayıs 1939, s. 1.

61 **Yeni Sabah Gazetesi**, 31 Mayıs 1939, s. 1.

62 Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, s. 241.

63 **Ulus Gazetesi**, 25 Mayıs 1939, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

dilek ve istekleri toplayan, Büyük Kurultay'da da görüşerek karara bağlayan ve nihayetinde de uygulayacak olan CHP'dir. İşin özü, halk vurgusunun altında yatan neden, Dilek Sisteminin en önemli işlevi ile ilgilidir; CHP'nin bir yandan halkı yönetime dahil etme isteğiyle, diğer yandan da halkı önemsediği algısını oluşturma çabasıyla doğrudan ilgilidir.

29 Mayıs 1939 günü, Kurultay'ın açılış günü, Ankara baştanbaşa bayrak ve dövizlerle süslenmiş[64], Kurultay, saat 10'da İnönü'nün açış konuşması ile başlamıştır. Kurultay açıldıktan sonra, Dilek Encümeni[65] saat 14'te "Büyük Millet Meclisi'nde kendilerine tahsis edilen yerlerde toplanarak tevdi edilmiş olan mevzular üzerinde tetkiklerine başlamışlardır."[66] Kurultay'da görüşülen ve karara bağlanan dilek ve istekler, CHP V. Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu'nda yer almış ve bu rapor yayımlanmıştır. Raporun girişinde şu ifadeler yer almaktaydı:

> "Büyük Kurultayca seçilen Dilek encümenimize Parti Genel sekreterliğinin 29.05.939 tarihli 2/14681 sayılı tezkeresiyle havale buyurulan vilayet kongreleri dilekleri alakalı Vekil ve Umum Müdürlerinin huzurlariyle ve büyük bir dikkat ve itina ile müzakere ve tetkik olundu. Parti teşkilat kademeleri takip ederek Yüksek Kurultayın ruznamesine kadar gelen bu dilekler halkımızın ehemmiyetli ihtiyaçları tebarüz ettirmesi ve ilk kademeden son kademeye kadar kongrelerimizin nazarı tasvibinden geçmesi itibariyle üzerinde kemali ehemmiyetle durulması lazım gelen bu dilekler Encümenimizce baştan nihayete kadar geniş bir surette incelenmiş ve bu meyanda üyeler tarafından yapılan teklifler de ehemmiyetle mütalea ve tetkik edilmiştir. Vekillerimizin encümenimizin çalışmaları-

64 **Ulus Gazetesi**, 30 Mayıs 1939, s. 1.

65 Dilek Encümeni şu kişilerden oluşuyordu: Dilek Encümeni Başkanı İsmet Eker (Çorum Mebusu), Mazbata Muharriri Rıza Erten (Mardin Mebusu), Kâtip Fakihe Öymen (İstanbul Mebusu), Azalar: Şakir Kınacı (Ankara Mebusu), Tevfik Aslan (Kastamonu Mebusu), Hüsnü Yaman (Manisa Mebusu), Şevki Alpagut (Niğde Delegesi), Gl. Refet Bele (İstanbul Mebusu), Nazım Toker (Kayseri Mebusu), Talat Onay (Giresun Mebusu), Asım Bektaş (Yozgat Mebusu), Şevket Erdoğan (Gümüşhane Mebusu), Muzaffer Akpınar (Balıkesir Mebusu), Nihat Arkat (Zonguldak Delegesi), Tevfik Temelli (Bitlis Mebusu), Munip Boya (Van Mebusu), Raşit Usumu (Çanakkale Mebusu), Hayrullah Özbudun (Çorum Delegesi), Dr. Akif Arkan (Çankırı Mebusu), Ragıp Akça (Kocaeli Mebusu), Tahir Tüfekçi (Tokat Delegesi Mebusu), Ziya Kayran (Maraş Mebusu), Alaettin Tiritoğlu (Kütahya Mebusu), Dr. Tuğamiral H. Şinasi Erel (İstanbul Mebusu), Ekrem Pekel (Yozgat Mebusu). Bkz. **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, Ankara, 29.05.939, y.e.b. (Yayınevi bilinmiyor), s. 3.

66 **Ulus Gazetesi**, 30 Mayıs 1939, s. 6.

Levent Şahverdi Arşivi

nı kolaylaştırıcı alaka ve duygularını şükranla kaydetmeyi vazife biliriz. Müzakere neticeleri hulasaten aşağıda olduğu gibi tertip sırasıyla tesbit edilmiş bulunmakla Yüksek Heyetin nazarı tasvibine saygılarımızla arz olunur."[67]

Yirmi beş kişilik Dilek Encümeni'nin altı delege ve on dokuz milletvekilinden oluşması, merkezin hakimiyetini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca, Dilek Encümen'inde Refet Bele'nin (İstanbul milletvekili), Bakanlardan Fethi Okyar (Adalet Bakanı), Ali Fuat Cebesoy (Bayındır Bakanı) gibi isimlerin yer alması da gözden kaçmaması gereken önemli bir ayrıntıdır. İnönü Cumhurbaşkanı olduktan kısa bir süre sonra, daha önce meclis dışında bırakılanların kırgınlıklarını gidermek amacıyla, 24 Mart 1939'da Dolmabahçe Sarayı'nda 1700 kişilik bir çay partisi verdi. Bu partiye tüm kırgınlar çağrılmıştı.[68] Hazırlık yaptığı 1939 genel seçimleri, İnönü'nün barış politikasını sürdürmesine yardımcı olmuş [69] ve Fethi Okyar, Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Halide Edip Adıvar gibi isimleri tekrar kazanmıştır.

"Yurdun her tarafından gelen ve her tarafını ilgilendiren bu dilekler, memleket ihtiyaçlarının çeşitli konuları şu noktalarda toplanmıştır."[70] Söz konusu, dilek ve istekler, Dilek Encümeni Raporu'ndan 25 Mayıs-30 Mayıs 1939 tarihli Ulus Gazetesi'nden ve 30 Mayıs 1939 tarihli Yeni Sabah[71] gazetelerinden yararlanılarak (Tablo1) yer verildi. Dilekler ve istekler ilgili bakanlıklara göre tasnif edilmiştir:

67 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 3.

68 Asım Us, **Asım Us'un Hatıra Notları, 1930'dan 1950'ye Kadar Atatürk ve İnönü Devirlerine Ait Seçme Fıkralar**, Vakit Matbaası, İstanbul, 1966, s. 358; Çetin Yetkin, **Karşı Devrim 1945-1950**, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 3. Basım Aralık 2003, s. 51.

69 Cemil, Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)** C: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 41.

70 **Ulus Gazetesi**, 25 Mayıs 1939, s. 5.

71 **Ulus Gazetesi**, 25-26-27, 28, 29, 30 Mayıs 1939, **Yeni Sabah Gazetesi**, 30 Mayıs 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo 1: CHP Beşinci Büyük Kurultay'ına Gelen Dileklerin İlgili Bakanlık ve Kuruluşlara Göre Dağılımı

Başbakanlığa (Başvekâlet) ait dilekler, Başvelaket müsteşarı Vehbi Demirel'in huzurunda görüşüldü	• İnönü savaşının meydana geldiği alanda piyade siperlerinin olduğu yerde İnönü heykelinin dikilmesi kabul edilmiştir.
Evkaf Umum Müdürlüğü (Vakıflar Genel Müdürlüğü) ile ilgili dilekler, Vakıflar Genel Müdürü Fahri Kiper'in Huzurunda görüşüldü.	• Cami ve eski eserlerin tamiri • Arazi temliki (mülk olarak vermek) • Türlü dilekler: Mezarlıklarla ilgili dilekler, Havza kaplıcalarının ıslahı ve İcarei zemin vergisinin kaldırılması
Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü ile ilgili dilekler, Beden Terbiyesi Genel Direktörü General Cemil Taner'in	• Beykoz, Fatih ve Üsküdar semtlerinde birer saha yapılmasına ilişkin dilekler
Meteoroloji genel müdürlüğü ile ilgili dilekler, Genel Müdür Tevfik Noyan'ın huzurunda	• Manisa Salihlide bir istasyon açılmasına dair dilek
Adalet Bakanlığına (Adliye Vekâleti) ait dilekler, Adliye Vekili Fethi Okyar huzurunda görüşüldü.	• Denizli, İstanbul (Üsküdar), Kayseri (Develi) nin adliye binası yapılması dileği • Cezaevi inşaatı dileği • Hâkim tayini • Bahçe hırsızlığının önüne geçilmesi • İcra ve adli harç kanunlarında değişiklik • Hayvan hırsızlığının önüne geçilmesi • Mahkeme tesisi • Noter Tayini • On liraya kadar alacak davalarına ihtiyar heyetlerinin de bakabilmesi • Boşanma işlerinde kolaylık gösterilmesine dair dilek

Levent Şahverdi Arşivi

MM Vekâletine dair dilekler, Vekâlet Ordu Dairesi Başkanı General Abdi Pandır'ın huzurunda görüşüldü.	• Antalya (Korkuteli) ve Kırşehir'de birer askeri alay veya Kıt'a bulundurulması • Memnu mıntıkalar (girilmesi yasak yerler) işaretlenmesi ile ilgili Kırıkkale dileği
İçişleri Bakanlığına (Dâhiliye Vekâleti) ait dilekler, Vekil Faik Öztrak'ın huzurunda görüşüldü.	• Belediye işleri: yeni belediyeler yapılması ve belediye memurlarına emeklilik maaşı bağlanması • Nüfus işleri: Evlenme işlerinin hafiflettirilmesi, kayıtsız çocukların nüfusa kaydı, gizli nüfusun cezasız yazılması, nüfus memuru tayini ve Evlenmeyi teşvik için evlenmeyenlerden muayyen bir vergi alınması. • Nahiye, kaza olması istenen yerlerle ilgili dilekler • Hükümet Konaklarının yapımı ile ilgili dilekler • Polis teşkilatı sayısının arttırılması ile ilgili dilekler • Köy İşleri ile ilgili dilekler
Maliye Bakanlığına (Maliye Vekâleti) ait dilekler, Vekil Fuat Ağralı'nın huzurunda görüşüldü.	• Vergi üzerine dilekler: Hayvan Vergisinde indirim yapılması ve vergi alınmaması dilekleri, Yol, Bina ve Arazi Vergisi bakayasının affı, Motorlu değirmenlerde köylünün öğüttüğü undan vergi alınmaması dileği, Buğday Koruma Vergisi, Köylerdeki Bina Vergilerinin kaldırılmasına ilişkin dilek, Çeltik Muamele Vergisi

Levent Şahverdi Arşivi

Eğitim Bakanlığına (Maarif Vekâleti) ait dilekler, Vekil Hasan Ali Yücel'in huzurunda görüşüldü	• 85 yerde ortaokul açılmasına ilişkin dilekler • Ankara'da Milli Kütüphanenin açılmasına karar verilmiştir. • Lise, sanat okulu açılması dileği, Milli Kütüphane açılması, • Okul kitaplarının ucuzlatılması, • Özel okullarda sınavın devlet tarafından yapılması
Bayındırlık, Haberleşme, Ticaret ve İktisat Bakanlığına (Nafia, Münakalat, Muhaberat, Ticaret ve İktisat Vekâleti) ait dilekler, Nafia Vekili General Ali Fuat Cebesoy, Muhabere ve Münakale Vekili Ali Çetinkaya huzurunda görüşüldü.	• Demiryolları ve limanların inşaatı dileği • Zahire hangarlarının yapılması dileği • Posta merkezi açılması dileği • Halka ucuz radyo temini dileği
İktisat Vekâleti ile ilgili dilekler, Vekil Hüsnü Çakır huzurunda görüşüldü	• Şeker, mazot ve gazın ucuzlatılması dilekler • Fabrika İnşaatı
Ticaret Vekâleti ile ilgili dilekler, Vekil Cezmi Erçin'in huzuru ile tetkik olundu	• Afyon işi satım işlerinin kolaylaştırılması
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına (Sihat ve İçtimai Muavenet Vekâleti) ait dilekler, Vekil Dr. Hulusi Alataş'ın huzurunda görüşüldü	• Bataklık kurutulması • Dispanser açılması • Doğumevi ve sanatoryum açılması • Eczane açılması ve sayısının arttırılması • Frengi ve sıtma mücadelesi, Hükümet tabibi

Levent Şahverdi Arşivi

Gümrük ve Tekel Bakanlığına (Gümrük ve İnhisar Vekâleti) ait dilekler, Dilek Vekili Raif Karadeniz'in Huzurunda görüşüldü.	• İspirtolu içkilere ait işler: Şarap fabrikalarının yapımı, içki fiyatlarının indirilmesi • Tütün fiyatlarının indirilmesi, • Tuz fiyatlarının indirilmesi
iraat Bakanlığına (Ziraat Vekâleti) ait dilekler, Ziraat Vekili Muhlis Erkmen huzurunda incelendi.	• Orman işleri: Orman mahsullerini toplama işlerinde kolaylık gösterilmesi ve Devlet ormanlarındaki yabani fidanların halka meccanen (ücretsiz) verilmesi. • Veteriner işleri: damızlık ihtiyacının karşılanması • Ziraat işleri: alet, makine, tohum, çubuk, fidan temini veya bunların ucuzlatılması • Yardım ve zirai krediler hakkındaki dilekler
Emlak ve eytam bankasıyla ilgili dilekler: Umum müdür Cevdet Gölet'in huzuru ile görüşüldü.	• Şube açılmasına ilişkin dilekler
Çocuk Esirgeme Kurumu ile ilgili dilekler Kurum Başkanı ve Kırklareli mebusu Dr. Fuat Umayın ile görüşüldü	• Çocuk esirgeme kurumuna ait olan ve tütünden alınan hisse ile köy çocuklarına da yardım edilmesini isteyen Kocaeli (Gölcük) dileği • Kimsesiz çocuklar için devlet yurtları açılması

Levent Şahverdi Arşivi

Hatay'da parti teşkilatlanması henüz olmadığı için teşkilat ve dilek kongreleri yapılamadığından, Hatay delegelerinin ayrıca ilettikleri dilekleri	• Hatay'da büyük sıtma yuvaları teşkil eden Amik bataklığının kısa zamanda kurutulması, Hatay'da en kısa zamanda sıtma ve trahom mücadelesi teşkilatının kurulması • Eti Türkleri arasında Türkçe dilinin kısa bir zamanda yayılması için Maarif ve Parti cephelerinden acil hareketler faaliyetlere geçilmesi • Antakya'da bir memleket hastanesinin yapılması, Demiryolunun Antakya'ya kadar uzatılması, Ziraat bankası ile diğer ticaret bankalarının kurulması, Hatay ile Türkiye arasındaki iktisadi mübadeledeki kayıtların derhal kaldırılması, İskenderun limanın vücuda getirilmesi

Her ne kadar yurdun her tarafından gelen dilekler dense de, Tek Parti döneminde CHP'nin Doğu illerinin bir çoğunda örgütlenmesinin olmaması gözden kaçırılmamalıdır. 1939 V. Kurultay delege listesine bakıldığında, dikkat çekici noktaları şöyle sıralayabiliriz: Ağrı (3 milletvekili), Bingöl (2 milletvekili), Bitlis (2 milletvekili), Diyarbakır (7 milletvekili), Elazığ (5 milletvekili), Hakkâri (1 milletvekili), Manisa (6 milletvekili), Mardin (7 milletvekili), Siirt (4 milletvekili), Tunceli (3 milletvekili), Urfa (6 milletvekili), Van (3 milletvekili) illerinin delegeleri yok, sadece milletvekilleri Kurultay'a katılmıştı.[72] CHP'nin parti (ocak, bucak, kaza ve il) örgütlenmesinin olmadığı Doğu illerinde[73], halkın dilek ve istekleri doğrudan üst mekanizmalara taşınamıyor ve Dilek Sistemi bu illerde işlemiyordu. Sadece illerin yerel yöneticileri ve bölge müfettişleri[74] aracılığıyla ihtiyaçlar saptanıp üst mekanizmalara iletiliyordu.

72 V. CHP Büyük Kurultay Delege ve Milletvekili tam listesi için Bkz. **CHP V. Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939- 3 Haziran 1939**, 1939 Ankara Ulus Basımevi, s. 10-18.

73 CHP'nin Tek Parti döneminde Doğu Örgütlenmesi için Bkz., Murat Turan, **CHP'nin Doğu'da Teşkilatlanması (1923-1950)**, Libra Kitap, 2011, İstanbul.

74 Umumi Müfettişler hakkında detaylı bilgi için Bkz., Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, İletişim Yayınları, 2010, İstanbul.

Levent Şahverdi Arşivi

Bakanlar ve Genel Müdürlerin huzurunda görüşülen dilek ve isteklerin tüm detaylarının burada verilmesine imkan yoktur. Ancak çalışmanın amacına hizmet edecek şekilde, dilek ve isteklerin sosyo-ekonomik çözümlemesini; Modernleşme, Eğitim, Adalet, Ekonomi, Sağlık ve diğer konularla ilgili dilekler, alt başlıkları şeklinde değerlendirmeye çalışılacaktır.

Modernleşme Projesi Bağlamında Dileklerin Analizi

Atatürk'ün başlattığı modernleşme hareketlerinin en başında hukuksal düzenlemeler yer alıyordu. Toplumsal yapıda istenilen modern değişim ve dönüşüme, İsviçre'den Medeni Hukuk (1926), Almanya'dan Ticaret Hukuku (1926), İtalya'dan Ceza Hukuku (1926) alınarak ve hukuksal zorunluluk ile yön verilebileceği düşünülüyordu. Ancak modernleşme bağlamındaki bu hukuksal uygulamaların beraberinde bazı sorunları getirdiği, Kurultay'a iletilen dilek ve isteklerde görülmektedir. Başka toplumların ihtiyaçları için yürürlüğe konulan hukuki uygulamaların bir başka toplum tarafından uygulanması ve kabul görmesi sosyolojik olarak bazı zorlukları da beraberinde getirmekteydi. Söz konusu hukuksal yenilik ve uygulamalar, kendi iç dinamikleriyle meydana gelmediği için, toplumsal yapıda yavaş ve sorunlu olmaktaydı. Özellikle de, Medeni Hukuk alanındaki uygulamaların toplumsal pratiğe yansımasında, hukuksal olan ile gelenekselin uyumsuzluklarından doğan sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunların, dilek ve isteklere yansıdığına tanık oluyoruz. Hükümet, halkın hukuksal düzenlemelere uyması için bazı yaptırımlar uygulamaya koymuştu. Hükümetin bu uygulamaları karşısında da halkın, hükümetten yaptırımlarını yeniden düzenlenmesi ya da kaldırılmasına yönünde dilek ve isteklerde bulunduğunu görüyoruz.

Söz konusu durumu, "Kayıtsız Çocukların Cezasız Yazılması" ve "Resmi Nikah" dileği örneğinde aşağıdaki şemada formüle edebiliriz:

Levent Şahverdi Arşivi

Yukarıda formüle edilen, "kayıtsız çocukların nüfusa kayıt edilmeleri ve bugüne kadar kayıt yaptırmamış olan vatandaşların cezasız nüfusa kayıt edilmelerinin teminine ilişkin dilek"[75] şu gerçeği sergilemektedir: çocukların nüfusa kayıt olabilmeleri için anne-babalarının resmi nikah yaptırmaları zorunluluğu var. Dolayısıyla çocuklarını kayıt yaptırmak isteyenlerin de öncelikle para cezasını ödemesi gerekiyor. Oysa çocuklarını nüfusa kayıt yaptırmalarını zorunlu hale getiren ceza, fakirlik içindeki halk için işi daha da zorlaştırmaktaydı. Halkın kayıt yaptıramamasının en önemli nedeni ise nikâhlarının resmi olmamasından ve çok eşle evli olmasından kaynaklanmaktaydı. Evlenme işlerinin hafifletilmesine ilişkin Bilecik, Çorum, Denizli ve Yozgat Vilayeti dilekleri görüşülerek, evvelce 600 kuruştan ibaret olan evlenme harç masrafının 261 kuruşa indirilmesi ve evlenme kâğıtlarının da parasız verilmesi kararlaştırılmıştır.[76] Böylelikle resmi nikâh sorununa getirilmeye çalışılan çözümle birlikte, kayıtsız çocukların cezasız nüfusa kaydına ilişkin dileğe de şöyle cevap verilmişti: "kayıtsız çocukların nüfusa kaydı, gizli nüfusun cezasız yazılması için Afyon, Çorum, Denizli vs. Vilayetler dileğinin 2576 numaralı kanuna göre bir buçuk ay müddetle cezasız olarak yapılan bu nevi nüfus muamelelerinin görülen lüzum üzerine kayıtlarının bir sene daha uzatıldığı bundan sonra bir daha uzatılma veya affının halk üzerinde ruhi ve içtimai bakımdan eyi bir tesir yapmayacağı gibi mübalatsızlığa da yol açar. Nüfusu çok olan kazalara bağlı uzak mesafedeki nahiyelere bütçe müsaadesi nispetinde birer nüfus memuru tayininin hükümetçe tahakkuk ettirilmesi düşünülen gayelerden biri olduğu, Evlenmeyi teşvik için evlenmeyenlerden muayyen bir vergi alınması işinin henüz tetkik edilmeyen bir mevzu bulunduğu anlaşıldı."[77]

Cumhuriyet tarihine "bekârlık vergisi" olarak geçen, aslında tam olarak uygulanamayan evlenmeyi teşvikin dilek ve isteklerde yer aldığına tanık oluyoruz. Birinci Dünya Savaşı sadece siyasi sonuçlar doğurmamış, ülkenin demografik yapısını da etkilemişti. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren evlenmenin özendirilmesi ve nüfus artışı sürekli olarak desteklenmiştir. Bekârlık Vergisi, uygulamaya girmese de, bekârlığı caydırmaya yönelik kanun teklifleri verilmiş ve dönemin basınında sürekli tartışılmıştır. "Atatürk ve yönetici kadrosu 1926'dan itibaren nüfusu arttırmak için doğrudan ya da dolaylı olarak bir çok düzenleme

75 **Ulus Gazetesi**, 30 Mayıs 1939, s. 6.

76 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 11.

77 **a.g.e**, s. 11.

Levent Şahverdi Arşivi

yaptılar."[78] 1920'li yıllarda ihtiyaç duyulan genç nüfus eksikliğine çözüm bulmaya çalışan bir kanun teklifinde 25 yaşını doldurup henüz evlenmemiş olan 25 yaş erkeklerden vergi alınmasını istiyordu. Aynı teklif, 1921'de evliliğin başlangıcı 18 sonu 25'tir diye bir kanun teklifi daha verildi ve yine kabul edilmedi. Ancak Bekârlık Vergisi Kanunu Türkiye'nin hem askeri hem de ekonomik açıdan zorluklarla karşılaştığı her dönem sürekli gündeme gelmeye devam etti. Nitekim 1929 ekonomik iç hazinenin arttırılması için 1929'da bekârlık vergisinin alınması kanun teklifinde bulunuldu. 1930 da bir kez daha yenilenen vergi teklifinde evlenme yaşı erkeklerde 17, kızlarda ise 15'ti. II. Dünya Savaşı'nda da bir kez daha kanun teklifi sunuldu, ancak kabul edilmedi. Hükümet 1944 yılında gelir vergisi kanunu görüşürken kanunun 90. maddesi ile "bekârlık zammı" başlığı altında yasalaştı.[79]

Boşanma işlerinde kolaylık gösterilmesine dair olan Ordu Vilayeti dileği önemli bir tartışma konusu olmuştur. Boşanma davalarının kolaylaştırılmasına ilişkin dileği, Adliye Vekili Fethi Okyar, bu konudaki kanunların yeterli olduğunu ve ayrıca bunun toplum düzeni açısından sakıncaları olacağını bildirerek reddetmiştir.[80] "Ayrılık kararının kaldırılması hakkında yapılan müzakere ile ortada yalnız karı-koca meselesi olmayıp, fevri asabiyetlerin geçici mahiyetleri ve yetim düşecek olan ve hiçbir suçu olmayan çocukların düşünülmesi icap edeceği öne sürülerek genel ahlak ve toplumsal boyutuyla oldukça hassas olan bu meselenin inceden inceye tetkike değer bir mevzuu olduğu anlaşılmıştır."[81] Boşanma ile ilgili takınılan bu tutumu, CHP'nin muhafazakâr eğilimlerinin bir göstergesi olarak değerlendirebiliriz. Tek Parti dönemi boyunca "radikal" bir modernizm projesinin uygulanmıştır. Türkiye'de modernleşme sürecinin muhafazakâr bir tarzda ilerlemesine yön verilmiştir.[82] Kemalizm gerçekten de, büyük ölçüde bir sürekliliğe sahip olduğu İttihatçı siyasal düşünceyle ilerleme fikrinin temellerini Fransız Devrimi ve Aydınlanmadan alması nedeniyle muhafazakâr siya-

78 Yaşar Semiz, "1923–1950 döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi), **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 27 (2010): 423-469, s. 430.

79 **a.g.e**.

80 **Ulus Gazetesi**, 30 Mayıs 1939, s. 6.

81 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu,** s. 8.

82 Özgür Gökmen, "Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisinde Muhafazakâr Yönelimler", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık** (iç), C: 5 İletişim Yayınları, 2005, S: 132-153, s. 133.

Levent Şahverdi Arşivi

sal düşüncenin karşısında oldu. Birbirine karşıt görünen siyasal tutumlar geleneksellik-modernizm, muhafazakârlık-radikalizm, milliyetçilik-toplumculuk Cumhuriyetin ilk yıllarında yan yana bir çok durumda da iç içe var oldular.[83] CHP'nin ideologu Ziya Gökalp'ın de hars ve medeniyet ayrımında dikkat çektiği gibi var olan kültürün temel değerlerini koruyarak harsçı bir tutum sergilemiş, başlattığı modernleşme süreciyle de Batı medeniyeti içerisinde yer almaya mücadelesini sürdürmüştür. Öyle ki, CHP'nin muhafazakâr eğilimine bir örneğini de 1939 V. Kurultayında yapmış olduğu bazı program değişikliklerinde de görmek mümkün; Programın Milli Talim ve Terbiye bölümünün 4. maddesi Halk Terbiyesi'nin b şıkkında; "Asrımızda sinemanın halk kitlelerinin ahlak ve karakteri üzerine yaptığı müspet ve menfi tesirler göz önüne getirilerek milletimizin yüksek ahlakını ve sahabetli karakterini ifsat etmeyecek ve bilakis manevi bünyemizin Sihat ve selametini temin edecek bir terbiye vasıtası olarak inzibat altına alınması ve alakadar makamlarca daha sıkı bir murakabeye tabi tutulabilmesi için eski 50. madenini bu işe tesiri ve yeni program projesinde 30. madde olarak tespit edilmiştir."[84] CHP bir taraftan modernleşme politikası izlerken öte yandan da milletin yüksek ahlakını ve değerlerini korumaya çalışıyordu.

Sonuç olarak denilebilir ki, Kurultay'a sunulan bu dilekler bir anlamda, Ankara'daki parti tarafından, TBMM tarafından yasalaştırılan kanunların uygulamasında ortaya çıkan uygulama sorunlarının halk tarafından Ankara'ya iletilmesi sürecidir.

Eğitim ile İlgili Dilekler

Atatürk döneminde, eğitsel ve kültürel yapının yeniden inşaası, Batı medeniyetiyle bütünleşmiş, gelişmiş pozitivist bakış açısına sahip, modern ulusal dayanışmacı bir toplum meydana getirmeye yönelik olmuştur ve cumhuriyet eğitiminin başlıca hedefi çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak ve geçmekti.[85] Ancak, Kurultay'a ulaşan dileklerden de anlaşıldığı üzere, eğitim imkanlarının çok kısıtlı olduğunu anlıyoruz. Cumhuriyetin ilk yıllarında okuma yazma oranı %5-10 ve bu oran köylerde %1'e düşmekteydi. Eğitimle ilgili gelen dilekler arasında 85 yerde ortaokul ve lise açılması dileği vardı. 1938-1939 öğretim yılında ortao-

83 **a.g.e.,** s. 132-133.

84 **Ulus Gazetesi**, 1 Haziran 1939, s. 4.

85 Filiz Meşeci Giorgetti, Betül Batır; "İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S 13-14, 2008, s. 27-55, s. 28.

Levent Şahverdi Arşivi

kul sayısı 228'di ve lise sayısı ise 75'ti.[86] "Vilayet ve kazalarda yeni liselerin açılması konusundaki dileklere cevaben, mevcut liselerin takviyesi yapıldıktan sonra yeniden lise açılması düşünülmektedir. Parti programına göre mevcut liselerin takviye edilmesi emrolunmaktadır. Bu nedenle yeni lise açmadan, eldeki liselerin takviyesi tamamlanacak ve daha sonra yeni liseler açılacaktır."[87] ifadesiyle dilekler bir süreliğine ertelenmiştir. 85 yerde ortaokul açılması dileğine ilişkin olarak hükümetin son dört yılda 41 yerde ortaokul açtığı ve bakanlığın plan ve program çerçevesinde 295 yerde ortaokul açmayı amaçladığı ve milli eğitim bakanlığının yapacağı eğitim şürasında verilecek karara göre ortaokul açılacak yerlerin sıraya konması ve bina yapmak gibi yardımda bulunan yerlerin ön safhada alınması muvaffak görüldü[88] açıklaması yapılmıştır. Sanat okulu açılması dileği, "Kars, Iğdır, Kayseri, Seyhan, Trabzon, Çoruh (Muğrul) Vilayetlerinde istenen sanat mektepleri hakkında ise, bu gibi müesseselerin günden güne arttırılmasının Vekâletin en yüksek emellerinden bulunduğu ve imkan ve eleman nispetinde tezyit ve teşmil kılınacağı konuşuldu"[89] şeklinde belirtilmiştir. Son dört yılda, 41 yerde ortaokulun açılmış olması ve ortalama her bir yıla on ortaokulun düşmesi, dönemin sosyo-ekonomik koşullarının oldukça kötü ve zor olduğu bilgisini vermektedir.

Eğitimle ilgili diğer dilek ve istekler ise şöyleydi: Özel mekteplerde imtihanların adil olmaması konusundaki dilek yerinde bulunmuş, bu nedenle, her talebenin aynı ilim ve fikir seviyesinde olması için ilk, orta ve liselerde bir devlet sınavı yapılması kararı verilmişti. Bu karar, "Hususi mekteplerde talebeye müsamaha yapılmasına müsaade edilmeyecek"[90] başlığı ile haber olmuştu. Kitapların pahalı olduğu yönündeki dileğe karşılık, ülkemizde kitapların Avrupa memleketlerinden herhangi birisinden üç dört kat daha ucuza satılmakta olduğu ve Bakanlığın talebi karşılamak üzere bol yapraklı ve çok ucuz satılacak defterler hazırlanmakta olduğu bildirilmişti. Milli Kütüphane'nin açılması kararı da burada alınmıştı.[91]

---

86 Giorgetti, Batır, **a.g.e.,** s. 50.

87 **Ulus Gazetesi**, 31 Mayıs 1939, s. 7.

88 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu,** s. 17.

89 **a.g.e**., s. 17.

90 **Yeni Sabah Gazetesi**, 31 Mayıs 1939, s. 1.

91 **Ulus Gazetesi,** 31 Mayıs 1939, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

Eğitim konusunda Kurultay'a sunulan dilekler, daha çok okul açma, ders araç-gereçleri ile ilgili olup, eğitim çalışanları ile herhangi bir dileğin olmaması da dikkat çekicidir.

Adliye ile İlgili Dilekler

Adliye Bakanlığı ile ilgili dileklerin oldukça yoğun olduğuna tanık oluyoruz. Bu dilekleri üç kategoriye ayırarak şu şekilde değerlendirebiliriz: 1. Adliye binası ve cezaevleri yapımı ile ilgili dilekler, 2. Hâkim ve Noter tayini ile ilgili dilekler, 3. Kanuni düzenlemelere ilgili dilekler.

1. Adliye binası, cezaevleri yapım ve mahkeme tesisi: Çanakkale, Denizli, İstanbul (Üsküdar), Kayseri (Develi) nin bu adliye binası dileği sırasıyla temine çalışılmakta nitekim bu sene tahsisatla Kastamonu ve Manisa adliye binalarının yaptırılacağı ifade olunarak olumlu bir cevap verilemediğini görüyoruz. Antalya, Gümüşhane, Erzincan ve Üsküdar'ın ceza evleri inşaatının ön sırada olduğu izah edildi. Mahkeme tesisi: nerelerde ne gibi mahkemelerin gerektiğinin yeniden saptandıktan sonra dilekte mevcut yerlere de kadro gönderileceği beyan olunmuştur.

2. Hâkim ve Noter tayini, Hâkim tayinine ilişkin mevcut kadronun 275 olduğu ve her sene tezyit olunan kadro mucibince boşlukların doldurulmasına çalışıldığı cihetle dilekte mevzubahis olan yerlerin de bu meyanda kapatılacakları bildirildi.[92] Ankara'ya üçüncü noter tayin edildiği fakat araştırma sonucunda Beykoz (İstanbul) lüzum olmadığı anlaşılmıştır.[93]

3. Kanuni düzenlemelere ilişkin dilekler: Bahçe hırsızlığının ve hayvan hırsızlığının önüne geçilmesi için cezanın ağarlaştırılmasına ilişkin dilek, icra ve adli harç kanunlarında değişiklik, Borçlarını veremeyenler hakkında yeni hüküm ilavesine ilişkin dilekler[94] görüşülmüştür.

Mahkemelerin yetersizliği, davaların çok uzun sürmesi, dönemin en öne çıkan sorunlarından biriydi. Öyle ki, Atatürk, SCF'nin kurulması kararını aldığı yemekte, Samsun Valisi Kazım Paşa'ya ülkenin durumunu nasıl gördüğünü sorar, Kazım Paşa'da, halkın, özellikle de, mahkeme işlerinin sonuçlanmadığın-

92 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu,** s. 7.

93 **a.g.e**., s. 8.

94 **a.g.e**., s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

dan şikayetçi olduğunu söylemişti.[95] Söz konusu durumun dileklere de yoğun bir şekilde yansıdığına tanık oluyoruz.

Ekonomi İle İlgili Dilekler

Sanayi geliri olmayan yeni Türkiye, devletinin gelir kaynaklarını oluştururken vergiye ağırlık vermiştir. Dönemin sosyo-ekonomik özellikleri çerçevesinde alınan vergiler vatandaşı zorluyordu. Bu nedenle, ekonomik içerikli dileklerin en yoğun olduğu alan vergi affı ya da vergilerin düşürülmesi yönündeydi. Üç aylık yurt gezisinde Atatürk en çokhalkın vergilerlerden şikayetiyle karşılaşmıştır,"her gittiğimiz yerde halk müştereken vergilerin ağırlığından şikayet etti. Hiç bir yere tahsilat tam olmamış, hacizsiz hatta hapissiz vergi tahsili yapılmamış."[96] Halktan alınan, Buğday Koruma, Çeltik Muamele, Hayvan, Yol, Bina ve Arazi Vergisi gibi vergilerin kaldırılması ya da düşürülmesi dilekleri[97] görüşülmüştü.

Ekonomik içerikli diğer dilekler ise, bazı mallarda (şeker, mazot, gaz vs. maddelerinin fiyatlarının düşürülmesi yönünde olmuştur.

Ayrıca, her taraftan fabrika veya imalathanenin yapımı dilek ve isteği de Kurultay'a taşınmıştı. Bu dilek karşısında İktisat Bakanı'nın şu açıklaması dikkat çekicidir:

> "Devletçi iktisadın bir sistem ve program dahilinde hareket etmek mecburiyetinde olduğu ve esasen plan harici fabrika ve imalathanelerin şahsi teşebbüsle meydana getirilmesinin mümkün bulunduğu ve sürprodüksiyon endişesiyle konulan kanuni kayıt ve tahditlerinin kaldırılmasının düşünüldüğü, bununla beraber memleketin her tarafından yapılan fabrika tesisi dileğinin birer zaruret ifadesi olduğunun göz önünde tutularak her bir yer dileği hakkında ayrı ayrı araştırmalar yapılacağı ve nitekim Erzurum ve Bursa'da birer şeker fabrikası tesisi mevzubahis olduğunu bildirdi."[98]

1930'larda uygulanan devletçi politikaların bir gereği olarak, 1933 yılında çıkarılan rekabeti önleme nizamnamesi olarak uygulamaya konulan kanun ve

---

95 Fethi Okyar, "Ali Fethi Okyar'ın SCF Anıları", **Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye** (iç.), Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, Şubat 1999, S: 91-162, s. 95-96.

96 Başar**, a.g.e**., s. 64.

97 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 16.

98 **a.g.e.,** s. 21.

Levent Şahverdi Arşivi

uygulamaların kaldırılmasının düşünüldüğünü ve girişimcilerin de fabrika ve imalathane açmasının söz konusu olacağının belirtilmiş olması dikkat çekicidir. Bakanın bu sözlerinde, Bayar'ın bir yıllık (1937-1938) Başbakanlığı dönemindeki liberal uygulamalarının etkisinin olduğu sonucuna da varabiliriz. Ancak, çok partili siyasal hayata geçene kadar, bunun pek de böyle olmadığı görülmüştür. Yine de, İnönü'nün katı devletçiliği içerisinde, bu sözlerin sarf edilmesi, girişimcilik için küçük bir ışık niteliğindendir.

Dilek ve isteklerin yoğunlaştığı ve halkın asıl önemsediği, hem vergi indirimi hem de bazı malların fiyatlarının düşürülmesi türünden ekonomik içerikli dileklere olumlu cevap verilmediğine tanık olundu.

Sağlıkla İlgili Dilekler

Yurdun pek çok yerinden gelen dileklerin yoğunlaştığı diğer bir alanın da sağlık olduğunu görüyoruz. Bataklıkların kurutulması, hastane, dispanser, doğumevi ve sanatoryum, eczane açılması, ebe ve hükümet tabibi gönderilmesi, frengi ve sıtma mücadelesinin yapılması gibi dilekler Kurultay'ın gündemine ulaştırılmıştı.

Gerçekten de, Encümen Raporu'nda yer alan şu istatistik, dönemin sağlık koşullarının ne kadar yetersiz olduğunu gösterir niteliktedir. "Memleketimizde 10.000 nüfusa yedi yatak isabet etmekte imiş. Bu nisbetin 10 senede 15'e çıkarılmasının programlaştırıldığı, Çoruh, Erzurum, Kütahya hastane işlerinin de bu program dahilinde olduğu anlaşıldı."[99] Hastanesi, eczanesi, ebesi, hekimi olmayan yerlerin varlığı, dönemin sosyo-ekonomik koşullarının kısıtlılığını gösterir niteliktedir.

Diğer Dilekleri

Tabloda yer alan, ancak tüm detayları ile çalışmada yer verilemeyen ama önemli sayılabilecek bazı dilekleri burada değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Başbakanlıkla ilgili dilekte, dikkati çeken ve karara bağlanan bir dilek var o da: İnönü Savaşı'nın meydana geldiği alanda, piyade siperlerinin olduğu yerde, İnönü heykelinin dikilmesi dileğidir ve kabul edilmiştir.[100] Bu dileğin, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığının ilk yılına denk gelmesi tesadüf olmasa gerek.

99 **a.g.e.,** s. 24.

100 **a.g.e**., s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

Milli Şef olmasıyla birlikte, İnönü'nün statüsüne övgünün oldukça yaygın bir tutum olduğuna tanık oluyoruz. Bu dönemde, İnönü'nün hayatı ile ilgili de pek çok övgü niteliğinde yayın yapılmıştı. Öte yandan da, İnönü'nün de, Atatürk'ten sonra kendi imajını yaratıcı ve yüceltici uygulamaları olmuştu. İnönü'ye atfen yapılan at yarışları, düzenlenen kır gezileri, ansiklopedi ve kitapların ona ithaf edilmesi, bir takım yerlere onun isminin verilmesi, ona bir takım unvan ve payelerin layık görülmesi, bunlar arasındadır. Çeşitli sanat, eğitim, sportif ve kültürel faaliyetlere yönelik olarak verilen armağanlar: 'İnönü Değerlendirme Armağanları', 'İnönü Özendirme Armağanları' adlarını taşımaktaydı.[101]

Dikkati çeken ve karara bağlanan, ayrıca basında da geniş yer bulan, üzerinde durulması gereken bir diğer dilek de halka ucuz radyo temini dileğidir. Ulaştırma Bakanı Ali Çetinkaya, verdiği cevapta, bu hususta bir kanun lahiyası teklif edilmek üzere bulunduğunu, bu surette halkın 17-25 lira arası fiyatlarla birer radyo sahibi olabileceklerini ve halkın bunları kolaylıkla kullanabilmesi için ayrıca tedbirler derpiş edildiğini ve köylerin radyolanması için idarelerinin mecbur tutulmasını kaydetmiştir.[102] Halka ucuz radyo verileceğine dair karar, dönemin basınında büyük puntolarla yer almıştı.

I. Dünya Savaşı yıllarında, etkili bir propaganda aracı olarak radyo kullanımında patlama olmuştu. Türkiye'de devlet, 1930'lardan başlayarak radyo ile ilgilenmeye başlamıştır. Radyonun anında ve yaygın bir etkiye sahip olduğunun anlaşılmasından sonra 1936'da çıkardığı bir kararname ile devlet radyonun yönetimini doğrudan ele aldı ve radyoculuk tarihimizde 'devlet tekelinde ve yönetiminde radyo' diye adlandırılan bir döneme geçildi.[103] Bu dönemde, nüfusunun çoğunluğu köyde yaşayan köylüler için "Ziraat Takvimi Saati" gibi eğitim programları düzenleniyordu, "Ancak teknik problemler nedeniyle radyo çok iyi bir şekilde dinlenemiyordu.[104] Devletin tekeline geçen radyo halkla hükümet arasındaki tek iletişim aracı niteliğindeydi. Hem Devletin, hükümetin ve CHP'nin halkına kendi varlığın hissettirebileceği bir araç olarak hem de halkın dış dünya ile bağlantısını kurabileceği yaygın ve etkili (çünkü diğer araçlardan gazeteye

101 Osman Akandere, **Millî Şef Dönemi Çok-Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 56.

102 **Ulus Gazetesi**, 30 Mayıs 1939, s. 6; 31 Mayıs 1939, s. 7.

103 Mehmet Özçağlayan, "Türkiye'de Radyo Yayıncılığının Gelişimi 1926–1991", **İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi**, S: 14, 2002, s. 529- 557, s. 534-535.

104 Tuğrul Eryılmaz, "Radyo ve Radyoculuk", **Radyo ve Radyoculuk** (iç.), Der: Sevda Alankuş, IPS İletişim Vakfı Yayınları: 8, İstanbul, 2003, S: 79-104, s. 85.

Levent Şahverdi Arşivi

herkesin hemen ulaşması imkanı oldukça kısıtlıydı) bir araç olarak radyo temini önem kazanmıştır. Bu nedenle, kanuni bir düzenlemeyle halka ucuz radyo dağıtılması kararı, iki tarafı da olumlu birbirine bağlayan bir karar olmuştu. Öyle ki, devletin tekelinde olmayan radyo yayını için devlet halka ucuza radyo dağıtma kararı alır mıydı?

Bazı yerleşim yerlerinin, belediye, nahiye, kaza olması yönünde dilekler olmuştu. Belediye memurlarının tekaüt (emeklilik) haklarının tanınmasına dair Isparta Vilayeti dileğine karşı, genel bütçeden temini olmayan bir sigorta usulünün tatbikine gidilmesinin düşünüldüğünü belirtilmiştir. Hükümet Konağı yapımı dileklerine ilişkin, hiç binası olmayan doğu vilayetlerinden başlayarak, Garp Vilayetlerine doğru hükümet konakları inşaasına bir plan dâhilinde devam edilmekte olduğu; yangın ve harap olan binaların tercihan yapılması gerektiği encümenimizce uygun görülmüştür. Polis teşkilatı sayısının arttırılması, köy işlerine ilişkin dilekler de görüşülmüştür.[105]

Ziraat işlerine ilişkin dileklerin büyük bir çoğunluğu, alet, makine, tohum, çubuk, fidan temini veya bunların ucuzlatılması ve ıslahına ilişkin olmuştur. Memur istenilen yerlere de bu sene kadroya alınacaklardan kısmen gönderileceği bildirdi. Yardım ve zirai krediler hakkındaki dileklerin yerine getirileceği, tetkikat neticesinde lüzum görülen yerlere şube açılmasına veya ajan gönderilmesine çalışılacağı ifade edilmiştir. Orman işlerine ilişkin, Orman mahsullerini toplama işlerinde kolaylık gösterilmesi çareleri aranacağı bildirildi. Veteriner işleri dileğine ilişkin: damızlık ihtiyacını her yerde karşılamak için çalışılacağı ifade edildikten sonra aşı parasının onda bire kadar indirildiği ve bir kısımlarına da büsbütün parasız olarak dağıtılmaya başlandığı bildirilmişti.[106]

Çocuk Esirgeme Kurumuna ait olan ve tütünden alınan hisse ile köy çocuklarına da yardım edilmesini isteyen Kocaeli (Gölcük) dileğinin yerine getirildiği bu kurumun başkanı ve Kırklareli mebusu Dr. Fuat Umay'ın izahından anlaşılmıştır.[107] Çok çocuklu yardım işine hükümetin fazla ehemmiyet vermesi, kimsesiz çocuklar için devlet yurtları açılması[108] dilekleri de dikkati çeken dilekler arasında yer almaktadır.

Kurultay tarihi 1939 olunca II. Dünya Savaşı gerçeğini de vurgulamak gerekiyor. 1939'da savaş patlak verdiğinde, Türk ekonomisi tek başına büyümek

105 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 12-13.

106 **a.g.e**., s. 26.

107 **a.g.e**., s. 27.

108 **Ulus Gazetesi**, 31 Mayıs 1939, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

için gerekli 'kalkışı' yapmaktan hala uzak olsa da, büyük bir ilerleme kaydetmişti.[109] Kurultay tarihlerinde, II. Dünya Savaşı rüzgârı esmekteydi. Dolayısıyla, Kurultay boyunca savaş konusu Ulus Gazetesi'nin başyazılarında yer almıştı[110]. Kurultay'ın gerçekleştiği tarih II. Dünya Savaş'ı başlangıcından (Savaşın başladığı tarih olarak genellikle, Almanya'nın Polonya'yı işgal ettiği 1 Eylül 1939 kabul edilmektedir) yaklaşık olarak üç ay öncesidir. Dolayısıyla, Savaş rüzgarları esmekle birlikte henüz savaş başlamadığı için dönemin sosyo-ekonomik yapısında savaşın olumsuz etkilerinin olduğu söylenemez. Bu nedenle, söz konusu dilekler gerçekten de dönemim salt sosyo-ekonomik koşullarının yansımasıdır.

Dilek Sisteminde gözden kaçmaması gereken bir nokta da, yurdun en ücra köşesinden gelen bir dileğin, görüşülüp karara bağlandığında tüm yurdu kapsıyor olmasıydı. Örneğin, Manisa'nın Demirci ilçesinden gelen İcarei zemin vergisinin[111] kaldırılması dileğine yönelik karar (olumlu ya da olumsuz) tüm ülkeyi ilgilendiriyor. Aslında özelde gelen dilekler, genelleştiriliyor ve her ili ve herkesi ilgilendiren bir karar haline geliyor.

Dileklerin yerine getirilip getirilmediğini takip etmek, CHP Genel Sekreterliği'nin göreviydi. Encümen raporunda, dileklerin pek çoğu açık bir şekilde belirtilmediğinden dolayı, dileklerin kaç tanesinin kabul edilip, kaç tanesinin reddolunduğunun istatistiksel verilerine ulaşma imkanı (gerekli görmemize rağmen) ol(a)madı. Encümen raporunda, kapalı olan ve üstünkörü geçilen dilekler ise şöyle: Örneğin, eğitimle ilgili pek çok dilek görüşülüp karara bağlandıktan sonra, "diğer dileklerin bir kısmının tetkik edilip imkan aranacağı veya mahalline aidiyeti hakkında verilen izahat encümenimizce kafi görülmüştür."[112] Yine örneğin, Nafıa dilekleri ile ilgili: "Diğer dileklere ait izahat da kafi görüldü."[113] Maliye Vekaleti ile ilgili; "diğer dileklerin bir kısmının esasen yerine getirildiği veya getirilmesinin mutassever olduğu, bir kısmının ise imkan dahilinde bulunmadığı hakkında verilen izahatler tatminkar görüldü"[114]

---

109 Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu,** s. 123.

110 Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, "Barış Politikamızın Anlamı" 26 Mayıs 1939 **Ulus Gazetesi**, s. 1; Recep Peker, "Karar Günleri" 29 Mayıs 1939, **Ulus Gazetesi**, s. 1; A. Şükrü Esmer, "CHP ve Cihan Sulhu" 31 Mayıs 1939 **Ulus Gazetesi**, s. 1.

111 İcarei Zemin vergisi, üzerine yapı veya bağ vs yapılan araziye karşılık devlete verilen vergi.

112 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 18.

113 **a.g.e**., s. 9.

114 **a.g.e**., s. 16.

Levent Şahverdi Arşivi

türünden Encümen Raporu boyunca devam eden genel ifadelerin varlığı dileklerin istatistiksel değerlerini vermemizi imkansız kılmıştır.

Dilek Encümenine intikal eden neredeyse hiç siyasi içerikli bir dilekle karşılaşılmadı. Dileklerin ağırlıklı olarak, ekonomi, eğitim, sağlık, adliye işleri ile ilgili olduğuna tanık oluyoruz. Halkın gündelik yaşam pratiği ile ilgili sorunlarını dile getirip, hükümetten bu sorunları çözümünü talep ettiği gözlenmektedir. Dilekler, dönemi sosyo-ekonomik koşullarının iyi olmadığını ve ülkenin imkânsızlıklarını yansıtmaktadır. Dilekler, 4 yılda sadece 46 ortaokul inşaa edildiği, yeni dönemde sadece 122 doktor atanabileceği, hastanelerde 10.000 nüfusa yedi yatak düştüğü gerçeğini bize sunmaktadır. Dilekler; eczanesi, mahkemesi, hastanesi, doğumevi, hükümet binası, hakimi, hekimi, ebesi olmayan ilçelerin, illerin varlığını da bize göstermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

20. yüzyılın birinci çeyreğinde kurulan yeni Türkiye devleti, imparatorluk anlayışından tamamen uzak, ulus-devlet temelinde kendini inşaa etmeye çalışmıştır. Türkiye, bu inşaa sürecinde hukuk, ekonomi, siyasal anlayış, eğitim, kültür ve toplumsal yapının diğer alanlarında kendine Batı'yı örnek almış ve yeniden yapılanmada bu yolu seçmiştir. Dilek Sisteminin bu yapılanma ve demokratikleşme sürecinde de önemli bir işleve sahip olmuştur.

Çalışma boyunca, Dilek Sisteminin gerekliliği ve işlevselliği farklı açılardan tartışıldı, 1939 V. CHP Kurultay'ında görüşülen dilek ve istekler, dönemin sosyo-ekonomik koşulları açısından değerlendirildi. Son olarak, Dilek Sisteminin işlerliğine ilişkin yapılan saptamaları, birkaç noktada burada özetlemek yararlı olacaktır:

1. Dilek Sistemi çerçevesinde, isteklerin tümünün gerçekleştirilmesi söz konusu değildi. Genellikle, isteklerin büyük bir çoğunluğuna, isteksiz ve olumsuz cevap verildiğini, sürüncemede bırakılarak askıya alındığı görülmektedir. Her ne kadar CHP, ülkede sivil toplumun yokluğu, halkçılık politikası ve yakın süreçte yaşanan SCF gerçeği gibi gerekçelerle, Dilek Sistemini daha etkin devreye sokmuş olsa da, ülke ekonomisi ve koşulları iyi olmadığı için gelen dilek ve istekleri tam anlamıyla karşılayamadığına ve dilek ve istekleri sınırlı, koşullu ve çoğunluğunu da sürüncemede bırakır şekilde yanıtladığına tanık oluyoruz. Encümen raporunda dilek ve isteklere verilen yanıtların fiil cümlelerine kısaca göz atacak olunursa, şu ifadeleri sıklıkla yer aldığı görülecektir:

Yapılacak olan görüşme ve araştırmalarla belirleneceği (havza kaplıcaları ıslahı dileği), göz önüne alınacağı (futbol sahası yapımı dileği), temine çalışılmakta (Adliye binası dileği) bildirildi, kadro boşluklarının doldurulmasına çalışıldığı (Hakim Tayini dileği), girişimde bulunulacağı (Belediye gelirlerinin arttırılması dileği), takibine gidilmesinin düşünüldüğü (belediye memurlarının emeklilik hakkı dileği), tetkiki münasip görüldüğü (nahiye-kaza olma dilekleri), Bir plan dahilinde devam etmekte olduğu (Hükümet konağı dileği) görüldü, Mecliste tetkik edilmekte olduğu (Köy işleri), dikkate alınacağı (Demiryolu inşaatı dileği) bildirildi, çalışılmakta olduğunu görüldüğü (iller için şehirlerarası telefon açılması), yeni tedbirlerin alınacağı (Tabip sayısının arttırılması dileği), fabrika açılmasının düşünüleceği (İspirto fabrikası dileği), çarelerin aranacağı (orman mahsüllerinin toplama işinin kolaylaştırılması dileği), şube hatlarının

Levent Şahverdi Arşivi

nazara dikkate alınacağı (Demiryolu ile ilgili dilek) bildirildi, bir program ve sistem dahilinde ikmaline çalışılmakta olduğu (zahire hangarları ile ilgili dilek) açıklandı, hükümetçe gözden geçirilip ona göre haklarında bir karar verileceği (bataklık kurutulması dileğine ilişkin) anlaşıldı, vs türünden ifadelerinin Encümen Raporu'nun tümüne hakim olduğuna tanık oluyoruz.

Dileklere verilen olumlu yanıtlar oldukça sınırlı kalmaktaydı. Ancak merkezin gözünde durum farklıydı. İnönü'nün 1940 Ankara il kongresinde yapmış olduğu konuşmasında, dilek ve isteklere ilişkin bakış açısını göstermesi açısından şu sözleri dikkat çekicidir;

> "Şikâyet ve dileğin bir defada, bir lahzada tatmin edilmesi, şimdiye kadar hiçbir memlekete nasip olmadı, nasip olmayacaktır. Ancak şikâyet ve dilekler hülasa olunan milletim ameli arzusu, hiçbir teşkilatta, bizim partimizin sinesinde olduğu kadar, esas tutulmamıştır. Hepimizin en kıymetli alakamız, milletin en ehemmiyetsiz zannolunacak şikayetlerine kadar vukuf sahibi olmak ve milletin en pahalı en güç sayılabilecek dileklerine kadar tedbir bulmaya çalışmaktır. Kanunlarla Büyük Millet Meclisinin emanetler ile vazife almış olan memurlar, vekiller, hepimiz millet hizmetinde şeref bulan vatandaşlar olarak, onun ihtiyaçlarına yetişmek hislerine mecburuz. Büyük küçük bütün vazifelerin, iyi ve temiz ifa olunması emellerimizin başındadır. Parti toplantılarının temiz ve pürüzsüz çalışmanın sonunda bu sözlerimde arzu ettiğiniz manayı bularak muhitlerinize döneceğinizi umut ediyorum."[115]

2. Encümen Raporu'nda, Kurultay'da görüşülen bazı dileklerle ilgili kanuni düzenlemelerin hali hazırda başlatılmış olduğu yönünde açıklamalarının yapılmış olduğunu görüyoruz. Örneğin, evlenme harçlarının 600 kuruştan, 261 kuruşa indirilmesi için mecliste bir kanun layihasının tevdi eylediği ve halka ucuz radyo verilmesi konusunda bir kanun layihası teklif edilmek üzere bulunduğu belirtilmişti. Bu açıklamalar karşısında iki soru akla gelmektedir: Birincisi, acaba Parti Genel Sekreterliği'ne gelen dileklerden öne çıkanlar ve önemli görülenler Kurultay öncesi incelenmeye alınıp, buna ilişkin kanuni düzenlemeler yapılıyordu muydu? Bunun mümkün olabileceği, CHP 1931 Kurultayı Layiha Encümeni Raporu'ndaki şu ifadelerden anlaşılmaktadır; "Vilayet Kongrelerinin dileklerini tetkik için Büyük Kongrece seçilen encümenimiz bu

115 **CHP 1940 Kongre Dilekleri**, CHP Genel Sekreterliği Neşriyatı, 1940, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

kongrelerin toplanan tekliflerini ve bunlara daha evvelden vekaletlerden verilmiş olan tahriri cevapları ve bazı mümessillerin kongre riyasetinden havale olunan takrirlerinin Vekil Beyefendiler de hazır bulundukları halde tetkik ve müzakere edilmiştir."[116] İkincisi, yoksa hükümetin halihazırdaki uygulama ve politikaları Dilek Encümeni'ne taşınarak halkın dikkatine sunulmak mı isteniyordu? Bilgi ve belge yetersizliğinden dolayı bu soruların cevabını vermek mümkün görünmemekle birlikte, bazı yorumların yolunu açacağı düşüncesinden hareketle bu soruların akılda tutulması faydalı olacaktır.

3. Hükümet temsilcileri daha önceki uygulamaları örnek göstererek bazı dilekleri yerine getiremeyeceğini vurgulamaktaydı. Örneğin Şeker, mazot ve gazın ucuzlatılması dileklerine ilişkin, "Şekerin daha fazla ucuzlatılmasına imkan olmadığı ifade olundu…. Gaz ve mazotta da geçen sene yapılan gümrük tarife tenzilatı ile maksat hasıl olduğu söylendi… Çimentonun tonu esasen 15 liraya indirilmiş olduğundan daha aşağı düşürülmesine şimdilik imkân olmadığı öğrenildi."[117] Hayvan vergisinde indirim yapılması ve vergi alınmaması dileklerine ilişkin, "zaman zaman 931, 936, 937' de olmak üzere üç defa indirildiği at ve kısrak gibi hayvanlardan son senelerde tamamen kaldırıldığı"[118] açıklaması yapılmıştır. "İspirto fiyatında da geçen sene %35 nispetinde ucuzluk yapıldığından daha fazla indirilemeyeceği bildirildi."[119] Her ne kadar hükümet temsilcileri önlerine gelen dileklere ilişkin daha önceki senelerde yapılan indirimleri gerekçe olarak göstererek reddetmiş olsa da, söz konusu dilekler, halkın daha önce yapılan indirimlerden tatminkar olmadığının da göstergesidir.

4. Halkın yerel yönetimlerin yapması gereken bazı işleri de merkeze taşıdığına tanık oluyoruz. Örneğin, mezarlıklarla ilgili dilekler, 1580 sayılı kanunla mezarlıkların belediyelere devrolunduğu ve vakıf bütçesinin de müsait olmadığından dolayı Uşak Vilayeti'nce istenen mezarlık yardımın yapılmasına imkân görülmediğinin belirtilmiş[120] olmasıdır. Burada yerel yönetimlerin işletilmediği ya da zayıf olduğu noktasına ulaşılabilir. Yerel yönetimlerin zayıf olduğu, işletilemediği bir durumda bazı dileklerin merkeze aktarıldığı gözlenmektedir.

---

116 **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931**, s. 108.

117 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 21.

118 **a.g.e**., s. 14.

119 **a.g.e**., s. 25.

120 **a.g.e**., s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

5. Dileklerin iletilmesi, görüşülmesi, karara bağlanması ve en önemlisi de uygulamaya konması oldukça zaman alıyordu. Öyle ki, bazı dileklerin görüşülüp karara bağlanma sürecine gelene kadar, yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Örneğin; "Köy kâtiplerinin kaldırılması hakkındaki Maraş Vilayeti dileğinin de yerine getirildiği anlaşılmaktadır."[121] Dileklerin uzun bir süreçten geçerek merkeze iletiliyor olması, dileklerin geç yanıtlanmasına neden olmakta ve bu da halk tabanının sesini yeterince duyuramamasına neden olmaktadır.

6. "Tek Partili yıllar boyunca dilekler genellikle siyasal konuları kapsamamıştır."[122] Siyasi içerikli, Hatay delegelerinin Türkçenin Eti Türkleri arasında yaygınlaştırılması dileği dışında, hiçbir dilekle karşılaşılmaması da ilgi çekicidir. Tek Parti yönetiminde, Askeri bürokrasi ve sivil bürokrasinin seçkinciliği ve belirleyiciliği, bu tür dileklerin getirilmesine engel olmuştur. Halk siyasi bir dilekte bulunma gereği mi duymadı, yoksa merkeze kadar gelen süreçte, bu türden dilekler dikkate mi alınmadı sorusu meçhuldür. Siyasi istek ve dilekle karşılaşılmadığı gibi askeri konularda da, halkın istek ve dileği oldukça sınırlı kalmıştı. Antalya (Korkuteli) ve Kırşehir'de birer askeri alay veya Kıt'a bulundurulması istekleri de "Askeri kıtaların konuşunun daha ziyade askeri lüzum ve icaplarına göre tespit ve tayin edildiği için bu dileklerin tervicine (destekleme) imkân görülmedi" şeklinde geri çevrilmişti. Sadece, memnu mıntıkalar (girilmesi yasak yerler) işaretlenmesi ile ilgili Kırıkkale dileği, encümenimizce nazarı dikkate alınması gerekli bir dilek olarak kaydedilmiştir.[123] Ticari hayatın oldukça durgun olduğu ülkede ticaretle ilgili sadece bir dileğin olduğuna tanık oluyoruz. O da Afyon işinin gündeme gelmesidir. Dileklerin yoğunlaştığı konular ekonomi, sağlık, eğitim, adalet içerikli olduğunu gözlemliyoruz. Halk sosyo-ekonomik içerikli günlük yaşam pratiklerine dair dileklerde bulunuyor. Halk çok yoksul olduğu için hayat onlara pahalı geliyor. Bu nedenle, vergilerin affı ya da indirilmesi, temel tüketim mallarında fiyatların indirilmesi yönünde dilekler göze batıyor.

7. Tek Parti döneminde, koyu bir merkeziyetçilik söz konusudur. Tek Partili yıllarda, devletçi politika izlediğinden dolayı, yerel yönetimin de, merkezi yönetimin de tek bir partinin elinde olması durumu söz konusuydu. Böylelik-

121 **a.g.e**., s. 13.

122 Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi,** s. 240.

123 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

le, yerel yönetimin tutumunun merkeze ya da merkezi yönetimin yerele sorun yaşatmıyordu. "1930 ve 1940'lı yıllar Türkiye'de Tek Parti yönetiminin hakim olduğu ve devletçi politikaların uygulandığı bir dönemdir. Bu nedenle, yönetim kademeleri arasındaki politik tercih ve öncelik farklılıkları, sonraki dönemlerde kıyaslanmayacak kadar belirsizdir. Diğer bir anlatımla, merkezi ve yerel düzeylerde net bir biçimde ayrışmış kamu harcama ve gelir sisteminden söz etmek zordur."[124] Bu bakış açısını da ardımıza alarak, bu dileklerden bazılarının kime ait olduğu (halkın mı, yerel yöneticilerin mi, parti yöneticilerinin ya da parti delegelerinin mi?) net olmadığını dile getirebiliriz. Maalesef eldeki kaynaklar, bunun net bir şekilde görülmesi için yeterli değil. Yine de, bucak, kaza ve vilayet kongrelerine yerel yöneticiler de katıldığı için bazı dileklerin içeriklerinden, yerel yöneticilerin ve parti temsilcilerinin dilekleri olabileceği yorumunu yapabiliyoruz. Örneğin, hükümet binası yapımını halktan kimler isteyebilir? Hükümet binası sorunu olsa olsa yerel yöneticilerin sorunudur diyebiliriz.

8. Hükümetin, yerelden ve halktan gelen dileklerden bazılarını, çözüm noktasında, tekrar yerel yönetimlere, bazen de halka devrettiğine tanık oluyoruz. Örneğin, ebe gönderilmesi dileğine ilişkin, "belediyeler tarafından ödeme yapılması koşuluyla hemen ebe gönderilecektir"[125] şeklinde cevap verilmesi. Yine Encümen Raporu'nda, ortaokul yapımı dileğine ilişkin, bina yapımını yapacak olan yerlere (halkın da desteği beklentisi ile) öncelik verelim kararının çıkması da bu durumun göstergeleridir.

9. Hatay sorunları ve dileklerinin de yurdun sorunları ve dilekleri ile benzer olduğuna tanık oluyoruz (Tablo 1). Tek farklı ve öne çıkan dilek, Eti Türkleri arasında Türkçe dilinin yayılması dileğidir.

Son söz olarak, bugünkü bulunduğumuz noktadan geçmişi değerlendirirken anakronizme düşmemek gerekir. Ele alınan tarihsel, siyasal ve benzeri olgu kendi döneminin yapısal özellikleri çerçevesinde değerlendirmek gerekir. İşte bu bağlamda, parti-devlet bütünleşmesinin bir göstergesi olarak ele alınıp değerlendirilen Dilek Sistemi, işlerliği tartışmalı olmakla birlikte, Tek Parti döneminde, katılımcı demokrasinin yaşatılma çabası ve küçük çapta da olsa bir demokrasi platformu oluşturması açısından, demokrasiye geçiş hazırlığı olarak değerlendirilebilir.

---

124 Ersoy Melih, Tarihsel Perspektif İçinde Türkiye'de Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkisi, **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi** (1989), C: 9, n. 1, S: 45-66 , s. 52.

125 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 23.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

AHMAD, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, IV. Basım, İstanbul, 1999.

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

AKANDERE, Osman, **Millî Şef Dönemi Çok-Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

ALTAN, Mehmet, **Birinci Cumhuriyet Üzerine Notlar**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001.

ARON, Raymond, **Demokrasi ve Totalitarizm**, Çeviren: Vahdi Atalay, Kültür Bakanlığı Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam II**, Remzi Kitabevi, 1999.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay,** AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Okulu Basımevi, İstanbul, 1945.

BOZKURT, Mahmut Esat, "Barış Politikamızın Anlamı", **Ulus Gazetesi 26 Mayıs 1939**.

"CHP Kurultaylar Tarihi", **Bugün Gazetesi**, 20 Mayıs 2010.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi (1927), Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)** (iç.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, S. 398-412.

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 1931, 10-18 Mayıs 1931, İstanbul Devlet Matbaası, 1931.

C.H.F. Nizamname ve Programı 1931, Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)** (iç.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, S. 451-473.

CHP Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935. Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

CHP Tüzüğü, Partinin Dördüncü Kurultay'ında Onaylanmış Mayıs 1935, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939- 3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

CHP Nizamnamesi 29 Mayıs 1939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu, Ankara, 29.05.939, y.e.b. (Yayınevi bilinmiyor).

Levent Şahverdi Arşivi

CHP 1940 Kongre Dilekleri, CHP Genel Sekreterliği Neşriyatı, 1940.

"Cumhurreisimizin 2'nci Yılı", **Ulus Gazetesi 12 Aralık 1940**, s. 1.

DOĞAN, İlyas, "Türkiye'de Tek Partili Dönemde Sivil Toplum", **SBARD**, Mart 2007, Sayı 9, s. 1 – 19.

ERDOĞAN, Aydın, **Cumhuriyet Halk Partisi Tüzükleri Dünü Bugünü 1923-2000**, Kitap Yayınları, Ankara, 2000.

ESMER, A. Şükrü, "CHP ve Cihan Sulhu" **Ulus Gazetesi, 31 Mayıs 1939.**

ERSOY, Melih, "Tarihsel Perspektif inde Türkiye'de Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkisi", **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi** (1989), C: 9, n.1, S: 45-66.

ERYILMAZ, Tuğrul, "Radyo ve Radyoculuk", **Radyo ve Radyoculuk** (iç.), Der. Sevda Alankuş, IPS İletişim Vakfı Yayınları: 8, 2003, İstanbul, s. 79-104.

GIORGETTI, Filiz Meşeci, Betül Batır; "İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S: 13-14, 2008, s. 27-55.

GÖKMEN, Özgür, "Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisinde Muhafazakâr Yönelimler", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık** (iç), Cilt: 5 İletişim Yayınları, 2005, s. 132-153.

GÖKÜŞ, Mehmet Ş., "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Modern Türkiye'ye Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi", S**üleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Y. 2010, C: 15, S: 3 s. 227-249.

GÜLCAN, Yılmaz, **Cumhuriyet Halk Fırkası (1923–1946)**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Halk Fırkası (1923) Nizamnamesi, Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)** (iç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, S: 375-384.

HEPER, Metin, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu-Batı Yayınları, 2006.

KEANE, John, **Demokrasi ve Sivil Toplum Avrupa Sosyalizminin Açmazları, Toplumsal ve Siyasal İktidarın Denetlenmesi Sorunu ve Demokrasi Beklentileri Üzerine**, Çeviren: Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

KOÇAK, Cemil, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Millî Şef", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Kemalizm** (iç.), C: 2, İleti-

Levent Şahverdi Arşivi

şim Yayınevi, İstanbul, 2002.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)** C: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

KOÇAK, Cemil, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları, İktidar ve Demokratlar** C: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

"Kurultayda Hararetli Müzakereler", **Ulus Gazetesi,** 1 Haziran 1939.

OKYAR, Fethi; "Ali Fethi Okyar'ın SCF Anıları", **Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye** (iç.), Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1999, s. 91-162.

ÖZ, Esat, **Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, 1923-1945**, 2. Cilt/Siyaset/sosyoloji dizi, Yayıncı, Gündoğan Yayınları, 1992.

ÖZÇAĞLAYAN, Mehmet, "Türkiye'de Radyo Yayıncılığının Gelişimi 1926–1991", **İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi**, S: 14, 2002, s. 529- 557.

PEKER, Recep, "Karar Günleri", **Ulus Gazetesi 29 Mayıs 1939**, s. 1.

SARIBAY, Yaşar Ali, **Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

SEMİZ, Yaşar, "1923–1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi), **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 27 (2010): 423-469.

SÖNMEZ, Selahattin, "Büyük Kurultayın İçindeki Hava", **Ulus Gazetesi**, 9 Haziran 1943.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, Kaynak Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 1999.

TUNCAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

TURAN, İlhan, (Hazırlayan), **İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:98, Ankara, 2003.

TURAN, Kemal, "Büyük Parti Kurultayında Dilekler", **Ulus Gazetesi**, 14 Haziran 1943.

TURAN, Murat, **CHP'nin Doğu'da Teşkilatlanması (1923-1950)**, Libra Kitap, İstanbul, 2011.

Levent Şahverdi Arşivi

Ulus Gazetesi 27 Aralık 1938.

Ulus Gazetesi, 25 Mayıs 1939.

Ulus Gazetesi, 28 Mayıs 1939.

Ulus Gazetesi, 30 Mayıs 1939.

Ulus Gazetesi 31 Mayıs 1939.

Ulus Gazetesi, 1 Haziran 1939.

Ulus Gazetesi, 12 Aralık 1940.

Ulus Gazetesi, 9 Haziran-14 Haziran 1943.

Ulus Gazetesi, 19 Kasım 1947.

Ulus Gazetesi, 24 Kasım 1947.

Ulus Gazetesi, 2 Temmuz 1950.

Ulus Gazetesi, 26 Kasım 1951.

US, Asım, **Asım Us'un Hatıra Notları, 1930'dan 1950'ye Kadar Atatürk ve İnönü Devirlerine Ait Seçme Fıkralar**, Vakit Matbaası, İstanbul, 1966.

UYAR, Hakkı, **1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme**, TÜSES İstanbul, İzmir, 2000.

UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayınları**, İstanbul, 2012.

UZUN, Hakan, "Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları", **ÇTTAD,** IX/20-21 (2010/Bahar-Güz), s. 233-271.

Yeni Sabah Gazetesi, 31 Mayıs 1939.

YETKİN, Çetin, **Karşı Devrim 1945-1950**, Otopsi Yayınevi, 3. Basım, İstanbul, 2003.

YARESİMOS, Stefanos, "Tek Parti Dönemi", **Geçiş Sürecinde Türkiye** (iç.), Der. İrvin Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, 2003.

YILMAZ, Nihat, Doğan Kadir Can, İnankul Hakan, "Tek Parti Döneminde Bürokrasi Siyaset İlişkisinin Weberyan Değerlendirilmesi", **Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,** C: 27, S: 3, 2013, s. 263-284.

Levent Şahverdi Arşivi

1946 MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ: MANİSA ÖRNEĞİ

Ömer KARAKAŞ*

ÖZET

Bu makalede, Manisa Vilayeti'nde, 1946 yılında yapılan milletvekili genel seçimleri ele alınmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti (DP) milletvekili adaylarının aday tespit çalışmaları, adayların propaganda faaliyetleri, seçim kampanyası sırasında ele aldıkları konular, seçim sonuçları ve son olarak da seçimde yaşanan bazı yolsuzluk ve usulsüzler değerlendirilmiştir.

Bu seçimlerde Manisa Vilayeti'nde her iki parti de 11 aday göstermiştir. Adaylar arasında Şevket Raşit Hatipoğlu, Dr. Lütfi Kırdar gibi siyasi hayatın önemli isimlerinin yanı sıra Hakkı Tarık Us, İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi o dönemde gazeteci ya da yazar olarak tanınmış aydın kişiler de vardır.

Seçimler öncesinde, her iki parti açısından da canlı bir propaganda faaliyeti olduğu milletvekili adaylarının kıyasıya siyasi mücadele ettikleri; halkın da gerek kahvehanelerde gerekse miting meydanlarında adayların konuşmalarını dinledikleri ve değerlendikleri anlaşılmaktadır.

Mahiyeti tam olarak tespit edilememekle beraber, o günün gazetelerine yansıyan haberlerden ve seçimlere katılan tanıklarla yaptığımız görüşmelerden hareketle, bu seçimlerde Manisa Vilayeti'nde bazı yolsuzluk ve usulsüzlüklerin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Manisa Vilayeti bu seçimlerde 11 milletvekili çıkarmıştır. İlk kez tek dereceli olarak yapılan bu seçimler açık oy, gizli sayım esasına göre yapıldığı, dahası resmi seçim sonuçları yakıldığı için Manisa Vilayeti'nde hangi adayın kaç oy aldığını tam olarak öğrenmek de imkân dışı görünmektedir. Muhtemelen aynı sebepten, 11 milletvekilinin tamamını CHP kazanmış; 1946 seçimlerinde DP Manisa'dan hiç milletvekili çıkaramamıştır

Anahtar Kelimeler: Manisa Vilayeti, CHP, DP, 1946 seçimleri.

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Manisa / Türkiye, o_karakas45@hotmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

1946 PARLIAMENTARY ELECTIONS: SAMPLE (MANISA)

ABSTRACT

In this article, 1946 parliamentary elections in the province of Manisa were discussed. CHP and the DP parliamentary candidates identified candidate studies. Some of the corruption and illegal election evaluated.

Both parties defined 11 candidates in these elections in the province of Manisa. Among the candidates, we can see Şevket Raşit Hatipoğlu, Dr. Lütfi Kırdar, which are politically significant names of that period; besides there are Hakkı Tarık Us, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, which are known as famous journalists of that period

Before the elections, it is understood that there had been an active propaganda, a severe struggle between candidates. People listened to and evaluated the speech of candidates in propaganda areas.

Although the exact nature couldn't be identified, by means of that day's newspapers and news, it is understood that there were some irregularities and malpractices in elections in Manisa as well as the other Western Anatolian cities.

After this election, Manisa had 11 MPs. It seems to be out of the facility to know the number of the votes that candidates had because of the principle of open vote-secret count; as well as the official results were burnt. Probably due to the same reason, CHP had all 11 MPs in this election. DP party couldn't gain any MPs.

Key Words: Province of Manisa, CHP, DP, elections of 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Cumhuriyet dönemi siyasi hayatının ilk partisi, Cumhuriyet Halk Partisi'dir. CHP'ye karşı ilk kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Manisa Vilayeti'ndeki faaliyetleri konusunda bilgi sahibi değiliz.

SCF, 12 Ağustos 1930 tarihinde Fethi Okyar tarafından kurulmuş olup, Cumhuriyet tarihinin ikinci muhalif partisidir. SCF, Manisa'da 1930 yılı Eylül ayı içerisinde teşkilatlanmıştır. Ekim ayı içerisinde ülke genelinde yapılan belediye seçimlerine Manisa SCF Teşkilatı da katılmıştır. Seçimlerde yaşanan bazı usulsüzlüklerden dolayı Manisa'da belediye seçimlerini kaybetmiş sonrasında da Manisa SCF Ocağı kapanmıştır.[1]

Bilindiği gibi SCF'nin kapanmasından 16 yıl sonra siyasi tarihe "dörtlü takrir" olarak geçen Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Adnan Menderes tarafından 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti kurulmuştur. [2] Manisa Vilayeti'nde DP, 21 Temmuz milletvekili seçimleri öncesi, Manisa merkez ve ilçelerinde, Manisa merkez köylerinde ve ilçelere bağlı köylerde, oldukça hızlı bir şekilde teşkilatlanmıştır. Nisan ayında başlayan teşkilatlanma çalışmalarının Haziran ayında bittiğini söyleyebiliriz.[3]

21 Temmuz 1946 milletvekili genel seçimlerinin, Türk siyasi tarihi içinde ayrı yeri olduğu yadsınamaz. Bir taraftan dünya ülkeleri II. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu yeni arayışlarla yeni dengelere kayarken, Türkiye de ekonomik koşulların oluşturduğu iç problemler sonucu çok partili hayata geçme mücadelesi veriyordu.

DP'nin kurulmasından sonra çok partili hayata geçiş döneminde gerçekleştirilen ilk seçimlere katılma şartlarından birisi gizli oy-açık sayım prensibinin kabul edilmesi idi. 5 Haziran 1946 tarihinde TBMM'deki görüşmelerden sonra çıkarılan 4918 sayılı kanun muhalefetin isteklerini karşılamıyordu. Bu seçimde ilk kez, ikinci seçmen kalkıyor seçmenler milletvekilini doğrudan seçebiliyordu. Ayrıca, liste usulü çoğunluk sistemi benimsenmiş; seçmen yaşı 22, milletvekili olma yaşı da 30 olarak karara bağlanmıştı.[4]

---

1 Ömer Karakaş, "Dönemin Basınına Göre Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Manisa Vilayeti'nde Teşkilatlanması**", www.historystudies.net,** Volume, 2/3, Kasım 2010, s. 201-222.

2 Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi,** 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1990, s. 12.

3 Ömer Karakaş, "Demokrat Parti'nin Manisa Vilayeti'nde Teşkilatlanması (1946), **www.historystudies.net.** ,Volume 4, Issue 2, july 2012, p. 197-211.

4 Erol Tuncer, **1946 Seçimleri**, Tesav, Ankara 2008, s. 61–63.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet tarihinde 1946 yılına gelinceye kadar beş seçim yapılmıştır. 1946 seçimleri de dâhil olmak üzere seçim yılları ve seçimlere katılma oranı şöyledir: 1923:%23[5],1927:%23[6], 1931: %45, 1935:%68.5, 1939:%77.8, 1943:%80, 1946:%75[7]

1946 milletvekili seçimleri -bir önceki seçimler 1943'te yapıldığı için- esasında Ekim 1947'de yapılacaktı. Meclis, 10 Haziran 1946 tarihinde toplanarak, seçimlerin 21.07.1946 tarihinde yapılmasına karar vermiştir.[8] İnönü, bu kararın gerekçesini 10 Mayıs 1946 da kurultay konuşmasında açıklamıştır. DP, kendi partisi zayıf bir halde iken CHP'nin seçime gitmek istediğini düşünüyordu. Genel seçim kararının alındığı sırada DP sadece 34 ilde ve 160 ilçede teşkilatlanmasını tamamlamıştı. Ayrıca seçimlerin öne alınmasında, Mayıs 1946 Belediye seçimlerinde DP'nin kazandığı kısmî başarının da etkisi olsa gerektir.

21 Temmuz 1946 tarihi seçim günü olmak kaydıyla, 5 Haziran 1946 günlü ve 4918 sayılı yasayla Türkiye'de ilk kez tek dereceli ve çok partili milletvekili seçimlerinin yapılması yasalaşmıştı.[9] Yeni yapılan seçim yasalarında gizli oyu sağlayacak önlemler alınmışsa da Demokrat Partililer bunun yeterli olmadığını, hükümetin seçim mekanizmasını ve oy sayımını hala elinde bulundurduğunu ileri sürdüler. Buna rağmen kamuoyundan ve DP'li taraftarlardan gördükleri destek karşısında bu seçimlere katılmaya karar verdiler.[10]

CHP ve DP Manisa Milletvekili Adaylarının Tespiti

Seçimlerin yapılmasına karar verildikten sonra CHP Manisa milletvekili adaylarının adaylık dilekçeleri, CHP Genel Merkezi'ne 06.05.1946 tarihinden itibaren gelmeye başlamıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi kayıtlarında, Manisa CHP milletvekili adaylığı için şu adayların adaylık dilekçeleri mevcuttur.

---

5 Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", **Toplumsal Tarih**, Nisan 1999, S: 64, C: 11, s. 23.

6 Kenan Olgun, Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C: XXVII, Sayı: Mart 2011, s. 14.

7 Uyar, a.g.m.., s. 23.

8 Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş,** İstanbul, 1994, s. 53.

9 Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve II Dünya Savaşı Yılları, **Türkler,** C: 16, Ankara, 2002, s. 728.

10 Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,** C: 2, e yayınları, İstanbul, 2006, s. 474.

Levent Şahverdi Arşivi

Manisa milletvekili ve dönemin Milli Savunma Bakanı (General) Ali Rıza Artunkal, Rıdvan Nafiz Edgüer, Manisa milletvekili Osman Erçin, İsmail Ertem, Şevket Raşit Hatipoğlu, Faik Kurdoğlu, Yaşar Özey, Haldun Sarhan.[11]

Dilekçelerin Genel Merkez'de değerlendirilmesinden sonraki günlerde yerel basına yansıyan haberlerden Manisa CHP milletvekili adaylarının şu kişilerden oluştuğu anlaşılmaktadır: General Ali Rıza Artunkal, Rıdvan Nafiz Edgüer, İsmail Ertem, Şevket Raşit Hatipoğlu, Faik Kurdoğlu, Yaşar Özey, Feyzullah Uslu, Yunus Muammer Alakant (Alaşehirde Çiftçi), Kamil Çoşkunoğlu (Ankara Ticaret Mahkemesi Başkanı), Dr. Memduh Necdet Otaman (Moris Şinasi Hastanesi Başhekimi), Hilmi Öztarhan (Tarım Bakanlığı Bağcılık Mütehassısı).[12]

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki bilgiler ile mahalli basına yansıyan milletvekili aday isimlerinde bazı değişiklikler göze çarpmaktadır: Örneğin, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi kayıtlarında Rıdvan Nafiz Edgüer yer almazken O'nun yerine Esat Çınar, Yaşar Özey yer almazken, Dr. Lütfü Kırdar, Yunus Muammer Alakant, ayrıca Haydar Rüşdü Öktem, Hakkı Tarık Us, Şefik Yur, Yaşar Özey, İsmail Ertem, isimleri yer almamıştır. Ayrıca, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hakkı Tarık Us, Şefik Yur,[13] isimleri aynı kayıtlarda Manisa milletvekili adayı olarak geçse de sonradan listeden çıkarılmıştır. Bu konuda yerel basına yansıyan haberlerin daha doğru olduğu görülmektedir.

Yukarıda adı geçen adaylardan bazılarının 1943 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde de aday gösterildiğini, seçildiklerini ve Manisa milletvekili olarak TBMM'de görev yaptıklarını biliyoruz. Tek parti dönemi olduğu için bu milletvekillerinin tümü CHP'lidir. Bunlardan bazıları şunlardır: Ali Rıza Artunkal, Hikmet Bayur, Feyzullah Uslu, Şevket Raşit Hatipoğlu, Rıdvan Nafiz Edgüer, Faik Kurdoğlu, Yaşar Özey.[14]

Tek parti devri olup milletvekili adayları CHP Genel Merkezi'nce tespit edilse de Manisalı seçmenler kendi aralarında imza toplayarak bazı şahısların Merkez tarafından aday gösterilmesini istemişlerdir. Örneğin Gördes Belediye Başkanlığı, Gördes seçmenlerinden 300 imzalı mazbata ile dönemin İstanbul Resmi İlanlar Müdürü Muammer Çiçekoğlu'nun Manisa CHP milletveki-

11 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu,** 490-100 -357-1499-1.

12 **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1946; **Anadolu**, 21 Temmuz 1946.

13 **BCA, CHPK**, 490-0-001-000-000-3.

14 **BCA, CHPK**, 490-01-374-1577-1.

Levent Şahverdi Arşivi

li adayı olarak ilan edilmesini, CHP Genel Sekreterliği'nden talep etmiştir.[15] Çiçekoğlu'nun ismine milletvekili aday listesinde rastlanmadığına göre Genel Merkez'in Gördes Belediye Başkanı ve 300 seçmenin bu isteğini kabul etmediğini söyleyebiliriz.

Bir başka örnek ise Alaşehir'den CHP milletvekilli adayı Yunus Muammer Alakant'ın adaylığına yine Alaşehir ilçesinden Ali Haydarcanbaz, M.Nurigüneş, İsmail Hocagil adlı CHP üyelerinin itiraz dilekçesine ilişkindir. Üyeler dilekçelerinde, "*Yunus Muammer hakkında öteden beri bildiğimiz birçok ahlaksızlıkları ile merhum parti müfettişimiz Dr. Sadreddin zamanında tespit edilmiş olan partimiz düşmanlığı, karaktersizliği Paris'teki tahsil hayatındaki morfin kokain hastalığı daha birçok hastalıkları sebebiyle evvelce mebusluğunu istediği halde reddedilen bu ahlaksız adamın son harpte Romanya'da ticaret ataşesi iken Yahudilerden, müteahhitlerden çaldığı binlerce paralar, mücevherler, döviz kaçakçılığı gibi rezilâne hareketleri ile İngiliz entelicansı tarafından Yahudilerce adı kara listeye geçen bu hırsızın Manisa'da milletvekili seçilmesine imkân yoktur. Partimizin bu gibi mülevves ve menfaatperest derebeyi ruhlu insanlar elinde Alaşehir'de ve Manisa bölgesinde birçok dedikodu bulunduğu için halkımızın nefret ettiği bu adamlar yüzünden birçokları DP'ye girmişlerdir*"[16] şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır.

Yunus Muammer Bey'in karakter olarak şikâyetçi olunan meselelerle ne kadar ilgisinin olduğunu bilemiyoruz. Ancak, milletvekili adayı ile ilgili kullanılan ifadelerin abartılı olduğu söylenebilir.

Manisa Demokrat Parti listesinde ise Adnan Menderes'in ismi başta gelmekteydi. Menderes, Manisa'nın dışında Kütahya ve Aydın'dan da adaylığını koymuştu. Seçimde yaşanan usulsüzlüklerden dolayı Aydın'dan seçilememiş, Kütahya'dan seçilmiştir. O günkü seçim kanununun tanıdığı imkanlar çerçevesinde partinin önde gelenleri hem seçimleri garantileyebilmek hem de diğer adaylar için seçimi sürükleyebilmek açısından bir kaç ilden de aday gösterilebiliyordu. Adnan Menderes'in dışında, Manisa DP milletvekili adayları Refik Şevket İnce ve Fevzi Lüfü Karaosmanoğlu da bu bağlamda değerlendirelebilir.[17]

---

15 **BCA, CHPK**, 490-100-347-1454-1.

16 **BCA, CHPK,** 490.01.348.1458.1.1.

17 Tarık Ziya Ekinci (Yayına Hazırlayan: Derviş Aydın Akkoç), **Lice'den Paris'e Anılarım**, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 228.

Levent Şahverdi Arşivi

Adnan Menderes'in dışındaki diğer DP milletvekili adayları şunlardır: Hikmet Bayur[18] (Eski Milli Eğitim Bakanı), Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu (çiftçi ve yazar), Burhan Belge (gazeteci-yazar), Hüsnü Yaman (Manisa Milletvekili), Veli Ünlü (Çiftçi), Muammer Köktürk (avukat), Refik Şevket İnce[19] (Manisa milletvekili), Dr. Cemal Tunca (Antalya Milletvekili), Nihat Akpınar (avukat), Suudi Mıhçıoğlu, (Alaşehirli çiftci ve eczacı)[20] DP adaylarının dışında Fikri Soyer de bağımsız aday olarak bu seçimlere katılıyordu.[21] Bir ara, Mareşal Fevzi Çakmak'ın ismi de Manisa DP adayı olarak geçse de bu haber yalanlanmış, Çakmak, DP İstanbul adayı olarak ilan edilmiştir.[22]

Ülke genelinde, CHP adayları mesleklerine göre tasnif edildiğinde sonuç şu şekildedir: Avukat:54, idareci: 51, maliyeci, iktisatçı, bankacı:46, hekim:44, tüccar:41, maarifçi:40, çiftçi:39, yargıç:36, gazeteci:25, belediyeci:18,yüksek mühendis:16, general:14, ziraat uzmanı:14,eczacı:13, subay:13, fabrikatör: 6,dişçi:4,ilahiyat mensubu:4,hariciyeci:3,işçi:3, umumi yekün:484[23] CHP'nin Manisa adaylarından biri asker olmak üzere, 3 sivil bürokrat, diğerleri eski milletvekilidir. Manisa'da DP adaylarında ise asker kökenli bürokrat görülmezken, 3 çiftçi, 2 hukukçu ve diğerleri CHP'de ayrılan eski milletvekilleridir.

Her iki partide de daha sonraki dönemlerde Türk siyasetinde önemli görevler üstlenmiş siyaset adamları vardır. Bunlardan bazıları, Hikmet Bayur, Şevket Raşit Hatipoğlu, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Refik Şevket İnce'dir. Diğer taraftan tek parti dönemi olmasına karşın taşrada bulunan CHP'li teşkilat üyelerinin, CHP Merkez teşkilatına milletvekili adayları hakkında bazı dilek, temenni ve şikâyetlerini ulaştırması çok partili hayata geçişin önemli işaretleri olarak değerlendirilebilir.

---

18 Feroz- Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s. 17.

19 "DP, Refik Şevket İnce için milletvekili adayı olarak İzmir'i uygun görmüş fakat O, Milli Mücadele döneminde de vekilliğini yaptığı Manisa'yı tercih etmiştir". İbrahim Çoban, **Cumhuriyet Dönemi Siyaset ve Hukuk Hayatında Refik Şevket İnce**, CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2009, s. 173.

20 **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1946; İzmir, 9 Temmuz 1946.

21 **Anadolu**, 16 Temmuz 1946.

22 Halit Olgaç, **Türkiye'de 1946 Genel Seçimlerinde İzlenen Stratejiler ve Seçim Sonuçları**, On dokuz Mayıs Üni. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2010, s. 45.

23 **BCA,CHPK**, 490-0-001-000-000-3; Osman Akandere, "1946 Genel Seçimleri ve sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** S: 76, C: XXVI, Mart 2010, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

Milletvekili Adaylarının Propaganda Faaliyetleri

Bu seçimler öncesinde, CHP'nin Türkiye genelinde propaganda faaliyetlerine bakıldığında, köylerde daha çok çiftçiye toprak dağıtılmaya başlanması, köy okulları sorunu, köy enstitüleri vb. konular üzerinde durulmuştur. *"Ekonomik sıkıntıların ve uzun süren askerliğin nedeninin II. Dünya Savaşı olduğu, düşmanın boyunduruğu altına girmemek için bu sıkıntılara katlanıldığı anlatılmış, İnönü'nün, memleketi savaşa sokmayarak ne kadar büyük bir hizmet yaptığından bahsedilmiştir*."[24]

Manisa merkezde seçim propagandası çalışmaları için CHP milletvekili adayları da Manisalı seçmenlerle zaman zaman bir araya gelmişlerdir. Bunlardan birisi de CHP Manisa milletvekili Rıdvan Nafiz Edgüer'in Manisa Karaköy CHP Ocağı'nda gerçekleştirdiği toplantıdır. Edgüer, 6 Temmuz 1946 tarihinde yaptığı konuşmada, DP milletvekili adaylarının Manisa'nın kasaba ve köylerinde yaptıkları siyasi çalışmalarını ilgi ile takip etiklerini belirterek, konuşmasını şöyle sürdürmüştür: "*DP hatipleri, halkla konuşmalarında, CHP'yi devireceğiz demektedirler. Neyi deviriyorlar? Atatürk'ün kurduğu partiyi mi? İstiklal mücadelesini idare eden ve zafere ulaştıran partiyi mi? İnönü'nün başkanlığında memleket, tarihin kaydetmediği büyük ve cehennemi afetten korumaya muvaffak olan partiyi mi?* [25]

Rıdvan Nafiz Edgüer, konuşmasında tarihi referans göstermiş; CHP'nin tarihi bir parti- Atatürk'ün partisi-olduğunu vurgulayarak onu eleştirmenin –gerçekte- Atatürk'ü eleştirmek anlamına geleceğini; dünyanın siyasi olarak içinden geçtiği böyle bir dönemde, iktidarda deneyimli bir partinin olması gerektiğini belirtmiştir. Esasen Edgüer'in ileri sürdüğü siyasi fikirler sadece Manisa'da değil ülke genelinde de seçim propagandası olarak işlenen konulardır.[26]

CHP Manisa milletvekili adaylarından Faik Kurdoğlu 10 Temmuz 1946'da Akhisar Halkevi salonunda yine tarihi konuları öne çıkaran bir konuşma yaparak "*Balkan Harbi'nden ve onu kovalayan 1914-18 harbinden sonra memleketimiz üzerine yağmış büyük felaketleri hep hatırlarız. Yalnız, bugün birçok krallıklara yatak olmuş büyük toprak parçalarını kaybetmekle kalmadık; ana yurtta padişahın*

---

24 Osman Akandere, "1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerine İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar I", **A.A.M.D,** S: 75, C: XXV, Kasım 2009, s. 12.

25 **Anadolu**, 10 Temmuz 1946.

26 Ensar Yılmaz, "1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar", **ODTÜ Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi,** C: 1, S: 1, Ankara, 2010, s. 162.

Levent Şahverdi Arşivi

ve halifenin hıyaneti, en güzel vilayetlerimizin paylaşılması ve düşman kıtaları tarafından işgali felaketiyle karşılaştık.…Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yüz yıllar içinde yapamadığını veya yaptıklarından bazılarını, biz ellerimizin parmakları ile sayabileceğimiz birkaç yıla sığdırdık" ifadelerini kullanmıştır. [27]

Propaganda faaliyetleri sırasında, Şevket Raşit Hatipoğlu CHP milletvekili adayları arasında ismi öne çıkan adaylardandır. Bu bağlamda, 15 Temmuz 1946 tarihinde Turgutlu ilçesine gelmiş, Turgutlu Halkevi salonunda büyük bir kalabalığa hitap etmiştir. Konuşmasının bir bölümününde toprak kanununun millete sağlayacağı yararlardan bahsetmiştir. Zirai Donatım Kurumu'nun kendisine ait olan malları özel teşebbüsten daha pahalıya sattığı konusu ile ilgili söylentinin gerçekleri yansıtmadığını belirtmiş, hükümetin bu konuda aldığı kararların sadece halkın menfatini ve ülkenin zirai bakımdan kalkınmasını hedef aldığını söylemiştir. Ayrıca, Tarım Bakanı Raşit Hatipoğlu, yaşanan ekonomik sıkıntıların sebebi olarak savunma harcamalarını göstermiş, *"iktisadi zorluklarımızın bir sebebi de ordumuzun seve seve katlanacağımız hudut bekçiliğidir"* demiştir.[28]

CHP milletvekili adaylarının Manisa Vilayeti'nde işlediği konuların başında Balkan Savaşları, Kurtuluş Savaşı gibi yakın tarih konuları gelmektedir. Halkın yaşadığı sıkıntıların temelinde on yıllarca süren savaşlar olduğu ima edilmiş, Manisalı seçmenin bu sıkıntıları ve acıları hemen unutmaması gerektiği ve ona göre oy kullanmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Esasen,CHP'nin bu anlayışı daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. İnönü, sadece 1946 seçimlerinde değil 1950 seçimlerinde de her vesile ile açlık ve sefalet içinde yüzen bir memleketten bahsetmiş; millete ikinci dünya savaşını, dış tehlikenin her an mevcudiyetini sık sık hatırlatmıştır.[29] Tarihi konular bağlamında Atatürk'ün isminin de zaman zaman gündeme gelmesinden olsa gerek ki Manisa DP milletvekili adayı Hikmet Bayur'un CHP'ye karşı siyasi eleştirileri, karaborsa ve Manisa'da tütün piyasasında yaşanan sıkıntıların yanında Atatürk devrimlerine karşı gösterilen duyarsızlık gibi konuları da teşkil etmiştir.[30]

CHP adayları zaman zaman ekonomik konuları da gündeme getirmişlerdir. Seçim kampanyası çerçevesinde CHP Manisa milletvekili Faik Kurdoğlu,

27 **Anadolu,** 10 Temmuz 1946.

28 **Anadolu**,16 Temmuz 1946.

29 Rıfkı Salim Burçak, **Yassıada ve Öncesi**, Ankara, 1976, s. 13.

30 Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, (1946–1960)**, Ankara, 2004, s. 31.

Levent Şahverdi Arşivi

Akhisar'da bir gazetenin verdiği habere göre az sayıda dinleyicinin önünde yaptığı konuşmada, memleketin ekonomisinin her zamandan daha iyi olduğunu; alacakları tedbirler sayesinde gelecek günlerin daha iyi olacağını anlatmıştır.[31]

CHP'nin seçim propagandası çalışmaları çerçevesinde, dönemin Tarım Bakanı ve Manisa Milletvekili adayı Şevket Raşit Hatipoğlu, beraberinde Parti Müfettişi Hulki Cura ve Manisa Milletvekili Yaşar Özey olduğu halde Kırkağaç'a gitmiştir. Hatipoğlu, hükümetin iç, dış politikasını; memleketin ekonomi, sanayi, tarım gibi meselelerini anlattıktan sonra -DP'nin siyasi programını kastederek- CHP'nin günü gününe yaşamak ve ferahlamak politikasını takip etmediğini, böyle bir politikanın öncelikle çok kolay ve geçici memnuniyetler verebileceğini ancak bu şekilde idare edilen memleketlerin sonraki nesillere çok kötü miras devrettiğinden bahsetmiştir. Kendi takip ettikleri politikanın istikrar gereği olduğunu, DP'li adayların, "*devlet yönetimi işinden anlamadıklarını*", ifade etmiştir. Hatipoğlu konuşmasının devamında, Kırkağaç halkının DP'nin ekonomide ferahlık, bolluk vaat eden politikalarına kanmamalarını, geçim sıkıntısı çekseler de istikrarı tercih ederek, CHP' ye oy vermelerini tavsiye etmiştir.[32]

Tek parti dönemi olmasına rağmen, Manisalı seçmenin şikayetlerini zaman zaman CHP'li milletvekillerine cesurca ifade edebildiği görülmektedir. Örneğin, 30 Haziran 1946 tarihinde CHP Parti Müfettişi Hulki Cura, CHP milletvekili adayları, Rıdvan Nafiz Edgüer, Faik Kurdoğlu, Feyzullah Uslu Manisa merkez köylerinden Horozköy'e gitmişlerdir. Kurdoğlu'nun, Tahvil Özenler adlı bir vatandaşa, niçin CHP' den DP'ye geçtiğini sorması üzerine seçmen kendisine şunları söylemiştir**: "***Çay ,kahve inhisar maddesi olduğu halde elimize geçmedi. Ancak karaborsada çayın kilosunu 40 ve kahvenin kilosunu 12 liradan bulabildik. İnhisar elinde bu maddelerin nasıl karaborsaya çıktığına şaştık. Zeytinyağını devlet eline aldı, litresini 270 kuruşa karaborsadan alıp yedik. Yıllarca devam eden bu hayat pahalılığı bizi sefil ve zayıf düşürdü… sivrisinekten kurtulmak için uyuma ve istirahat vakitlerimizi sivrisinek mücadelesinde geçiriyoruz. Başka şehirlere vesika ile cibinlik verdiler, biz ondan mahrumuz. Diz donları yapmak için kaput bezi bulamıyoruz."*[33]

31 **İzmir**, 11 Temmuz 1946.

32 **Anadolu,** 10 Temmuz 1946.

33 **İzmir**, 8 Temmuz 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

Burada şunu da kaydetmek gerekir ki, CHP Manisa Teşkilatı ve üyelerinin daha 1940'lı yıllarda, Manisa vilayetinde siyasi heyecan ve motivasyonlarını kaybettikleri anlaşılmaktadır. CHP Kütahya Bölgesi Müfettişi Giresun Mebusu Dr. Hasan Vasıf Somyürek 22.12.1942 tarihli Manisa Vilayetini kapsayan Teftiş Raporu'nda[34] Turgutlu, Eşme[35], Kula, Gördes, Soma kazaları CHP İdare Heyetlerinin ayrıca Manisa merkez Muradiye ve Horozköy İdare Heyetlerinin parti çalışmalarının çok zayıf gittiğini; partililerin idare heyeti toplantılarına katılmadıklarını rapor etmektedir.[36] Seçim öncesi dönemde "*yurdun kaderini çeyrek asırdır elinde tutan CHP heyecanını artık kaybetmiş, tarihi rolünü tamamlamış gibidir.*"[37]

Propaganda çalışmaları sırasında siyasilerin, birbirlerini Rus ajanı veya Amerikancı gibi kavramlarla suçlamaları ilginç siyasi diyalogların çıkmasına neden olmuştur. Örneğin, CHP adayı Faik Kurdoğlu, eski Akhisar Belediye Başkanı Halil Erman ile diğer CHP'liler, 9 Temmuz 1946 tarihinde Akhisar'da bir miting yapmışlardır. CHP adına söz alan bir partili, "*geçen hafta buraya Hikmet Bayur gelmiş. Tatlı sözlerle bazı kafaları kandırarak DP'ye geçmelerine sebep olmuş, bunlara inanmayın. Bunlar bundan altı ay evvel Rus taraftarı oldukları için CHP'den kovulan adamlardır… Biz, CHP mensupları, Anglosakson taraftarıyız. DP ise Rus taraftarıdır*" demiştir.[38]

Bir başka örnekte Demirci yöresinde CHP'liler, Bayar için "Tayyare Hırsızı", Menderes için "Toprak Hırsızı" diyerek karalama kampanyası yürütmüşlerdir. Bu kampanyaya karşılık Demircili DP'liler de İnönü'nün karşısına Mareşal Fevzi Çakmak'ı çıkararak propaganda başlatmışlardır.[39]

Manisa'da propaganda çalışmaları sırasında bazı gergin olaylar da yaşanmıştır. Örneğin, DP adayı Yusuf Hikmet Bayur ve Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nu, CHP'liler ve kaymakam 9 Temmuz 1946 tarihinde Alaşehir'de konuşturmamak için bazı farklı uygulamalar yapmışlardır. Hikmet Bayur konuşma yapacağı binanın balkonuna çıktığı zaman, bir grup CHP'li başlarında Alaşehir Halkevi

34 22.12.1942 tarihli, Manisa Vilayeti Teftiş Raporu'nda, Manisa Vilayeti CHP üye sayısına ilişkin bilgi bulunmamaktadır.

35 Eşme, 1946 yılında Manisa'nın ilçesidir.

36 **BCA, CHPK,** 490-100- 357-1082-1.

37 Burçak, **a.g.e.**, s. 13.

38 **Vatan**, 10 Temmuz 1946.

39 Celal Metin, "Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Demirci'de Siyasal Değişim: Bir Sözlü Tarih Çalışması**", Kök Araştırmalar,** C: III, S: 1 (Bahar 2001), s. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

başkanı Remzi Avşarlı olduğu halde bağırıp çağırmışlar, mitingi sabote etmişlerdir. Ayrıca, miting alanına Alaşehir ve Sarıgöl belediyelerine ait otobüsler gelerek klakson çalmışlar, hatiplerin konuşmasına engel olmaya çalışmışlardır.[40]

Demokrat Parti'nin propaganda çalışmaları ise şu şekildedir: Ülke genelinde Demokrat Parti, halka siyasi hedeflerini anlatma fırsatı olarak mitinglere özel önem vermiştir. DP, ayrıca halkla kolaylıkla iletişime geçebilen, araya duvarlar örmeyen bir parti olmaya da özen göstermiştir. Bu anlamda mitinglere giderken yol üzerindeki köy kahvelerinde köylülerle dertleşme ve onların sorunlarını paylaşma, parti ile halk arasındaki bilgi- fikir alışverişinde bulunmayı da önemsemiştir.[41] DP'nin bu siyasi ilkelerini Manisa Vilayeti'nde de gerçekleştirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Manisa'da propaganda çalışmalarında, Demokrat Parti adayları arasında özellikle Yusuf Hikmet Bayur'un ve Fevzi Lütfü Karaoasmanoğlu'nun diğer adaylardan daha etkin olduklarını görmekteyiz. Bu iki isimden Yusuf Hikmet Bayur, 1943 seçimlerinde CHP'nin Manisa milletvekili olarak görev yapmıştır.[42] Ancak, 1946 bütçe müzakereleri sırasında TBMM'nin denetleme görevinin yapamadığını, milletvekili adaylarının merkezden ve hükümet tarafından belirlenmesinin yanlış olduğunu söyleyerek kendi partisini eleştirmiş, bunun üzerine CHP Parti Genel Kurulu'nun aldığı karar üzerine CHP'den ihraç edilmiş; bir müddet bağımsız milletvekili olarak görev yapmış, bu seçimde de DP Manisa adayı olarak seçime katılmıştır.[43]

Hikmet Bayur'un CHP'den DP'ye geçmesi, CHP taraftarı mahalli basın organı olan Anadolu Gazetesi'nce "dünkü Hikmet Bayur, bugünkü Hikmet Bayur" başlığı ile eleştiri konusu olmuştur. Ayrıca, Hikmet Bayur'un Turgutlu'da bir konuşma sırasında *"Halk Partisi bütün mefahiri ve Türk inkılâbını tamamen üzerine almamalıdır. Bunda bütün Türk milletinin hakkı vardır. Celal Bayar, Yusuf Kemal gibi şahsiyetler bu inkılâpta büyük vazifeler başarmışlardır."*sözlerine karşılık Turgutlu CHP İdare Heyet Başkanı "*Türk inkılâbının bütün Türk milletine ait olduğunu kim inkâr ediyor? Fakat siz böyle söylerken, DP ileri gelenlerinden Celal Bayar, Yusuf Kemal gibi zatların inkılâptaki rolünü ifade etmeği unutmuyorsunuz. Mademki inkılâpta bütünlük*

40 **Vatan**,11 Temmuz 1946.

41 Atacan Şahin, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişi Sürecinde Seçimler ve Seçmen Davranışları**, Siyasal İletişim Enstitüsü, Türkiye Bilimler Akademisi Yayını, 2003, s. 5.

42 Tuncer, **a.g.e.,** s. 156.

43 Tuncer, **a.g.e**., s.29.

Levent Şahverdi Arşivi

var diyorsunuz bu bütünlüğün içinde en büyük hissesi ve fedakârlığı olan İnönü' nün adını niye söylemiyorsunuz?" [44] demiştir.

Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ise siyasete DP saflarında başlamıştır. Siyasi düşünce olarak hürriyetçi ve liberal bir görüşe sahip olan Karaosmanoğlu, CHP'nin "aydınlar diktatörlüğü" kurduğunu öne sürmüş, DP ile milletin idare üzerinde denetim sağlamasını, insan hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınmasını, anti demokratik kanunların kaldırılmasını talep etmiştir.[45]

DP Manisa Vilayeti'nde hızlı bir şekilde teşkilatlanmıştır.[46] DP' nin teşkilatlanmasında ve halkın DP'ye olan teveccühünde, esasen Türk halkının yaygın bıkkınlığı, halk çoğunluğunun sefalet çekmesi, köylülerin jandarma baskısından şikâyetleri… gibi konular başta gelmektedir.[47] Örneğin Manisa'nın Demirci ilçesi ve köylerinde " *bu dönemde, devlet memurlarının kötü davranışlarına örnek gösterilebilecek sayısız olay olmuştur. Çok basit nedenlerden karakollara çağrılıp öldüresiye dövülen, vergisini ödeyemeyip zorla malları haczedilen ve ormanlara hayvan kaçırdı diye cezalandırılan köylülerin, üzerinde okul yapma, yol ve iş yükümlülüklerinin olması temel hoşnutsuzlukları oluşturmuştur.*"[48]

Ayrıca bu yıllarda Manisa Vilayeti'nde halk, bir takım ekonomik sıkıntılar da yaşıyordu. Manisa'lı bir yazar o günlerde, iğneden ipliğe, su bardağından gaz lambasına hemen her şeyin dışarıdan geldiğini belirtiyor, bu sebeple de bu malları temin etmenin güçlüğünden bahsediyor, o günlerde yaşanan gıda sıkıntısı konusunda şunları söylüyor: "*Hele gıdaya dönük ihtiyaçların temini bir sorun halini aldı. Fırınlardan ekme almak önce kargaşaya sonra kavgaya dönüştü. Gücü yeten aldı, yetmeyen bakakaldı. Zabıtanın müdahalesine rağmen fırınların önünde, uzun kuyrukların oluşması önlenemedi.Fırınlara ihtiyaçtan fazla un tahsisi yapıldığı halde ekmek yine bulunamıyordu. Bunun üzerine yurdun her yerinde ve Manisa'da da kişi başına karneyle ekmek satışı başladı*"[49]

---

44 **Anadolu,** 12 Temmuz 1946.

45 Lütfü Düzdemir, **Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, CBÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 1996, s. 38.

46 DP'nin Manisa'da teşkilatlanması ile ilgili olarak bkz. Ömer Kararakaş, "DP'nin Manisa Vilayeti'nde Teşkilatlanması", **www.historystudies.net.,** Volume 4, Issue 2. sayı, s. 200.

47 Cem Eroğul, **Demokrat Parti ve İdeolojisi**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2003,s. 46.

48 Metin, a.g.m., s. 7.

49 H. Nusret Köklü, (Yayına Hazırlayan: Nejdet Bilgi), **Ömrümün Kısa Öyküsü**, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları 4, Manisa, 2004, s. 42.

Levent Şahverdi Arşivi

Manisa DP milletvekili adayları da ülke genelinde ve Manisa'da şikayet konusu olan bu mevzuları seçim öncesinde değişik mahfillerde dile getirmişlerdir. Yusuf Hikmet Bayur, Manisa'lı seçmenlerle yaptığı seçim çalışmaları neticesinde Cumhuriyet Gazetesi'ne verdiği bir mülakatta, Manisa halkının genel şikayet konularını şu şekilde sıralamıştır: *"Halk, karaborsacılık tahribatının büsbütün artışını, bin bir yolsuzluğu, Orman Kanunu'nun insafsızca yürütülmesini ve bu yüzden ekmeğinden mahrum olanların geçimlerini sağlama işine hiç önem verilmemesini, okul ve öğretmen evi yapma işinin aldığı akla gelmeyen ezici vaziyeti yanı yakıla bağırmaktadır.*[50]

DP'nin muhalefet partisi olarak ülke genelinde ele aldığı konulardan birisi de çok partili hayatın gerekliliği; iktidar partisinin bir muhalefet partisi tarafından kontrol edilmesi lüzumudur. Parti kurucularından Celal Bayar, Ödemiş'te yaptığı parti mitinginde bu konuyu şu cümlelerle dile getirmiştir: "*murakabe edilmeyen güç, kim olursa olsun hataya sapar, eğer iktidar partisinin karşısında bir murakabe partisi vücuda gelirse diğer parti daha iyi hareket etmeye mecbur olur, memleket fayda görür.*"[51]

Hikmet Bayur, Alaybey Mahallesi DP Ocağı'nda partililere yaptığı bir konuşmada tek parti sisteminin kötü yanlarını çok partili demokrasinin gerekliliğini örneklerle izah etmiştir.[52] Bayur, konuşmasının devamında hükümetin en yanlış politikasının iktisadi sahada olduğunu, yanlış ekonomik tedbirlerden dolayı özellikle gıda ve giyim maddelerinde dayanılmaz bir pahalılık yaşandığını, bu halin devam etmemesi için Meclis'te hükümeti denetleyecek ve hükümetin icraatlarını eleştirecek eşit sayıda milletvekili bulunmasının zaruretini anlatmıştır.[53]

Bu seçimlerde DP Manisa milletvekili adayları içerisinde bayan bir milletvekili adayı da vardır. Seçim çevresi Demirci yöresi olan, Türkiye'nin ilk kadın hâkimlerinden Bayan Muammer Köktürk, 9 Temmuz 1946 tarihinde Demirci'yi ziyaret etmiş, Demirci halkının şikayet ve isteklerini dinlemiş, Demirci halkı ile seçim konusunda fikir alış verişinde bulunmuştur.[54]

---

50 **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1946.

51 Özel Şahingiray, (Derleyen), **Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri, 1946,1950, 1954,** Ankara, 1955, s. 38.

52 **İzmir,** 26 Haziran 1946.

53 **İzmir,** 26 Haziran 1946.

54 **Anadolu**, 10 Temmuz 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

CHP taraftarı bir gazetenin haberine göre DP'nin parti programı bazı seçmenlerce ikna edici ve uygulanabilir bulunmamıştır. Örneğin, DP milletvekili adayları Manisa'nın Hacırahmanlı Köyü'nde vergi oranlarını indireceklerini sıfıra yaklaştıracaklarını, askerliği zorunlu hizmetten çıkarıp, ücretli hale getireceklerini, devletçilik politikasını ortadan kaldırıp,serbest ticaret politikası ile hayatı ucuzlatacaklarını anlatırken bir köylü: "*fakat bizim bildiğimiz devlet ve hükümet işleri para ve masraf ister. Anlaşılan bizi satacaksınız" demiştir. Bulgaristan göçmeni olan bir başka köylü de "biz bu tür parti propagandalarını Bulgaristan'da gördük. Milleti birbirine kattı. Hükümetleri yerlerinde tutamaz hale getirdi*" diyerek DP milletvekili adaylarını eleştirmişlerdir.[55]

DP adaylarının propaganda çalışmalarına ilişkin beliritilmesi gereken bir başka unsur ise seçimlere ilişkin Manisa seçmeninin bazı kaygılar yaşamasıdır. Bu kaygılardan birisi, seçimlerin güvenilir bir ortamda yapılamayacağı, seçim sonuçlarının halka sağlıklı bir şekilde duyurulamaaycağı endişesidir. Seçim öncesinde halktaki gerginliği sezen milletvekili adaylarından biri de Refik Şevket İnce'dir. İnce, seçimden iki gün önce, milletvekili adayı Sudi Mıhçıoğlu ile beraber seçim bölgesi olan Alaşehir'e gitmiş, ilçede halkın seçime ilişkin bazı endişelerinin olduğunu fark etmiştir. [56] Yine, bazı gerginliklerin yaşandığı ilçelerden biri de Kula'dır. Bir gazete haberinde *Kulada, demokratlardan üç kişinin gözleri bağlanarak Jandarma karakolunda dövüldükleri* iddia edilmiştir.[57]

Yerel basına yansıyan haberlerden anlaşıldığı kadarı ile DP Manisa'da seçim propagandası çalışmaları sırasında idari amirler tarafından zaman zaman durdurulmaya çalışılmıştır.[58] Örneğin, seçimlere bir hafta kala, Hikmet Bayur ve Hüsnü Yaman bir seçim konuşması yapmak için Gördes'e gitmişlerdir. Gördes kaymakamı önce Hikmet Bayur'un ilçe meydanında konuşma yapmasına müsaade ettiği halde daha sonra bu fikrinden vazgeçmiştir. Kaymakam'ın güçlükle ikna edilmesinden sonra Bayur, Çarşı Kahvesi'nde özetle şunları söylemiştir. "*İktidar partisinin demokratik bir idarenin gelişmesini her çareye başvurarak hatta anayasa hükümlerine aykırı olarak önlemeye çalışması, seçimlerde kazanmak için her yerde halka, hükümet kuvvetleri ile türlü tazyikler yaptırması, bilhassa köylerde vatandaşları dayak altında sindirmek istemesi; Türk milletinin gözleri önünde*

55 **Anadolu,** 30 Haziran 1946.

56 Çoban, **a.g.t**., s. 173.

57 **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1946.

58 Bekir Koçlar, Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet Muhalefet İlişkisi, **Türkler**, C: 16, Ankara, 2002, s. 755.

Levent Şahverdi Arşivi

cereyan etmekte olan bütün bu kanunsuz hareketler ve tadiller gösteriyor ki, Halk Partisi, her ne pahasına olursa olsun ciddi muhalefete yer vermek istememektedir."[59]

Halkın DP'ye oy vermesi bazı CHP'lilerce farklı şekilde yorumlanmıştır. Örneğin, Hikmet Bayur'un ve Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun Kırkağaç'ta halka hitabından sonra CHP İdare Heyeti Azası'ndan Hilmi Bakırlı *"Demokrat istemeyiz, ikilik istemeyiz. On beş yıldır ayakkabım yok. Demokrat olmak için cebin dolu olması lazım"*[60] şeklinde sözlerle siyasi görüşlerini beyan etmiştir. Hilmi Bakırlı, vatandaşın Demokrat Partiye üye olmasını, DP'ye oy vermesini "ikilik" olarak isimlendirmiş, CHP'nin iktidar olmasını istikrarın gereği olarak ima etmiştir.

DP'nin yaptığı muhalif propaganda faaliyetleri ülke genelinde köylerdebu arada Manisa'nın köylerinde de- olumlu etkiler yapmış olacak ki İç İşleri Bakanlığı, yayınladığı bir genelge ile"*köylerde yapılan zehirleyici propagandaları önlemek amacı ile partiler adına köylere gönderilen kimselerin hangi parti adına hareket ettiklerini gösterir birer belge*" istemiştir.[61]

Bu durumu Demokrat Parti üyeleri, kendilerine yöneltilmiş bir tehdit olarak algılamışlar İç İşleri Bakanlığı'nın bu genelgesini Anayasa'nın 78. maddesine, yani "*seferberlik ve sıkıyönetim hallerinin ve salgın hastalıklarını dışında yolculuk hiç bir şekilde kayıt altına alınamaz*" ve de 70. maddesine "*düşünce ve söz hürriyetinin hududu, kanunlarla tayin olunur*", aykırı olduğunu belirtmişlerdir.

Ayrıca bir beyanname yayınlayarak böyle bir durumun DP'nin siyasi faaliyetlerini engelleyemeyeceğini vurgulamışlardır.[62] İç işleri Bakanlığı'nın, yurtta seyahat serbestliğinin hiç bir kayda bağlı olmadığını ilan etmesine rağmen yine de DP'ye yakın bir gazetenin muhabiri seçimlerin serbestçe yapılıp yapılmadığını denetlemek açısından bazı seçim mahallerine gidip inceleme gereği duymuştur.[63]

Propaganda çalışmaları genel olarak değerlendirildiğinde, seçim propagandaları sırasında Manisa'da her iki parti milletvekili adaylarının ciddi bir çalışma sergilediklerini, kampanya döneminde zamanlarının büyük bir bölümünü kahvehanelerde, miting meydanlarında halkla beraber geçirdiklerini anlıyoruz. Örneğin, propaganda çalışmaları nedeniyle uzun zaman evinden uzak kalan DP

59 **İzmir,** 16 Temmuz 1946.

60 **İzmir,** 6 Temmuz 1946.

61 **BCA,** 030-01-00- 00- 44-257-1-3.

62 **BCA,** 030-01-00- 00- 44-257-1-3; **Vatan**,11.7.1946.

63 Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, İstanbul, 1997, s.1362.

Levent Şahverdi Arşivi

milletvekili adayı Refik Şevket İnce, seçim günü eşi ile İzmir'de oy sandığında tesadüfen karşılamıştır.[64]

Seçim propagandaları sırasında o dönemde en önemli propaganda aracı olan yerel gazeteler ilk planda akla gelmektedir. Manisa seçim bölgesinde Demokrat İzmir[65] ve Yeni Asır gazeteleri Demokrat Parti'yi desteklerken Anadolu Gazetesi de CHP'yi desteklemiştir. Seçim kampanyası sırasında CHP Manisa idaresi bir ara CHP İzmir Teşkilatı'ndan kendilerine Manisa müfettişi Hulki Cura aracılığı ile Anadolu Gazetesi göndermelerini istemişlerdir.[66]

Yine Manisa Alaşehir CHP İlçe Merkezi'nden CHP Genel Sekreterliği'ne 16/7/1946 tarihli bir telgrafta "*seçim afişlerinin bu tarihe kadar henüz ilçeye gelmediği belirtiliyor sandık başları için gerekli afişlerin tayyare ile yetiştirilmesi ve şu günlerde karşı gazetelerin havayı zehirleyen yalan neşriyatını karşılamak üzere her gün ilçemize Tanin, Ulus, Son Telgraf, Anadolu'dan en aşağı beş yüzer nüshanın en seri vasıtalarla gönderilmesi"* şeklinde bir telgraf çekilmiştir. [67]

Bu belgelerde, CHP için Ulus, Anadolu gazetelerinin halka dağıtılması ve okutulmasının önemine işaret edilmektedir.

Bölümle ilgili bir değerlendirme yapmak gerekirse, bu seçimlerde hem CHP hem de DP'nin milletvekili adayları bölgelerine geziler yapmışlar, halk ile konuşmuşlar, bazı konularda halka vaatlerde bulunmuşlardır.[68] Manisa'da CHP adayları daha çok tarihi konuları ön plana çıkarmışlar, yaşanan ekonomik sıkıntıların doğal olduğunu, ülkenin on yıllar süren savaşlardan yeni çıktığını ifade etmişlerdir. DP adayları ise, gerçek durumun böyle olmayıp,çekilen sıkıntıların sebebi olarak dönemin CHP hükümetini göstermişlerdir.

Manisa'da Milletvekili Genel Seçimlerinin Sonuçları

İçişleri Bakanlığı, 13.07.1946 tarihinde, siyasi partileri aday listelerini 18 Temmuz'a kadar ilçe merkezlerine ulaşacak şekilde ve sandıkların başında görev yapmak üzere güvenilir partililerin bucak ve köylere gönderilmesi konusunda

64 Çoban, **a.g.t.,** s. 173.

65 Bu dönemde gazete, İzmir başlığı ile çıkmıştır.

66 **BCA, CHPK**, 490-100–370-1558-2.

67 **BCA, CHPK**, 490-100- 347-1454-1.

68 Cemil Kılıç, **Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri**, Yıldız Teknik Üni, Sos. Bil. Ens, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, s. 72.

Levent Şahverdi Arşivi

uyarmıştır. Ayrıca her ile birer parti temsilcisi gönderilmiş Manisa'ya da İzmir CHP Bölge Müfettişi Hüseyin Hulki Cura gelmiştir.[69]

Manisa Vilayeti'nde 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan çok partili yaşamın ilk genel seçimlerinin , seçim öncesinde, demokratik geleneklerle bağdaşmayan küçük olaylar yaşansa da genelde sakin geçtiği anlaşılmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi Cumhuriyet döneminde, 1946'ya gelinceye kadar seçimler çift dereceli yapılmakta idi. 5 Haziran 1946 tarihi ve 4918 sayılı Milletvekilli Seçim Kanununa göre her il, bir seçim çevresi kabul edilmiş ve nüfusu 40.000'e kadar olan yerler için 1 milletvekili seçilmesi kabul edilmişti.[70] Bu kanuna göre, Manisa Vilayeti de bu seçimde 11 milletvekili çıkaracaktı.[71]

1946 seçimleri sırasında Manisa Vilayeti'nin nüfusu, 472789 olarak tespit edilmiştir.[72] 40.000 nüfusa 1 milletvekili düştüğüne göre Manisa Vilayeti'nde 11 milletvekili seçilecektir. 18 seçim bürosu kurulmuştur. Manisa bir önceki seçimde, yani 1943 seçimlerinde 12 milletvekili çıkarmıştır.[73]

Seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra Vatan Gazetesi'nin manşet haberine göre DP'nin seçimi kazandığı illerden birisi de Manisa'dır.[74] Ulusal basın organlarının ilk haberlerinde de CHP'nin Manisa'da kazandığına ilişkin bir haber yer almamaktadır. DP'yi destekleyen yerel basın kaynaklarından gelen haberlerde Manisa Vilayeti'nde Demokrat Partili adayların kazandığı belirtilse de gerçeğin bir müddet sonra böyle olmadığı görülecektir.[75]

Seçim sonuçları ilan edildikten sonra yakıldığı için resmi rakamları vermek mümkün değildir. Bu anlamda, tek kaynak mahalli basın organlarının verdiği bilgiler nispetinde olup mahalli basın organlarında, Manisa Vilayeti seçim sonuçlarının tam dökümü mevcut değildir. DP yanlısı bir gazetenin verdiği bilgiye göre," *Manisa'da 18 sandıktan Demokratlara verilmiş 7209, Halk Partisine verilmiş, 2287 rey çıkmıştır."* [76] Yeni Asır Gazetesi'ne yansıyan haberlere

---

69 **BCA-CHPK**,490-100-11-60-13.

70 Kılıç, **a.g.t**., s. 62.

71 Tuncer**, a.g.e**., s. 250.

72 TC Başbakanlık İstatistik Gen. Müd., **21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı**, Ankara, 1950, yayın no: 286, C: 65, s. 20.

73 **Anadolu,** 1 Temmuz 1946.

74 **Vatan**, 22 Temmuz 1946.

75 **İzmir,** 22 Temmuz 1946.

76 **İzmir,** 22 Temmuz 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

göre DP Manisa ilçe merkezlerinden Soma'da, oyların %70'ini, Akhisar'da % 75'ini, Turgutlu'da % 70'ini, Salihli'de %85'ini almıştır.[77] Yine bir başka gazete haberine göre Manisa merkezde CHP:1000, Demokrat Parti: 4000 oy almıştır.[78]

Yeni Asır Gazetesi'ne yansdığı kadarı ile bazı ilçe ve beldelerde seçim sonuçları şu şekildedir:

Beldenin İsmi	**DP**	**CHP**
Merkez (18 Sandık)	7209	2287
Muradiye	388	366
Horozköy	486	286
Gördes (17 Sandık)	2602	936
Soma	3011	268
Saruhanlı	380	226
Selimşahlar	219	166
Azimli	345	102
Karaağaçlar	440	161
Karaoğlanlı	607	325
Sancaklı Bozköy	288	497[79]

Yine bir gazetede seçim sonuçlarına ilişkin şu haber geçmiştir. CHP adaylarından Ali Rıza Artunkal, Şevket Raşit Hatipoğlu, Faik Kurdoğlu, 82.000; R.N.Erdüğer, Dr. Necdet Ö. Ataman, H.Öztarhan,Yunus Muammer Alakant, Kamil Çoşkunoğlu,Yaşar Özey, İsmail Ertem 81.000,; F.Uslu 81.000'e çok yakın olmak üzere oy almışlardır. DP adaylarından ise Milli Kalkınma Partisi seçmenleri ve DP seçmenleri tarafından desteklenmiş olan Hikmet Bayur 68.000, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Refik Şevket İnce, Hüsnü Yaman, Adnan Menderes 66.000, Cemal Tunca, Burhan Belge, Veli Ünlü, Sudi Mıhçıoğlu, Muammer Göktürk, Nihat Akpınar ise 65.000 üstünde oy almıştır.[80]

TBMM Arşivi'nde yaptığımız çalışmalar neticesinde, sadece CHP Manisa milletvekili Yaşar Özey'e ait milletvekili tutanağında bu seçimlere ait oy dökümü bulunmaktadır. Tutanak 24/07/1946 tarihinde düzenlenmiştir ve aldığı oy

77 **Yeni Asır,** 22 Temmuz 1946.

78 **Vatan,** 22 Temmuz 1946.

79 **Yeni Asır,** 23 Temmuz 1946.

80 **Anadolu**, 25 Temmuz 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

sayısı şöyledir: Manisa Merkez ilçe: 12024, Akhisar: 13586, Kırkağaç: 3427, Soma: 3646, Turgutlu: 6212, Salihli: 6079, Alaşehir: 11173, Eşme: 14134, Kula: 7354, Gördes: 1397, Demirci: 2123, Oyların Toplamı: 81155, Seçmenlerin Sayısı: 222320, Oylarının kullananların sayısı: 15190[81]

Seçim sonuçlarına ait yukarıdaki bilgiler, daha ziyade gazete haberleri olup gazetelere yansıdığı kadarı iledir. Ayrıca, yerel basına yansıyan haberlerden anlaşıldığı kadarı ile her basın organı yandaş olan partinin oy sayısını kendine göre değerlendirmiştir. Resmi seçim sonuçlarının da sayılıp yakılmasından dolayı çelişkili rakamların ortaya çıkması anlaşılır görünmektedir. Gerçek olan şudur ki, Manisa'da 1946 milletvekili genel seçimlerinde 11 milletvekillinin tümünü CHP almıştır. Kazanan milletvekilleri şunlardır: General Ali Rıza Artunkal, Rıdvan Nafiz Edgüer, İsmail Ertem, Şevket Raşit Hatipoğlu,Faik Kurtoğlu,Yaşar Özey,Feyzullah Uslu,Yunus Muammer Alakant, Kamil Çoşkunoğlu, Dr.Memduh Necdet Otoman,Hilmi Öztarhan,[82]

Bu milletvekillerinden bazılarını TBMM Arşiv kayıtlarına göre tanıtmak gerekirse, Ali Rıza Artunkal: Filibe doğumlu olup, 1883 doğumludur ve Harp Akademisi'nden mezundur. Orta derecede Fransızca, Bulgarca, Rusça bilmektedir. Balkan Savaşlarına katılmış, Çanakkale'de müstahkem mevzi komutanlıkları yapmıştır.1941'de emekli olmuş, bu seçimlerde Manisa'dan milletvekili seçilmiştir. 12 Temmuz 19941'den 7 Temmuz 1946 tarihine kadar Milli Müdafaa Vekilliği görevinde de bulunmuştur.[83]

Şevket Raşit Hatipoğlu, TBMM Arşivi Kısa Hal Tercümesi'nde kendisini şu şekilde tanıtmaktadır: "*1314 (1896) yılında Menemen'in Helvacı Köyü'nde doğdum. İlk ve Orta tahsilden sonra 1329 (1911) yılında Bursa Ziraat Mektebi'ne girdim. Diplomamı aldıktan sonra İhtiyat Zabit Mektebi'ne girdim ve ikmal ettikten sonra Sina Cephesi'ne sevk edildim. Bu cephede 1918 yılına kadar hizmet ettim. Ve bu yılda İngilizlere esir düştüm. Musul'da iki yıl esir kaldım. 1920 yılında esaretten İstanbul'a döndüm. Ve Hakkari Mekteb-i Âlisi'ne girdim. Bu mektebi, 1925 senesinde de bitirerek iktisat ve ziraat sahalarında ihtisas yapmak üzere Hükümet tarafından Paris'e gönderildim. Enstitü Nasyonel Agronige'ye devam ettim. 1926 yılında hükümet tahsilime Almanya'da karar verdi. Berlin'e geldim. 6 sömerster Berlin Yüksek Ziraat Mektebi'ne devam ettim. Sonra Leipzig Üniversitesi'ne naklederek*

81 **TBMM Tercüme-i Hal Kağıdı,** Sicil No: 614, Defter No: 79, Kutu No: 43.

82 Tuncer, **a.g.e.,** s. 229-230.

83 **TBMM Tercüme-i Hal Kağıdı,** Sicil No: 453, Kutu No:42.

Levent Şahverdi Arşivi

4 sömesterde orada tahsil ettim. Müteakiden imtihanları vererek bu rütbeyi aldım. 1932 yılında memlekete dönerek Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde İktisadiyat Enstitüsü şefliğine tayin edildim. 1936 yılında WQ çouklık imtihanlarını vererek bu rütbeyi aldım. Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde Ziraat İktisadiyatı, Ziraaat politikası derslerini tedris ettim. 1936 yılında Siyasal Bilgiler Okulu iktisat hocalığına tayin edildim. 1939 senesinde Umumi Murakebe Heyeti azalığına, 1940 senesinde Umumi Murakebe Heyeti reis vekilliğine tayin olundum. 1941 yılı başında Afyonkocahisar'ndan meb'us seçildim. Almanca olarak, 'Türkiye İktisadiyatının Temeli Ziraat', Almanca ve Türkçe olarak 'Türkiye'de Ziraai Buhran', 'Dış Ticaretimizde Ziraatın Payı', 'Türkiye Ziraatında Hububatının Yeri ve Ehemmiyeti', Türkçe olarak 'Türkiye'de Çay iktisadiyatı', 'Ziraat Âleminden Vakalar ve Düşünceler', adlı eserleri yazdım".[84]

1887 Turgutlu doğumlu olan Yaşar Özey'in TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı'nda mesleği eski milletvekilli olarak geçmiştir. Almanca ve Fransızca bilen Özey, ziraat mütehassısıdır. Evli ve İki çocuk babasıdır. [85]

Yine uzun yıllar Manisa CHP milletvekili olarak görev yapan Faik Kurdoğlu'nu da TBMM arşivinden şu şekilde tanıyabiliriz: Kayseri Tavlusu köyünde 1890 tarihinde dünyaya gelmiştir. Babası Hüseyin Eşref Kurdoğlu, mülga Duyun-u Umumiye Başmüdürlerindendir. Babasının memur olması sebebiyle eğitimini Selanik, İstanbul, Halep gibi çeşitli şehirleri dolaşarak tamamlamıştır.

İstanbul'da Türk Ocağı'nın kurulması çalışmalarına katılmış, Ocağın açılışında Reşit Galip ve Hasan Ferit ile beraber hazır bulunmuştur. Memuriyet hayatı olarak Tahakkuk ve Tahsil Müfettişliği, Adana Ticaret Müdürlüğü, Ticaret Umum Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. V,VI, VII, VIII dönemlerde Manisa CHP milletvekili olarak görev yapmıştır.[86]

Manisa Vilayeti'nde Seçimde Yaşanan Yolsuzluk ve Usulsüzlükler

21 Temmuz 1946 miletvekili seçimlerinde yolsuzluk ya da usulsüzlük yapıldığına dair Cumhuriyet dönemi siyasi tarihle ilgili bir çok eserde bilgi bulunmaktadır.[87] Her şeyden önce DP kurucularından olan Celal Bayar bu konuda,

---

84 **TBMM Tercüme-i Hal Kağıdı,** Sicil No: 543, Kutu No: 42.

85 **TBMM Tercüme-i Hal Kağıdı,** Sicil No: 614, Defter No: 79, Kutu No: 43.

86 **TBMM Tercüme-i Hal Kağıdı,** Sicil No: 429, Kutu No: 39.

87 Bu eserlerden bazıları, Eric Jan Zürcher**, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim yay, İstanbul, 2002, s. 311; Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları,** 2. Baskı, İstanbul, 1966, s. 311-313; Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", **Türkler,** C: 16 Ankara, 2002, s. 729.

Levent Şahverdi Arşivi

"*1946 seçimleri, iktidarın ağır baskısı ve çeşitli mazbata oyunları ile geçmiştir. Bir çok yerde Demokrat Parti listeleri büyük ekseriyet sağlamış,fakat bu oylar mazbata oyunlar ile iktidar partisi oyları haline gelmiştir.*"[88]demektedir. Zürcher bu konuda şöyle demektedir*: "Oy sahtekarlığının çapı o kadar meydandaydı ki bütün ülke feryat ediyordu"*.[89] Konu ile bir başka eserde "*kısaca söylemek gerekirse, DP'nin bütün Türkiye'de örgütünü tamamlayamadan katıldığı 1946 seçimleri, iktidarın sıkı ve baskıcı denetimi altında geçmiş, yer yer yapılan seçim yolsuzlukları, muhalefetin şikâyetlerine yol açmış ve 1946 sonrasındaki siyasi ortamda muhalefetin iktidara karşı güvensizlik duymasına neden olmuştur.*"[90]

Usulsüzlük ve yolsuzluklar ilgili iddialar seçimlerinden önce olduğu da anlaşılmaktır. "*1946 seçimleri öncesinde idare amirlerinin ve devlet memurlarının CHP propagandası yaparak seçime müdahale ettikleri ve halka CHP'ye oy verme yönünde baskı yaptıkları, bazı seçim çevrelerinde seçime birkaç gün kala seçim yapılmış gibi mazbataların düzenlendiği, sandıklara oyların seçim gününden bir gün önce doldurulduğu; seçim günü sandıklarının sadece birkaç saat açık tutulduğu, ölülere oy vermiş gibi işlem yapıldığı, seçim sonrası seçim sonuçlarını inceleyen Meclis Komisyon'unun tarafsız davranmadığı iddialarında bulunulmuştur.* " [91]

1946 seçimlerinde yaşananları Türk milletine yapılmış bir hakaret olarak değerlendirenler de olmuştur. DP Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri bu seçimleri şu şekilde yorumlamaktadır:"*Sadece 1946 seçimleri faillerini Türk milleti huzuruna bir kere daha çıkartamayacak derecede tarihimiz için tekerrürü mümkün olmayacak bir yüz karasıdır ve Türk milletine yapılan hakaretlerin ve söğmelerin en büyüğüdür.*" [92]

Ayrıca bu durumu, o dönemde yaşayanların hatıralarından da anlamak mümkündür.[93] Örneğin Ahmet Emin Yalman, "*İşlerin içinde yaşadığım için 1946 seçimlerinin geniş ölçüde baskı, fesat ve hile ile yürütülmüş bir seçim olduğunu kesin şekilde biliyorum. Bu devrin canlı bir şahidiyim.*[94] demektedir.

---

88 Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Truva yay., İstanbul, 2010, s. 36.

89 Zürcher, **a.g.e.,** s. 308.

90 Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960**), Ankara, 2004, s. 93.

91 Fatma Alev Atayakul, **Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1957),** İstanbul Üni. Sos. Bil. Enst. Yay. Yük. Lis. Tezi, İstanbul, 2007, s. 15.

92 Derleyen (Cahide İleri Aksoy) , **Babam Tevfik İleri, Konuşmaları ve Görüşleri**, I. cilt, Ankara, 1977, s. 281.

93 Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1988, s. 74.

94 Yalman, **a.g.e.**, s. 1363.

Levent Şahverdi Arşivi

Seçimlerdeki usulsüzlük ve hile, illerde genellikle valiler ve jandarma vasıtası ile gerçekleştirilmiştir. Örneğin dönem valilerinden Vefik Kitapçıgil'in hatıratında konuyu şu şekilde anlattığı nakledilmektedir. *"Konya'nın Hadim ilçesinde kaymakamdım. Validen bir şifre aldım. Şifre okunduktan sonra imha edilecek. Yakılacaktı. Şifrede şöyle deniyordu:"Seçimi Cumhuriyet Halk Partisi'ne kazandıracağız. Bu istikamette çalışacağınıza söz veriyor musunuz? Kaymakam uzun sıkıntılar çekiyor, düşünüyor. Daha mesleğinin başında bir kaymakam "şöyle yazdım" diyor. "Vilayetin emrini yerine getireceğiz. "*[95]

Ülke genelinde böyle olduğu gibi Batı Anadolu illerinde de seçimlerde yolsuzluklar olduğu görülmektedir. Örneğin, Afyon'da gerçekte DP kazandığı halde yapılan hilelerden dolayı CHP kazanmıştır.[96]

Basına yansıyan haberlerden anlaşıldığı kadarı ile milletvekili genel seçimlerinde Manisa'da da yolsuzluklar yapıldığı anlaşılmaktadır. Örnekleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Manisa merkezde, seçim günü sabahı 500 kadar vatandaş, oy kullanmak için sandığa gitmiş ancak listelerde isimlerini bulamamış oylarını kullanamamışlar, durumu DP Manisa Merkez İlçe Başkanlığı'na bildirmişlerdir.[97]

21 Temmuz tarihinden itibaren 3 gün süren tasnif çalışmaları sırasında İl Tasnif Komisyonu'nun yaptığı toplantıya Demokrat Parti temsilcisi alınmamıştır. Vali Komisyona temsilci sokulmamasının kanuni olduğunu iddia etmiştir. Manisa valisi seçim kanununda bu konunun gayet açık olduğunu söyleyerek, kendisini savunmuş, DP'li temsilciyi içeriye almamıştır.[98]

Yeni Asır Gazetesi'nin iddiasına göre Manisa merkeze bağlı Muradiye Bucağı'nda Seçim Komisyonu Başkanı ve aynı zamanda CHP Manisa milletvekili adayı Dr. Necdet Otoman, CHP'li olduğu bilinen seçmenleri seçim mahalline almış diğer seçmenleri almamıştır.[99]

---

95 Demokratlar Kulübü Yayınları, **Türkiye'de Demokrasinin Gelişmesi ve Sorunları "Demokrat Parti ve Sonrası",** Ankara, 1997, s. 139.

96 Sadiye Tutsak, 1946 Belediye- Milletvekili Seçimleri ve Afyon'da Uygulanması, **Tarih İncelemeleri Dergisi,** C: XIX, S: 2, Aralık 2004, s. 101.

97 **Yeni Asır**, 22 Temmuz 1946.

98 **İzmir,** 25 Temmuz 1946.

99 **Yeni Asır**, 22 Temmuz 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine, Manisa merkez Hacı Haliller Beldesi'nde sandık başında mühürlü zarflar bulundurulmamış, bunlar daha önceden halka dağıtılmış, bu zarflardan birçoklarının içine CHP'li adayların listesi konulmuştur.[100] Hacıhalliler Beldesi'nde seçimde yaşanan diğer ayrıntıyı Mustafa Karakaş şu cümlelerle doğrulamaktadır. "*Seçime sandık başında Şerafettin ile beraber gittik. DP temsilcisi olarak söz hakkı yoktu. Sayım, Manisa'lı Enver Yaralı'nın (Suphi Egemen'in amcası) çiftliğindeki evinde yapıldı. Sayımı, Muhtar Tevfik ve azalar bizsiz yaptılar. Biz müşahidiz, imzasız olmaz dedik, siz gelmeyeceksiniz dediler ve biz gitmedik. Seçimden bir gün sonra azadan Nuri Ok ile beraber (23 Temmuz 1946) tarihinde, Enver'in çiftlik evinin altında yanık zarflar, yanık oylar, bulduk. Aslında seçimi, kahir ekseriyetle biz aldık. Eğer yukarıda bahsettiğim uygulama yapılması idi %80 oyları biz alırdık. Ben o sırada Hacıhalliler kasabasında idim. DP'nin kurucusu Mehmet Karaaslan'dan öğrendiğim kadarı ile Çobanisa Beldesi'nde de aynısı olmuş.*"[101]

Bir başka örnek olarak, günümüzde Üçpınar Beldesi olarak bilinen Eğri Köyde, CHP tarafından seçmenlere ikinci defa oy kullandırılmış, bu durum köydeki DP temsilcileri tarafından merkeze bildirilmiştir.[102]

Ayrıca Manisa merkeze bağlı, Yuntdağ köylerinde jandarma vasıtası ile baskının yapıldığı anlaşılmaktır. Yuntdağ mıntıkasında küçük ve seçmeni az olan köyler bir araya toplanarak seçim yapılmıştır. Büyüksümbüller, Osmancalı, Kışla, Siyekli köyleri, o dönemde bölgedeki tek jandarma karakolunun bulunduğu Yayla Köyü'ne giderek oylarını kullanmışlardır. Büyüksümbüller köy halkından Kadir Altınkargı da oy kullanmak için Yaylaköyü'ne gittiğini ve seçim ile ilgili olarak "*1946'da Yaylaköyü'ne seçime gidildi. Demokrat Parti kazandı ama başta CHP olduğu için hakkını vermediler*"[103] demiştir.

---

100 **Yeni Asır**, 22 Temmuz 1946.

101 **Mustafa KARAKAŞ** ile 18.06.2011 tarihinde Aşağı Çobanisa Beldesi'nde yapılan görüşmeden. Kendisi, görüşme yapılan tarihte 85 yaşındaydı. Bu seçimlerde oy kullanmış, yaşadığı beldede yaşanan bazı usulsüzlük ve yolsuzluklara tanık olduğunu dile getirmiştir. DP'li bir seçmen olduğunu da belirtmiştir.

102 **Yeni Asır**, 22 Temmuz 1946.

103 **Kadir Altınkargı**, Manisa merkez Büyüksümbüller Köyü'nde mukimdi. Yukarıdaki bilgiler kendisi ile 23 Eylül 2010 tarihinde gerçekleştirdiğimiz görüşmeden alınmıştır. Görüşme yaptığımız tarihte 95 yaşında olup 2012 yılında vefat etmiştir. 21 Temmuz 1946 seçimlerinde kendisinin de Yayla Köyü'ne gittiği ve seçmen olarak oy kullandığını belirtmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Seçimlere Manisa'da Milli Kalkınma Partisi'nin de katıldığı ve kısmen de olsa Alaşehir, Turgutlu yöresinde etkin olduğu anlaşılmaktadır. 17 Temmuz 1946 tarihinde Manisa merkez şubesini açan parti, Manisa'nın bazı ilçelerinde bu seçimlere katılmıştır. Alaşehir'de, Demirci'de, Akhisar'da seçimleri önde götüren Milli Kalkınma Partisi'nin yapılan yolsuzluklardan dolayı seçime katılmaktan vazgeçtiği bir gazete haberinde yer almıştır.[104]

1946 Manisa seçimlerini İzmir Gazetesi adına yazar Nihad Kürşad takip etmiştir. Kürşad, Manisa Valisi Ali Rıza Çevik'in etrafını saran CHP milletvekillerinden fırsat bulabildiği ölçüde; tarafsız davranmaya çalışmasına karşılık, idare amirlerinin tutumunun bu konuda çok bariz olduğunu belirtmiştir. Kürşad bu konuda şunları söylemiştir: *"Manisa'da Emniyet Teşkilatı'nın ve diğer idare amirlerinin halk ve bilhassa demokratlar üzerindeki baskısı artmaktadır. Dün gece polis memurları kahvehaneleri ve Demokrat Parti Ocaklarını basmışlar, silah aramak bahanesiyle vatandaşların ceplerini yoklamışlar, burada ellerine geçirdikleri DP adaylarının listesini yırtıp atmışlardı. Şehrin içinde Demokrat Parti mensupları yoldan çevrilerek karakola götürülerek yarın Demokrat Partiye rey verdikleri takdirde başlarına belalar geleceği tehdidi yapılmıştır.*"[105]

"*Söz Jandarmanındır*" başlıklı yazı dizisinde Kürşad, *"bu jandarma seçimden bir gün evvel kapı kapı dolaşarak CHP'nin aday listelerini dağıtmıştır. Bu jandarma, yoldan çevirdiği vatandaşların çeplerini arayarak bulduğu DP aday listelerini yırtıp atmıştır. Bu jandarma, 21 Temmuz gününün ilk saatlerinden itibaren gece yarısı vatandaşları yataklarından kaldırarak CHP'ye rey vermeleri için zorlamış ve bu hareketini muhtelif şekillerde devam ettirmiştir."*[106]

Manisa'nın bazı ilçelerinde seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra rakamlarda oynamalar yapıldığı iddia edilmiştir. Örneğin, Alaşehir'de Demokrat Parti temsilcileri tarafından imzalanan seçim sonuçları daha sonra değiştirilmiştir. CHP'nin aldığı oy tutulan zabıtta 6 olarak kaydedilmesine rağmen sonradan yanına (18) rakamı ilave edilerek 186 olduğu belirtilmiştir.[107]

Yerel basına göre Eşme Kazası'nda yaşananlar seçimin sonuçlarını ciddi şekilde etkilemiş görülmektedir. Seçimlerde oy verme sırasında CHP temsilcilerinin yanı sıra DP temsilcilerinin de bulunmasını Manisa Valisi kabul ettiği halde

104 **İzmir,** 28 Mayıs 1946.

105 **İzmir,** 22 Temmuz 1946.

106 **İzmir,** 22 Temmuz 1946.

107 **Yeni Asır**, 22 Temmuz 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

Eşme kaymakamı DP temsilcilerini seçimlerde sandık başına almamıştır. Bunu protesto eden Eşme halkı seçimlere katılmaktan vazgeçtiğini parmak izi ve imza karşılığı DP Eşme ilçe Başkanlığına bildirmesine rağmen aynı vatandaşların tümü CHP'ye oy vermiş gibi gösterilmiştir.[108]

22 Temmuz milletvekili genel seçimleri sona erip, sonuçlar açıklandığında, bir yolsuzluk ve hile yapıldığı da anlaşılmıştır. Bunun üzerine, DP Manisa İl Müteşebbis Heyeti tarafından Manisa'da seçimlerde yaşanan yolsuzluklara ilişkin bir dosyanın hazırlandığı ve Müteşebbis Heyet Başkanı Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu tarafından Ankara'ya götürüleceği mahalli basında yer almıştı.[109]

Genel seçimlerde yaşanan yolsuzluklar çevre illerde de söz konusu olmuş ve bu illerde de mitingler düzenlenmiştir. Örneğin Balıkesir'de de bir miting yapılmış özellikle köylerden katılımın yoğun olduğu gözlenmiş,[110] Ayrıca, 25 Temmuz'da İzmir Protesto Mitingi olmuş, onu Bursa mitingi izlemiştir.[111] Yine, Aydın ilinde de 6 Ağustos 1946 tarihinde bir seçim sonuçlarına itiraz anlamında bir miting düzenlenmiştir. [112]

108 **Yeni Asır**, 22 Temmuz 1946; **Anadolu**, 23 Temmuz 1946.

109 **Yeni Asır,** 27 Temmuz 1946.

110 **İzmir**, 29 Temmuz 1946.

111 Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 127.

112 **Yeni Asır,** 7 Ağustos 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Ülke genelinde olduğu gibi Manisa halkı da bu seçimlerle ilk kez, çok partili hayata geçiş denemesini yaşamıştır. 1946 yılında Manisa halkının CHP'yi denetleyecek bir muhalefet partisine ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Bunda da İkinci Dünya Savaşı yıllarının zor şartları, ekonomik şartların bozukluğu, Manisa'da halkın CHP'ye karşı ilgisizliği, DP'nin siyasi ve dini özgürlükleri genişleteceğini dair olan halkın beklentisi gibi nedenler sayılabilir.

Bilindiği gibi DP, 1946 seçimlerinden önce bütün vilayetlerde teşkilatlanmasını tamamlayamamıştı. Manisa 1924'ten itibaren teşkilatlı olan CHP'ye karşılık DP'nin teşkilatlanmasını tamamladığı bir ildir.

Milletvekili adayları konusunda gerek CHP'nin gerekse DP'nin Manisa'ya önem verdiği anlaşılmaktadır. Örneğin Yusuf Hikmet Bayur, Adnan Menderes, Fevzi Lütfu Karaosmanoğlu, Refik Şevket İnce gibi isimler, DP Manisa milletvekili adayıdırlar. İsimlerini saydığımız siyasiler o günlerde sadece Manisa Vilayeti'nde değil ülke genelinde de bilinen kişilerdir. CHP de ise Şevket Raşit Hatipoğlu, Tarım Bakanı olarak başta gelmek üzere İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hakkı Tarık Us gibi dönemin gazeteci- yazar aydın kişileri de bulunmaktadır. Bu bağlamda, aday seçimi konusunda her iki partinin de Manisa'yı önemli bir il olarak gördüğünü, adaylarını ona göre seçtiğini söyleyebiliriz.

Ayrıca, milletvekili aday tespit çalışmaları sırasında özellikle CHP taşra teşkilatından CHP Merkez Teşkilatına bazı adaylar konusunda görüş beyan eden mektupların gönderilmesi; halkın katılımcı demokrasi konusunda talepkar olduğunu gösteren örnekler olarak değerlendirilebilir.

CHP Manisa milletvekili adayları propaganda faaliyetleri sırasında Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in faziletlerinden bahsederek adeta seçmenin geçen onlu yılları hemen unutmamalarını, bunu göz önünde bulundurarak oy kullanmalarını istemişlerdir. CHP'nin cumhuriyeti kuran parti olduğu, o günlere kolay gelinmediğinin altı çizilmiştir. Ayrıca, CHP milletvekili adayları, DP'yi zaman zaman ağır sözlerle itham etmişler, yeni bir parti olduklarını, devlet yönetimi işini anlamadıklarını belirtmişlerdir. Buna karşılık, DP adayları, karaborsadan, yokluktan, ekonomik sıkıntılardan, halkın, tekelleşme ve hayat pahalılığı gibi ekonomik sorunlardan sıkıntı çektiğini vurgulamışlardır.

Esasen Manisa halkının da DP'ye teveccühünün temelinde de bu nedenler vardır. Yani halk, DP iktidara gelirse, hayat pahalılığının önüne geçeceğine, karaborsanın ortadan kalkacağına inanmaktadır. Bununla beraber özellikle

Levent Şahverdi Arşivi

CHP yanlısı Anadolu gazetesinin haberleri göz önüne alındığında Manisa halkı, DP'nin politik söylemlerini çok da inandırıcı bulmamış, ihtiyatla karşılamış gibidir.

Ayrıca, DP adayları demokrasi kavramını konuşmalarında sık sık kullanmışlar, tek partili siyasi hayatın olumsuz yönlerini, çok partili politik yaşamın ise faziletlerinden bahsetmişlerdir. Manisalı seçmenin gerek mitinglere gerekse oy verme işlemlerine coşku ve istekle katıldığı görülmektedir. DP yanlısı Demokrat İzmir ve Yeni Asır gazetelerinde zaman zaman asayişe konularına yönelik haberler yayınlansa da, seçimler sırasında çok ciddi bir asayiş olayının olmadığı görülmektedir.

Bu seçimlerde, CHP Manisa'dan 11 milletvekilinin tümünü almış, DP hiç milletvekili çıkaramamıştır. Sonucun bu şekilde olmasında seçimlerde yaşanan yolsuzluk ve usulsüzlüklerin etkili olduğu söylenebilir. Mahalli basın kaynaklarına yansıdığı kadarı ile bu seçimlerde bazı suistimallerin yaşandığı aşikârdır. Bu durum bir Batı Anadolu vilayeti olarak sadece Manisa'da değil aynı zamanda Afyon, Aydın, Balıkesir gibi vilayetler de böyle olmuştur. Zaten seçim sonuçlarının ilan edilmesinden bir müddet sonra yine aynı vilayetlerde seçim sonuçlarının protesto edildiğini biliyoruz.

Bu seçimlerle ilgili olarak mahalli basın ile ilgili şu tespit yapılabilir. Yerel basın kaynaklarından Anadolu gazetesi CHP'yi desteklerken, Demokrat İzmir- o dönemde İzmir başlığı ile çıkmıştır- ve Yeni Asır gazeteleri de DP'yi desteklemişlerdir. Şüphesiz hem DP hem CHP yanlısı olan gazeteler destek verdikleri partiler lehine mübağalalı haberler yayınlamış, yorumlar yapmışlardır. Özellikle CHP yanlısı olan Anadolu Gazetesi'nin seçim sonuçlarının yayınlandığı tarihlerde Manisa'ya ait haberleri ve yorumları oldukça sınırlıdır.

Manisa'da bazı usulsüzlük ve yolsuzlar olsa da 1946 seçimleri son derece hareketli bir ortamda geçmiştir. Bunun sebebi, Manisa halkının çok partili hayatın doğurduğu siyasi bir yarışma ortamını ilk kez yaşıyor olması ve iktidarı kendi eli ile değiştirebileceğine inanmasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, CHPK, 490-100 -357-1499-1.

BCA, CHPK,490-0-001-000-000-3.

BCA, CHPK,490-100-347-1454-1.

BCA, CHPK, 490.01.348.1458.1.1.

BCA, CHPK,490-0-001-000-000-.

BCA, CHPK, 490-100- 357- 1082- 1.

BCA, 030-01-00- 00- 44-257-1-3.

BCA, CHPK, 490-100- 347-1454-.

BCA-CHPK,490-100-11-60-13.

TBMM Arşivi

TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı, Sicil No: 429, Kutu No: 39.

TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı, Sicil No: 453, Kutu No:42.

TBMM Tercüme-i Hal Kağıdı, Sicil No: 614, Defter No: 79, Kutu No: 43.

Tetkik Eserler ve Makaleler

AKANDERE, Osman, "1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar I", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** S: 76, C: 26, Mart 2009.

AKSOY, Cahide İleri, (Derleyen), **Babam Tevfik İleri, Konuşmaları ve Görüşleri**, C: I, Ankara, 1977.

AHMAD, Feroz- BEDİA Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.

ALBAYRAK, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960),** Ankara, 2004.

BAYAR, Celal, **Başvekilim Adnan Menderes,** Truva yay., İstanbul, 2010.

BURÇAK, Rıfkı Salim**, Yassıada ve Öncesi**, Ankara, 1976.

Demokratlar Kulübü Yayınları, **Türkiye'de Demokrasinin Gelişmesi ve Sorunları "Demokrat Parti ve Sonrası Sempozyumu**, Ankara, 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

EKİNCİ, Necdet "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları, **Türkler** C: 16, Ankara, 2002.

EKİNCİ, Tarık Ziya (Yayına hazırlayan: Derviş Aydın Akkoç), **Lice'den Paris'e Anılarım**, İletişim yay., İstanbul, 2010.

ERER, Tekin, **Türkiye'de Parti Kavgaları,** 2. Baskı, İstanbul, 1966.

EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti ve İdeolojisi**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

KARAKAŞ, Ömer, "Dönemin Basınına Göre Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Manisa Vilayeti'nde Teşkilatlanması", www**.historystudies.net,** Volume, 2/3, Kasım 2010.

KARAKAŞ, Ömer, "Demokrat Parti'nin Manisa Vilayeti'nde Teşkilatlanması (1946), **www.historystudies.net.** ,Volume 4, Issue 2, july 2012.

KOÇLAR, Bekir, "Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet Muhalefet İlişkisi", **Türkler**, C: 16, Ankara, 2002.

METİN, Celal, "Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Demirci'de Siyasal Değişim: Bir Sözlü Tarih Çalışması", **Kök Araştırmalar,** C: III, S: 1, (Bahar 2001).

OLGUN, Kenan, Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C: XXVII, Sayı: Mart 2011.

ŞAHİNGİRAY, Özel, (Derleyen), **Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri, 1946,1950, 1954,** Ankara, 1955.

SHAW, Stanford J. - KURAL, Ezel, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,** C: 2, e yayınları, İstanbul, 2006.

TİMUR, Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş,** İstanbul, 1994.

TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

TUNCER, Erol, **1946 Seçimleri**, Tesav, Ankara, 2008.

TUTSAK, Sadiye, "1946 Belediye- Milletvekili Seçimleri ve Afyon'da Uygulanması", **Tarih İncelemeleri Dergisi,** Cilt/Volume: XIX, Sayı/Number: 2, Aralık 2004.

UYAR, Hakkı, "Tek Parti Döneminde Seçimler", **Toplumsal Tarih**, Nisan 1999, S: 64, C: 11.

Levent Şahverdi Arşivi

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, İstanbul, 1997.

YEŞİL, Ahmet, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1988.

YILMAZ, Ensar, "1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar", **ODTÜ Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi,** C: 1, S: 1, 2010.

ZÜRCHER, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2002.

İstatistikler

TC Başbakanlık İstatistik Gen. Müd., **21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı**, Ankara, 1950, yayın no: 286, C: 65.

Tezler

ATAYAKUL, Fatma Alev, **Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-194-57),** İstanbul Üni. Sos. Bil. Enst. Yay. Yük. Lis. Tezi, İstanbul, 2007.

ÇOBAN, İbrahim, **Cumhuriyet Dönemi Siyaset ve Hukuk Hayatında Refik Şevket İnce**, CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2009.

KILIÇ, Cemil, **Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri**, Yıldız Teknik Üni, Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans tezi, İstanbul, 1995.

OLGAÇ, Halit, **Türkiye'de 1946 Genel Seçimlerinde İzlenen Stratejiler ve Seçim Sonuçları**, Ondokuz Mayıs Üni. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2010.

Gazeteler

Anadolu

Cumhuriyet

İzmir

Vatan

Yeni Asır

Levent Şahverdi Arşivi

Görüşülen Kişiler

ALTINKARGI, Kadir, Büyüksümbüller Köyü, (95), 23.09.2010 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

KARAKAŞ, Mustafa, (80), 18.06.2011 tarihinde Aşağı Çobanisa Beldesi'nde kendisi ile yapılan görüşme.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK HAVA KURUMU'NUN KURDUĞU HAVA HARP SANAYİİ FABRİKALARI

Osman YALÇIN*

ÖZET

İstiklal Savaşı yıllarından başlamak üzere Anadolu'da harp sanayinin kurulmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu maksatla birçok tesis ve işletme Kırıkkale taraflarına yapılmaya başlanmıştır. Konya'da ise hava unsuruna ait sistemlerin onarım ve faaliyetinin sağlandığı bir merkez oluşturulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte harp sanayine verilen önem artırılmış, kısa süre içinde kara, deniz ve hava güçlerine ait birçok tesisin kurulmasına başlanmıştır.

16 Şubat 1925 yılında Türk Tayyare Cemiyeti kurulmuştur. Aynı yıl içinde 15 Ağustos 1925'de Alman Junkers Firması ile Kayseri'de uçak üretilmesi için bir antlaşma imzalanmıştır. Türk Tayyare Cemiyeti'nin ilk kuruluş amacında Uçak Sanayini kurmak gibi çok önemli bir hedefi de vardı. Bu madde daha sonra Kurum'un kuruluş amaçlarından çıkarılmıştır. Kurum bu süreçte daha çok sportif havacılık ile bağış işlerini koordine ederek Hava Kuvvetlerine uçak temini ile iştigal etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise Türkiye'nin ihtiyacı olan uçakların içeride üretilmesi zorunluluğu ortaya çıkınca Hava Kurumu tarafından Uçak ve Uçak Motor Fabrikaları kurulması planlanmıştır.

Etimesgut Uçak Fabrikası 1942 yılında 5.840 metre² bir alanı kaplayan bir atölye durumundan kısa süre sonra 13.790 metre² alana yayılan bir fabrikaya dönüşmüştür. Burada onlarca uçak ve bir çok planör üretilmiş, prototip hava araçları hazırlanmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı sonrası alınan dış yardımlar bu fabrikanın kapanmasına neden olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde küçük ve ferdi denemeler dikkate alınmaz ise ilk Uçak Motor Fabrikası, Türk Hava Kurumu tarafından Gazi Orman Çiftliği'nde 1945 yılında kurulmaya başlamış ve 1948 yılında çalışmaya başlamıştır. Motor Fabrikası kurulmadan önce Türk Hava Kurumu Başkanı Şükrü Koçak ve ekibi Amerika'da ve

* Yrd. Doç. Dr. Hv. Öğ. Yb., Hava Harp Okulu, İstanbul / Türkiye, oyalcin@hho.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere'de temaslarda bulunmuş, motorların evsaf ve durumları hakkında incelemeler yapmışlardır.

Fabrikanın, Devlet Ziraat İşletmeleri Genel Müdürlüğü arazisi olan Ankara Tavukçuluk Enstitüsü yanındaki 120.000 m²'lik alanda kurulması planlanmıştır. Seçilen arazi ve düşünülen projenin modern ve geleceğe yönelik ihtiyaçlara cevap vermesi bakımından oldukça ileriyi gören bir planlama yapılmıştır. Fabrika kurulmuş, motor üretimi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca hava sanayi dışında da üretimler yapılmıştır. Motor Fabrikası da Uçak Fabrikası ile aynı kaderi paylaşmış, önce Makine Kimya Endüstrisi Kurumu(MKEK)'na devredilmiş sonra Traktör Fabrikasına dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk Hava Kurumu, Hava Sanayi, Türk Hava Kuvvetleri, Ankara, Uçak Motor Fabrikası, Uçak Fabrikası.

Levent Şahverdi Arşivi

AIR WARFARE INDUSTRIES ESTABLISHED BY THE TURKISH AERONAUTICAL ASSOCIATION

ABSTRACT

It was taken action for aiming to foundation of military industry starting with Independence War. To do that many foundation and enterprise were built and scattered around district of Kırıkkale. In addition to these, it was formed a repair center which included repair facilities about air element connected with its systems. After foundation of Republic of Turkey, it was put more emphasis on military industry, it was started many establishments in short terms regarding to Land, Marine and Air Forces.

The Turkish Aeroplane Association was founded on February 16th, 1925. In the same year, it was signed an agreement with German Junkers Company for procurement of airplane. There was intention and target in order to be established military industry in written on Turkish Aeroplane Association manifesto. But, then, this article was taken out from foundation manifesto. During this time the association had main concern about sportive aviation in order to consolidate chores of donation providing that owning airplanes.

During Second World War years, when it was a must to come in to being procuring airplane within Turkey, it was planed to established airplane fuselage and engine factories.

In a short time Etimesgut Airplane Factory was broadened from 5.840 meter² to 13.790 meter² space by year 1942. It was procured tens of airplane and a few gliders, and prepared prototype airplanes in there. But, after Second World War, the factory was closed because of the gained foreign aids.

At the history of Republic of Turkey, if it is not taken into consideration individually and small experiments, first airplane engine factory was started to establish at Gazi Orman Çiftliği in 1945 and come into being to work in 1948. Before establishment of the factory, head of the Turkish Aoreplane Association, Şükrü Koçak and his team were in touch with counterparts in America and England, and examined about characteristics of engines.

The factories were planned to be founded in 120.000 m² land where Devlet Ziraat İşletmeleri Genel Müdürlüğü is. Chosen land was planned that Project was to respond the needs modern and projection of future. The factory was established, and engines procurements were realized. In addition some procurements were made outside air military industry. The destiny of both engine and airplane factory were the same, and both of them, firstly, were transferred to MKEK and then transformed to the tractor factory.

Key Words: Turkish Aeronautical Association, Air Industry, Turkish Air Force, Ankara, Aircraft Engine Factory, Aircraft Factory.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

20. yüzyılın önemli bir gelişmesi uçakların ortaya çıkışı olduğu genel bir kanaat haline gelmiştir. Bazı stretejistler ise havacılığın modern anlamda doğuşunu insanlık tarihinin en büyük gelişmesi olarak da değerlendirmektedir. Osmanlı İmparatorluğu son zamanlarında meydana gelen bu gelişmeye karşı oldukça atak davranarak gerekli tüm tebdirleri almaktan geri kalmamıştır. Ne var ki, parçalanması ile girmiş olduğu bu iddialı yolu Cumhuriyet Türkiye'sine miras bırakmıştır. Bu mirası bir vasiyetname yada antlaşma metni gibi düşünmemek gerekir. Osmanlı idarecilerinin özverili bir şekilde sahiplendikleri havacılığı Cumhuriyet'in idarecileri de aynı perspektif ile sahiplenmişler ve özellikle cephelerde uçakların tahrip gücüne şahit olan dönemin muharip subayları daha sonra aynı tehditin hedefi olmamak için tedbir almaya önem vermişlerdir. Ne var ki, asıltedbir sayısız uçağa ve mühimmata sahip olmaktan ziyade milli imkanlarla uçak üreterek yurt dışına bağımlı olmamaktan geçmekteydi. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türk ordusu bu eksikliğin sıkıntısını en çok çeken bi askeri güç durumundaydı. Savaş bitince müttefik askerleri ülkelerine dönmüş ve ürk havacılığı boş bir şemadan ibaret kalmıştır. Askeri havacılığın Milli Mücadelede en çok ihtiyaç duyduğu husus savaş araç ve gereçleri kadar havacı personel eksikliği olmuştur. Doğal olarak sanayi alanındaki yeteresizlikler de bir başka sorun sahasıdır. İstiklal Savaşı yıllarından başlamak üzere Anadolu'da harp sanayinin kurulmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu maksatla birçok tesis ve işletme Kırıkkale taraflarına yapılmaya başlanmıştır. Konya'da ise hava unsuruna ait sistemlerin onarım ve faaliyetinin sağlandığı bir merkez oluşturulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte harp sanayine verilen önem artırılmış, kısa süre içinde kara, deniz ve hava güçlerine ait birçok tesisin kurulmasına başlanmıştır. Yüzyıllardır Türk ordusunun özellikle lojistik sahada dışa bağımlı hale gelmesinin olumsuz sonuçları olduğundan, milli imkânların harekete geçirilmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında milli imkânlarla uçak üretilmesi, halkın hava savunmasının mali yükünün karşılanmasında destek olması bir devlet projesi olarak uygulanmıştır. Vecihi Hürkuş, Selahattin Alan ve Nuri Demirağ'ın girişimleri bu bakımdan ayrı bir öneme haizdir. Diğer taraftan devlet tarafından kurulan TOMTAŞ ve Türk Tayyare Cemiyeti'nin ise havacılık tarihinde ayrı bir yeri bulunmaktadır[1].

1 Hulusi Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler 2**, Hv. Bs. ve Neş. Md.lüğü, Ankara, 2006, s.351-355; Osman YALÇIN, "Nuri Demirağ'ın Hayatı ve Çalışmaları", **Atatürk Yolu Dergisi**, S: 44, Yıl: 22, Güz 2009, Ankara, 2010, s. 743-770; EK: 25-27.

Levent Şahverdi Arşivi

1925 yılında Türk Tayyare Cemiyeti kurulmuştur[2]. Aynı yıl içinde 15 Ağustos 1925'de Alman Junkers Firması ile Kayseri'de uçak üretilmesi için bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Tayyare Otomobil ve Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) kurulmuştur. Fabrikanın açılışı 6 Ekim 1926 tarihinde düzenlenen büyük bir törenle yapılmıştır. Eskişehir'de ise bir onarım merkezi kurulması kararlaştırılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Türk personelin eğitilmesi öncelikli bir hedef olurken; Türk Hava Kuvvetlerine ait uçakların Türkiye'de üretilmesi, bakımlarının teknik standartlara uygun ve zamanında yapılması amaçlanmıştır. TOMTAŞ faaliyete geçmesi ile yılda 250 uçağın milli imkanlarla üretilmesi planlanıyordu. Bu şekilde 1000 uçağa ihtiyacı olan Türk Hava Kuvvetleri uçakları dört yılda tamamen yenilenebilecekti. Büyük hedefleri olmasına rağmen bu proje Alman firmasının taahhütlerini yerine getirememesi ve bazı işletme sorunları nedeniyle başarılı olamamıştır[3].

Kayseri'de uçak fabrikası kurulduğu zaman sermayesinin bir kısmı (125.000TL.) Türk Hava Kurumu tarafından karşılanmıştı. 3 Mayıs 1928 yılında faaliyetine son verildiğinde Junkers'e ait tüm hisseler 525.000 TL.'ye karşılığında yine Türk Hava Kurumu'na devredilmişti[4]. Türk Tayyare Cemiyeti kuruluş tarihi itibariyle Kayseri Uçak Fabrikası'ndan yaklaşık 18 ay önce faaliyete geçmiştir. TOMTAŞ Uçak fabrikası faaliyeti yürütülememiş, devri yine Türk Hava Kurumu'na yapılmıştır. Bu gelişmeler paralelinde Türkiye'de teknik

---

2 Osman Yalçın (Edt.)-Recep MUTLU - Emin Gökalp, "Türk Tayyare Cemiyetinden Günümüz Türk Hava Kurumu'na Bir Değerlendirme, **Türk Havacılık Tarihi Makaleleri**, Hava Harp Okulu 6. Bilim Şenliği, HHO Bsm., 2011, İstanbul, s. 164-166.
Türk Tayyare Cemiyeti olarak kurulan kurumun adı 3 Mayıs 1935 6. Genel Kurul'da değiştirilmiş ve Türk Hava Kurumu olarak adlandırılmıştır.

3 Osman Yalçın, **Türk Hava Harp Sanayii Tarihi 1913-2009**, Hv. Bsm. ve Neş. Md.lüğü, Ankara, 2009, s. 73-75; Osman Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Uçak Fabrikası Kurma Mücadelesinde İlk Girişim:Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) ve Kayseri Uçak Fabrikası**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S: 78, Cilt XXVI, Ankara, Kasım 2010, s. 10-12.

4 İhsan Tayhani, Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayi 1923–1950, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s. 218-224; **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30.18.1.2.6.57.15; Atatürk'ün onayladığı Bakanlar Kurulu Kararında TOMTAŞ'ın Junkers'e ait hisselerinin 1.768.000 liraya Tayyare Cemiyetine devredildiği kaydı mevcuttur. Bunun hesabı şöyledir: Şirketin bütün varlıkları 1.469.000 TL, Tayyare Cemiyetinin Şirketten alacağı 221.000 TL'dir. Kalan 1.248.000 TL.,'dir. Buna Şirket'in bilumum haklarının karşılığı 525.000 TL. Ödenmesi kararlaştırılmış ve toplam 1.768.000 TL.'ye millileştirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak uçak üretimine yönelik bir alt yapı oluşmuş bulunuyordu[5]. Esasen Türk Tayyare Cemiyeti'nin ilk kuruluş amacında Uçak Sanayini kurmak gibi çok önemli bir hedefi de vardı. Bu madde daha sonra Kurum'un kuruluş amaçlarından çıkarılmıştır. Kurum bu süreçte daha çok sportif havacılık ile bağış işlerini koordine ederek Hava Kuvvetlerine uçak temini ile iştigal etmiştir. THK'nın İlk Başkanı Cevat Abbas Gürer, cemiyetin açılış törenlerinde konuşmasında havacılığın yalnız bütçe imkânları ile güçlendirilmesinin zor olacağı ve milletin desteğine başvurulacağını ifade edilmiştir[6].

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise Türkiye'nin ihtiyacı olan uçakların içeride üretilmesi zorunluluğu ortaya çıkınca, Türk Hava Kurumu tarafından Uçak ve Uçak Motor Fabrikaları kurulması için bir çalışma başlatılmış ve çalışma sonucunda mezkur fabrikalar faaliyete geçirilmiştir.

Bu çalışmada Türk havacılık tarihinde önemli bir yeri olan Türk Hava Kumu Hava Harp Sanayii tesislerinin kuruluşu ve yaşanılan süreç incelenmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'nun bağrında kurulan uçak fabrikası, uçak motor fabrikası ve Ankara Rüzgâr Tünelinin kuruluşları incelenecek elden çıkarılışı süreci ve karşılaşılan güçlükler ile sebepler incelenmeye çalışılmıştır[7].

TÜRK HAVA KURUMU (THK)'NUN II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA UÇAK FABRİKASI KURMASI

Uçak Fabrikasına Duyulan İhtiyaç ve Gerekçeleri

Cumhuriyet tarihinde birkaç defa uçak üretimi yapılmış, uçak fabrikaları kurulmuş olması sebebiyle bu alanda kendine ait bir geçmişi ve üretme irade-

---

5 Hulusi Kaymaklı, **Türk Havacılık Tarihi-2**, Kültür Ofset Bsm., Ankara, 1997, s. 351; TAYHANİ, **a.g.e**., s. 233.
Konuyla ilgili olarak detaylı bilgi için; Osman Yalçın, **Türk Hava Harp Sanayii Tarihi 1913-2009**, Hv. Bsm. ve Neş. Md.lüğü, Ankara, 2009 veya Osman Yalçın, **Türk Hava Harp Sanayii Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013 isimli kitaplara bakınız.

6 Osman Yalçın,"Türk Havacılık Tarihinde Bağış Uçakları ve Havacılık Sanayii Kurulmasına Tesirleri", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C: 3, S: 6, Yaz 2010, Ankara, 2010, s. 202-204; Turgut Gürer, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl**, Özkaracan Matbaacılık, İstanbul, 2006, s. 285-287; Osman Yalçın, "Vecihi Hürkuş'un Hayatı ve Çalışmaları", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, ATASE Yayınları, Gnkur. Bsm, Ankara, 2010, s. 113-115; EK: 24.

7 **BCA**, 030.01.100.619.2 (EK-7, 8: Rüzgar Tüneli Hakkında Değerlendirme; Ek: 23-THK Fabrikalarının Fotografta Görünümü.

Levent Şahverdi Arşivi

sini ortaya koyabilen bir öz güvene sahip bulunuyordu. Ancak yapılanlar her defasında sıfırlanmış ve bir birikim oluşturulamamıştır. Vecihi Hürkuş'un, Nuri Demirağ'ın çalışmaları ile THK Uçak ve Uçak Motor Fabrikaları öncesinde Kayseri Tayyare Fabrikasında üretilen ve sayısı 200 adede yaklaşan uçaklar bunun teyiti olan gelişmelerdir. Bu durumun da bir çok sebebi olmakla birlikte stratejik bir silah olan uçağın Türklerin elinde bulunmasının ve seri olarak üretiminin şüphesiz önemli bir stratejik üstünlük olacağı değerlendirilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı beklenen bir gelişme olmasına rağmen savaş kısa sürede oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin harp sanayi alanında ithalat yaptığı ülkelerin, savaşta düşman cephelerde yer almaları Türkiye'nin ithalatını olumsuz etkilemiştir. Savaşın çok şiddetli ve tahripkâr olarak devam etmesi, coğrafi olarak savaşın ortasında yer alan Türkiye'yi ciddi olarak endişelendirmiştir. Diğer taraftan savaşın çok şiddetli olarak sürmesi nedeniyle savaşa taraf ülkeler öncelikle kendi ihtiyaçlarını karşılamak durumundaydılar[8]. Esasen savaşta aktif tarafsız olan Türkiye, bu konumundan dolayı taraflarla savaş öncesinde olduğu gibi ticaretini sürdüremez hale gelmiştir. Her hangi bir ülke ile yapacağı alış-veriş diğer hasım ülke tarafından Türkiye'yi savaşa çekmek için bahane olarak öne sürülebilme riskini ortaya çıkmıştır.

Hava gücünün savaşın seyri üzerindeki belirleyici etkisi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında bütün dünya tarafından yakinen ve yaşanarak müşahede edilmiş ve hava gücüne olan ihtiyaç artmıştır. Türkiye de savaşta hava kuvvetlerinin vermiş olduğu ağır tahribat ve ağır kayıplar karşısında bazı pasif tedbirler almış, hava birlikleri tehdidin önemine göre yeniden konuşlandırılmıştır. Alınan tedbirler kapsamında, ülke savunmasının yeterli seviyeye yükseltilebilmesi ve güçlendirilmesi için ordunun ihtiyacı olan silahların kısa sürede temini önemli hale gemişti. Bu yıllarda dünyada her gün ülkelerin tek başlarına binlerle ifade edilen sayıda uçak üretmesine rağmen, Türkiye yeterli sayıda uçak ithalatını da yapamamaktadır. Bu durum karşısında Türkiye'nin de uçak fabrikası kurararak kendi uçağını üretmesi daha anlamlı ve zorunlu bir durum arz etmekteydi. Esasen Mustafa Kemal Atatürk, dünyanın süratle bir savaşa doğru gittiğini müşahade ettiği için daha 1937 yılında verdiği bir söylevinde; uçakların ve motorlarının Türkiye'de yapılmasının önemine işaret etmişti.

8 **BCA,** 030.01.100.619.2, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

Fabrikanın Kurulması

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra, başta Almanya ve Doğu Avrupa ülkeleri olmak üzere pek çok bilim adamları ülkelerini terk etmiştir. Türkiye, savaşta tarafsız bir ülke olarak ülkelerini terk eden bilim adamlarına sahip çıkmış ve bu insanları ihtisasları ile ilgili sahada mümkün olduğunca istihdam etmiştir[9]. Bir kısım uçak mühendisi ve teknik eleman bu kapsamda, Türkiye'ye kabul edilmiştir. Bunlar yetenekleri ile kendini ispat etmiş insanlardı. Bu kapsamda havacılık alanında yetenekli olan 24 yabancı hizmete alınmıştır. Öncelikli olarak Türkiye'nin uçak üretimi yapabilecek yeterli tesis ve kaynaklarının yeterliliği hususunda incelemeler yapılmıştır. Bu kapsamda; Kırıkkale, Karabük ve Kayseri'deki fabrikalarla Eskişehir ve Sivas'taki atölyeler, İstanbul'daki deniz tezgâhları ve özel kontrplak fabrikaları gezilmiştir. Bu incelemelerin sonucunda Türkiye'nin uçak üretecek kapasitesinin olduğu görülmüştür[10].

Uzman Heyet beş temel hususu araştırmıştır. Bunlar;

a) Atölyenin fabrika seviyesine çıkarılması,

b) Motor Fabrikası,

c) Yerli Ham Madde,

d) Yardımcı Endüstri,

e) Aerodinamik Tünel kurulması konularıdır.

Uçak üretimine Türk Hava Kurumu'nun Ankara Akköprü'de bulunan, oldukça eski ve yetersiz durumdaki binasında başlanmıştır. İlk zamanlar bu tesislerde 70 kişi çalışmaya başlamıştır. Kısa süre sonra, atölye genişletilerek 113 mühendis ve teknisyenlerle 221 kişinin çalıştığı bir fabrika seviyesine getirilmiştir. İlk üretime, lisansı İngiltere'den satın alınan "Magister" okul tayyarelerinin üretimi ile başlamıştır. 1944'de 30 âdetin üretimi tamamlanmış ve İkinci 30 âdetin üretimi 1945 yılına planlanmıştır. Etüt Bürosu tarafından ayrıca askeri amaçlı bir planör projesi geliştirilmiştir. Etüt bürosunda çalışan personel sayısı 38 mühendis ve teknisyendir[11]. Uçak ve planör üretimi yanı sıra Türk Hava Kuvvetleri'nin uçaklarının revizyonu da burada yapılmaya başlanmıştır.

---

9 Bu ülkelerden gelen bir çok bilim insanı alanlarına göre üniversitelerde ve diğer sahalarda istihdam edilmiş ve Türkiye'ye bir süre hizmet etmişlerdir.

10 Oktay Verel, İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir C: II, Türk Hava Kurumu Yayınları 3, İstanbul, 1985, s. 23.

11 Dünyanın her yerinde etüt kısmının (veya ARGE) yeterli olması ve gerekli kaynağın ayrılması önemli bir husustur.

Levent Şahverdi Arşivi

Etimesgut Uçak Fabrikası 1942 yılında 5.840 metre² bir alanı kaplayan bir atölye durumundan kısa süre sonra 13.790 metre² alana yayılan bir fabrikaya dönüşmüştür. Fabrikada çalışan personel sayısı; 129 teknik personel, 143'ü memur ve 606'sı işçi olmak üzere 878 kişiye ulaşmıştır. Teknik olarak yeterli ve güçlü bir kadro oluşturulmuştur[12].

Etimesgut Uçak Fabrikası'nın büyümesi oldukça kısa zamanda olmuştur. 1 Nisan 1947 tarihi itibariyle; fabrika kapalı alanı 16.710 metre² alana yayılmış, ancak zamanla personelde azalma olmuştur. Bu tarihte 98 teknik eleman, 85 memur ve 357'si işçi olmak üzere 540 kişi çalışmaktadır[13]. Yabancı uzman sayısı 27'den 4'e inmiştir. Yabancı personelin kısa süre içinde Türkiye'yi terk etmesinin oldukça ilginç bir hikâyesi bulunmaktadır. Çalışanlar savaş sonrası Polonya'ya dönmek bahanesiyle Türkiye'den ayrılmışlar. Dönemin önemli havacılarından Ali YILDIZ yapmış olduğu bir icatın patentini almak için Amerikan uçak fabrikalarına yaptığı bir ziyarette, Türk Hava Kurumu çalışanı Polonyalıların Amerika'da çalışmaya başladıklarına şahit olur[14]. Personel sayısının azalması, beklenen siparişlerin verilmemesi ile ilişkili bir husustur. Nitekim 1948 yılına ait olan ve Devlet Arşivlerinde yer alan 16 sayfalık bir raporda bu durum açıkça ifade edilmiştir[15]. Bu rapor Türk Hava Kurumu tarafından hazırlanarak Başbakanlık makamına gönderilmiştir. Rapor ile ilgili olarak; Türkiye'nin büyük yatırımlar yaparak uçak sanayi kurduğu, kurumların da uçak ihtiyacı olmasına rağmen yurt dışına sipariş verdikleri ve Kurum'un kabiliyetini kaybetmek üzere olduğu, mühendis ve teknik elemanların kabiliyetlerini kaybetmekte olduğu belirtilmekte ve Başbakanlıktan destek istenmektedir[16]. Arşiv belgelerine göre fitre ve zekat gelirinin üçte ikisinin yalnız bu iki fabrika-

12 Osman Yalçın, "1911-1945 Yılları Arasında Türk Hava Harp Sanayii", Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu **Onikinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri (Sunulmayan Bildiriler Kitabı) 20-22 Mayıs 2009,** ATASE Yayınları, Ankara, 2010, s. 188.

13 İsmail Kayabalı-Cemender Arslanoğlu, Türk Kültürü "Devlet ve Hükûmet Başkanları ile Türlü Teşekküllerin, Vatan ve Milletin Müdafaası ve Türkiye'de Havacılığın Benimsenmesi Hakkındaki Görüşleri, S: 116, Hava Kuvvetleri Sayısı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, Haziran 1972, s. 586, 587.
Kayabalı-Arslanoğlu tarafından Hava Kuvvetlerine has olarak hazırlanan Haziran 1972 tarihli Türk Kültürü 116 sayılı dergide Türk Hava Kurumu 1948 Mayıs tarihinde personel sayısı toplam 486 kişidir.

14 Tayhani, **a.g.e.,** s. 236; YALÇIN, **a.g.e.,** s. 91.

15 **BCA**, 030.01.100,619.2 "THK'nın Başbakanlık Katına Raporu."

16 Osman Yalçın, "Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kurumu", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C: 6, S: 11, Ankara, 2012, s. 272-280.

Levent Şahverdi Arşivi

ya harcandığı, fabrikanın ayağa kaldırımasının devlet imkanları ile mümkün olacağı belirtilmektedir[17]. Takip eden yıllarda Kurum ile ilgili olarak kurulan komisyonların batmakta olan fabrikanın durumuna çözüm üretmek amacıyla raporlar hazırladıkları arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır[18]. Başbakanlık Umumi Murakebe Heyeti Raporu olarak 1948 yılı Kasım ayı sonunda hazırlanan ve 40 sayfadan oluşan arşiv raporu THK'nın yaşadığı süreci teknik olarak analiz etmekte ve Başbakanlığa bir öneride bulunmaktadır. Bu rapordaki öneri özetle; THK Fabrikalarının kurulurken MSB ile ve Genelkurmay Başkanlığı ile doğrudan bir işbirliği yapılmadığı oysa burada üretilen mamullerin ilk alıcılarının bu kurumlar olduğudur. THK, havacı bir gençlik yetiştirmek olan asli amacının dışına çıktığı belirtilmekte ve kurulan fabrikaların yılda 200 uçak ve uçak motoru imal etmelerinin planlandığı oysa bunun 8-10 milyon lira ile mümkün olacağından bahisle alınan yüksek mesuliyetten bahis edilmektedir[19]. Sonuç olarak bildirilen öneri ise; fabrikaların askeri fabrika haline getirilmesinin veya tasavvur edilecek bir makine fabrikasına dönüştürülmesinin ülke menfaati için daha uygun olacağı ya da sivil havacılığa yönelik olarak yapılandırılması öneriler arasında yer almaktadır[20]. Raporda dikkate değer en önemli hususlardan biri de halen Türkiye'nin geniş ölçekte bir hava sanayii alt yapısı olmadığı hususunun dikkate alınmasının dikkate alınmasının istenmesi üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Burada şartların oluşması için milli politikalar oluşturulmasından ziyade oluşan şartlara göre tedbir alınması önerisi dikkate değer bir durumdur.

Türk Hava Kurumu'nun kadrosu gittikçe daralan iş hacmine göre küçülmüş ve 1 Nisan 1949 tarihinde çalışan personel durumu; 63 teknik personel, 49'u memur, 285 işçi, çırak ve müstahdem olmak üzere toplam 397 kişiye düşmüştür. 1948 yılından sonra fabrikada yabancı personel çalışmamaktadır[21]. Yukarıda belirtildiği üzere Amerikan uçak fabrikalarına yönlendirilmişlerdir.

---

17 **BCA,** 030.01.100.619.5, s. 1-40 (Başbakanlık Umumi Murakebe Heyeti Raporu Kasım 1948).

18 **BCA,** 030.01.100.619.5, s. 2, 3.

19 **BCA,** 030.01.100.619.5, s. 37 (Başbakanlık Umumi Murakebe Heyeti Raporu Kasım 1948).

20 **BCA,** 030.01.100.619.5, s. 38-40 (Başbakanlık Umumi Murakebe Heyeti Raporu Kasım 1948).

21 Tayhani, **a.g.e.**, s. 236.

Levent Şahverdi Arşivi

Etimesgut Uçak fabrikasında etüt faaliyetleri çok yoğun çalışmaların yapıldığı önemli bir araştırma-geliştirme sahasıydı. 1944 yılının ilk yarısına kadar yapılan denemelerin sayısı 45.000 parçayı geçmiştir[22].

Türk Hava Kurumu Uçak Fabrikasında Üretilen Uçak ve Planörler

Uçak fabrikasında yabancı lisanslar altında birçok farklı tipte uçak üretimi yapılmıştır. 1944 yılında otuz adet üretilen Magister okul ve eğitim uçaklarından ayda onar adet yapılabilecek kapasite yakalanmıştı. 1945 yılında Magister tipi uçaktan 30 adet daha üretilmiştir[23]. 1944–1947 yılları arasında Etimesgut Uçak Fabrikasında pek çok farklı tip ve dizaynda uçak ve planör üretimi gerçekleştirilmiş veya projesi hazırlanmıştır[24]. Üretilen uçakların üretim amacı ve isimleri aşağıda verilmiştir.

a) THK-1: 12 kişilik askeri taşıt planörüdür. Prototip olarak bir adet yapılmış, kullanışsız olduğu için terk edilmiştir.

b) THK-2: Tek kişilik akrobasi eğitim uçağıdır. oniki adet üretilmiştir.

c) THK-3: Tek kişilik akrobasi planörü olup çok sayıda üretilmiştir.

d) THK-4: Tek kişilik ilk eğitim planörüdür.

e) THK-5: Miles (Magister) uçağı. Tek Gibsy (Major) motorlü iki kişilik okul başlangıç uçağından çok sayıda üretilmiştir. Ambulans uçağı olarak da kullanılmış ve Danimarka'ya bir âdeti satılmıştır[25]. Danimarka 1953 yılında yirmi altı uçak siparişi daha vermiş ama anlaşılması güç nedenlerle bu satış gerçekleşmemiştir. Yine aynı dönemde Avrupa'dan verilen otuz adet sipariş bir İngiliz heyetinin girişim ile engellenmiş ve otuz âdet siparişin daha sonra aynı heyet tarafından bir İngiliz firmasına ihale edildiği anlaşılmıştır[26]. Pek çok yabancı firma sipariş vermiş ama istekler yerine getirilememiştir. Oysa 1952 yılına ait

22 Tayhani, **a.g.e.,** s. 236.

23 Tayhani, **a.g.e.,** s. 235.

24 VEREL, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir,** C II, s. 20-33; Tayhani, **a.g.e**., s. 235-237; Kayabalı-Arslanoğlu, **a.g.e**., s. 587-589; M. Bahattin Adıgüzel-Songül Akkuş-AKGÜL Candan Kula, **Havacılık ve Türk Hava Kurumu**, Türk Hava Kurumu Yay. 6, Ankara, 2006, s. 27, 28.

25 Kayabalı-Arslanoğlu'nun çalışmasında THK-5'in satıldığı ülke Belçika olarak geçmektedir. Verel, İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir C: II, s. 423'Te THK-5'in Bora Çağlar, **Havacılık ve Savunma Sanayii Üzerine Çalışmalar**, HAVELSAN, Ankara, 2000, s. 241'de Danimarka'ya satıldığı, Belçika'nın da teklif verdiği belirtilmektedir.

26 Tayhani, **a.g.e.,** s. 252, 253.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in imzaları ile başlayan tüm bakanların imzası bulunan bir Bakanlar Kurulu Kararnamesinde Türk üretimi uçakların her defasında Milli Savunma Bakanlığı izni ile ihraç edilebileceği kararlaştırılmış bulunuyordu. Bakanlar Kurulu uçak ihracatına izin vermek amaçlı kararname çıkarmıştır[27]. Bu yaklaşıma karşı yurt dışı isteklerin karşılanmaması Türk Hava Kurumu Fabrikaları adına tam bir talihsizlik lmuştur.

f) THK-5A: Altı kişilik turizm uçağıdır. MSB'den sertifika almış ve beş adet üretilmiştir[28].

g) THK-7: Türkkuşu için üretilen tek kişilik ilköğretim planörüdür.

h) THK-9: Türkkuşu için üretilen çift kişilik ilköğretim planörüdür.

i) THK-10: Çift motorlu hafif taşıt uçağıdır. Üç adet yapılmıştır. THK-5 tipinin özelliklerini taşımaktadır.

j) THK-11: Tek itici motorlu, üstten kanatlı ve burnu üzerine inen turizm uçağıdır. Bir adet üretilmiş ve üretime devam edilememiştir.

k) THK-12: Çift motorlu oniki kişilik yolcu uçağıdır. Projelerine başlanmış ama Devlet Hava Yolları ilgi göstermediğinden yapımı durdurulmuştur.

l) THK-13: Uçan Kanat Planörü olarak adlandırılmıştır. Fabrika mühendislerinin etüt ve araştırma çalışmalarından uzak kalmamaları için Havacılık Dairesi ileri planör uçuşlarında kullanılmak üzere ilk örnek yaptırmıştır. Uçan kanatlarda taşıtın ağırlığını ve havanın baskısını azaltmak için yük ve yolcu yerleri kanatların içine alınmıştır. Dünyada ilk örnek olabilecek bu çalışma "Paris Havacılık Sergisi"ne katılmış ve ilgi ile karşılanmıştır.

m) THK-14: Son çalışma Havacılık Dairesi'nin isteği üzerine dizayn edilen iki kişilik ilköğrenim planörüdür. İlk örnek yapılmış ama seri imalat yapılmamıştır.

Türk Hava Kurumu Uçak Fabrikasının Kapatılması

Türk Hava Kurumu Etimesgut Uçak Fabrikasının kapanmasının hikâyesi oldukça üzücü bir süreç sonucu gerçekleşmiştir. Dönemin Kurum yetkilileri fabrikayı ayakta tutabilmek için gayret etmişler. Ancak dönemin şartları fabrikanın aleyhine işlemiştir.

---

27 **BCA**, 030.18.0.02.126.63.8 (EK:33).

28 Oktay Verel'in eserinde yurt dışına satılan uçak 6 kişilik turizm uçağıdır. Türk Uçağının yurt dışına satılması yurtta büyük sevinç meydana getirmiştir. VEREL, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir,** C: II, s. 36.

Levent Şahverdi Arşivi

1948 yılı Türk Hava Harp Sanayi tarafından oldukça belirsiz bir dönemdir. Amerika'dan alınan yardımlar bu dönemde artmış, daha ucuz ve hibe şeklinde yardımlar ile ordunun modernleştirilme çalışmaları hız kazanmıştır. Türk Hava Kurumu, büyük yatırımlar yaparak hayata geçirdiği fabrikaya ilgili kullanıcılar tarafından sipariş verilmemesi sebebiyle hava sanayinin içine düştüğü sıkıntıları ortaya koyan bir rapor hazırlayarak Türk Hava Kurumu Başkanı'nın imzasıyla, Başbakanlığa göndermiştir. Raporda genel sıkıntılar ortaya konmuş ve çözüm önerileri de sunulmuştur[29]. Hava Harp Sanayinin sorunlarını içeren ve 29 Mart 1948 tarihinde hazırlanarak Başbakanlığa gönderilmiş olan rapor günümzde de bir çok bakımdan önemini korumakta ve benzer sorunların halen devam ettiği değerlendirilmektedir[30].

Raporun hazırlanma amacı; Hava sanayinin Türkiye'de tutunup yürümesini sağlamaktır. Milli Savunma Bakanlığı ve Türk Hava Kurumu teknisyenlerinden birleşik komisyonun hazırladığı ve Milli Savunma Bakanlığına ve Genel Kurmay Başkanlığına sunduğu raporun bir kopyası da Başbakanlığa gönderilmiştir.

Türk Hava Kurumu Başkanı'na göre; böyle bir rapor hazırlanmasını lüzumlu kılan olaylar ve etkiler detaylı olarak anlatılmıştır. Vazifeyi aldığından beri Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı, Hava Kuvvetleri Komutanı, Hava Müsteşarı ve Genel Kurmay Hava Kurmay Başkanı ile görüşmeler yapılmıştır. Yetkililerin iyi anlayışlarına ve iyi görüşlerine rağmen Hava Kurumu fabrikalarını düştüğü acıklı halden kurtaracak ve bu fabrikaların hiç olmazsa, beşte bir kapasitesini avutacak iş bulma imkânının sağlanamadığından şikâyetçidir.

Raporda, Türk Hava Kurumu Uçak Fabrikası ile Uçak Motor Fabrikası'nda üretilmek üzere Genel Kurmay Başkanlığının 1947 yılı sonlarında üretiminin THK'da yapılması için yüksek vasıflı bir talim uçağının tipini vereceğini bildirdiği ancak bunun gerçekleşmediği belirtilmektedir. Fabrikalar, 1948 yılı için iş programı yapamamışlardır. Nihayet Genelkurmay talep ettiği yüksek vasıflı talim uçaklarından hemen üç senelik ihtiyaçlarına kâfi gelecek miktarı, Amerika'dan almıştır. Raporda; THK fabrikalarını geçindirmek ve hava sana-

29 **BCA**, 030.01.100,619.2 numaralı rapor üç sayfa yazı ile üç ekten oluşmak üzere toplam on altı sayfadır. **Eklerde;** Hava Sanayi Kurulması Hakkında Rapor, devlet ve Amme Hizmeti Bakımından Uçaklara Olan İhtiyaçlar ve iki No'lu Rapora istinaden ilgili Bakanlıkların Başbakanlığa Sunduğu Cevapların Özeti yer almaktadır. EK: 28-32 (Üretilen uçaklardan örnek resimler).

30 **BCA,** 030. 01.100. 619.2.

Levent Şahverdi Arşivi

yiini geliştirmek için yalnız Milli Savunmanın bütçesine el açmanın da doğru olamayacağı belirtilmektedir. Raporun devamında: Kurum fabrikalarının başlıca alıcısı olarak bilinen bu kapının Hava Kurumuna kapatılmasından yılmadıkları, zira siyasi ve askeri durumun icapları, Milli Savunmanın bütçe zaruretleri, bu kapının er geç Hava Kurumuna kapanması ihtimalini göstermekteydi. Bir taraftan Kurumun fahri Başkanı olan Sayın Başbakan'a müracaat edildiği, İlgili Bakanlıkların gerek devlet ve gerekse amme hizmetleri bakımından iktisadi, zirai kalkınmaya götürecek işlerde uçaklara ihtiyacı olacağına inanarak gayretlerin sürdürüldüğü ifadesi geçmektedir.

Raporda devlet kurumları ile uçak üretilip devlet kurumlarına satılması hususunda yapılan koordine sonucunda, alınan cevaplardan; Tarım, Sağlık, Gümrük ve Ekonomi Bakanlıkları, bütçeleri müsait olsa fabrikalara uçak siparişi vereceklerini ifade ettiklerini, fabrikalarda yedek makine parçaları ve küçük takatte motorlar yaptırabileceklerinin anlaşıldığını belirtmektedir. Raporda soruna yönelik olarak; ama ne kadar ve ne vakit? Sorusu da sorulmakta ve bunun açıkça söylenmediği belirtilmektedir.

Uçak Fabrikası yukarıdaki özeti verilen rapordan anlaşıldığına göre toparlanamamış ve ekonomik sıkıntıları gittikçe artmıştır. 1950'li yılların başında siparişlerin tamamen durması ile kapatılması gündeme gelmiştir.

Bu gelişmeler üzerine Başbakanlık Umumi Murakebe Heyeti, THK hakkında bir rapor hazırlattırmıştır. Bu raporda da sorunlar dile getirilmiş ve iki seçeneğin ortaya çıktığı kararına varılmıştır. Bu kararlar; ya fabrikalar yeniden ciddi olarak elden geçirilecek ve aktif hale getirilecek ya da bir an evvel kapatılması önerilmiştir[31]. Bu raporda dikkati çeken önemli tenkitlerden birisi THK'nın gençliğe havacılığı sevdirmekle uğraşmak yerine uçak fabrikası kurması olmuştur. Önerilerden biri de THK'nın sanayii ile ilgili birimlerini devrederek sivil havacılığa yönelmesidir[32]. Takiben fabrikanın durumu genel bir sorun haline gelmiştir. Hatta Marşal (Marshall) Yardımı kapsamında da bir uzman ekip tarafından fabrikaların incelemesi yapılmıştır. Bu gelişmeler üzerine fabrikanın durumu ile ilgili bir çözüm arayışı başlamış ve fabrikaları direk kaldırmak yerine MKEK'e devredilmesi gündeme gelmiştir. Uygulamada da önce kiralanması, sonra satılması ve en son olarak elden çıkarılması süreci yaşanmıştır.

31 **BCA**, 030-0-001-100-619-6 (EK: 17-21).

32 **BCA**, 030-0-001-100-619-6 (EK: 17-21).

Levent Şahverdi Arşivi

5 Nisan 1952 yılında THK'nın Olağanüstü Genel Kurultayı toplanmıştır. Olağanüstü Genel Kurultay'ın toplanma nedeni fabrikaların durumunun değerlendirilmesidir. Kurultay kararı ile üyeler tarafından; "Mal sahibi sıfatıyla Motor ve Uçak fabrika tesislerini münhasıran devlet müesseseleri ve iktisadi devlet teşekküllerine dilediği bedel mukabilinde satmak veya dilediği müddet ve şartlarda kiraya vermeye THK Genel Merkez Kurulu'na tam ve kâmil yetki vermiştir." kararı çıkmıştır. Yine aynı kurultayda bu yetkiye ilave olarak; "dilediği anda kapatma yetkisine haizdir" maddesi oya sunulmuş ve kabul edilmiştir[33]. Şüphesiz iş yokluğu bu şekilde bir sonuca sebep olmuştur. Türkiye'de bir çok kurum, o dönemde dışarıdan uçak almaktadır. İstenilseydi Etimesgut Uçak Fabrikası dünya çapında büyük bir kuruluş haline getirilebilirdi. Bunun mazereti ne olursa olsun yapılanların ne kadar yanlış bir karar olduğunu bugün genel bir kanaat haline gelmiştir. Neden bu kararın verildiği ve fabrikaların ayağa kaldırılması için mücadele edilmediği konusu ise düşündürücüdür.

GAZİ UÇAK MOTOR FABRİKASI

Atatürk 1937 yılında, "Bundan sonrası için, bütün tayyarelerimizin ve motorlarının memleketimizde yapılması ve harp hava sanayimizin de bu esasa göre inkişaf ettirilmesi iktiza eder. Hava Kuvvetlerinin aldığı ehemmiyeti göz önünde tutarak bu mesaiyi planlaştırmak ve bu mevzuu layık olduğu ehemmiyetle milletin nazarında canlı tutmak lazımdır"[34] demek suretiyle uçak ve uçak motorlarının Türkiye için önemine değinmiştir. Türk Hava Kurumu Uçak Sanayi kurarken Genel Merkez Heyeti bunun gerekçesini;" Bu günün ve yarının dünyasında gökte kuvvetli olmayanların her zaman, her yerde yenilecekleri artık açıkça anlaşıldıktan sonra, büyük milletimizin bütün fertleri de, Türk vatanının mukadderatının teknik asrına yaraşır, kanatlı bir nesle emanet edebilmek gayesine dört elle sarılmışlardır. ... Uçmayan millet yenilmeye mahkûmdur[35]" diye açıklamaktadır. Aslında bu kanaat son bir asırda yaşananları özetlemektedir.

---

33 Verel, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir,** C: II, s. 37.

34 Yaşar Özdemir, Atatürk ve Türk Havacılığı, Hv. Bsm. ve Neş. Md.lüğü, Ankara, 1981, s. 48; Tayhani, **a.g.e.**, s. 238; Verel, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir ,** C: I, s. 10.

35 Abidin DAVER, "Etimesgut'ta Türk Havacılık Sanayinin Temeli Atılmıştır", **Havacılık ve Spor**, S: 312–313, Ankara, 1942, s. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün 16 Şubat 1925 tarihinde söylemiş olduğu "İstikbal Göklerdedir" tespiti ve 1937 yılında söylediği; "… tayyarelerimizin ve motorlarının memleketimizde yapılması…" öngörüsü tam bağımsızlık alanında havacılığın vazgeçilmez olduğu gerçeğini ifade etmektedir. Uçak motor fabrikası kurulması için İkinci Dünya Savaşı yıllarından önce bizzat Atatürk'ün öngörüsü olmasına rağmen çalışmalar ancak sonraki yıllarda sonuçlanabilmiştir.

Uçak Motor Fabrikasının Kuruluşu

Uçak Motor Fabrikasının kurulması için gelişmiş ülkelerin uçak motor üretim ve teknolojileri Milli Savunma Bakanlığı Hava Müsteşarlığı tarafından incelenmiş ve İngiliz Bristol Motor Fabrikası ile bir ön anlaşma yapılmıştır. Buna göre şirket fabrikayı Türkiye'de kuracak ve bir süre işlettikten sonra Türkiye'ye devredecektir. Ancak gelişmeler olumlu neticelenmediği için Başbakanlığa yapılan teklifte Amerikan Motor Sanayinden bir firma ile anlaşılıp, Türkiye'de Hava Kuvvetlerinin belli başlı ihtiyaçlarından olan motor fabrikasının kurulmasına yönelik emir buyrulması talep edilmiştir[36]. Ne var ki, olumlu bir sonuç elde edilememiştir.

Türk Hava Kurumu tarafından bir uçak ve uçak motor fabrikası kurulması çalışmaları II. Dünya Savaşı başladığı dönemde gündeme gelmiş ve bu alanda çalışmalar yapılmıştır. Üretilecek olan motorların müşterisinin devlet olması nedeniyle seçim öncesi Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşünün alınması gerekmiştir. 1941 yılında yapılan yazışmalara arşiv belgelerinden bakıldığında iki üşüncenin olduğu görülmektedir. Genelkurmay bir harp tayyaresi motorü fabrikası kurulmasını isterken, Türk Hava Kurumu tarafından ise eğitim tayyaresi motor fabrikası üzerinde çalışılmaktadır. Bu tesisin daha ileri bir seviye olan harp tayyaresi motoru fabrikası için bir eğitim imkanı olacağı değerlendirmesi de yapılmıştır. Burada harp tayyarlerine yönelik bir çok tamir, revizyon ve küçük imalatların yapılabileceği değerlendirilmektedir. Bir başka görüşe göre ise eğitim ve harp tayyaresi için 2 ayrı motor fabrikası kurulması gündeme gelmiştir. Hatta Amerikan Menasko Fabrikası üretimi uçak motorlarının lisans alınarak üretimi için ilgili firma ile temas edilmiş, Amerikan hariciyesi ile görüşülmesi için Amerikan elçiliği ile temas edilmek istenmiş ve olumlu sonuç alınamamıştır. Firma ile yapılan temasta ise Amerikan hükümetinden izin alınması gündeme gelmiştir. Türkiye Washington Büyükelçiliği bu konuda Amerikan hükümeti

36 **BCA,** 30.10. 61.411.12; **BCA,** 30.10. 61.412.31.

Levent Şahverdi Arşivi

nezdinde çalışmalar yapmış ve Amerikan hükümeti lisans yerine mezkur motorlardan yılda mamul 200 adetinin verilmesi yönünde bir teklif önermiştir[37]. Yine Büyükelçi marifetiyle alınan bilgiye göre Amerika bir çok cepheye uçak yetiştirmek zorunda olduğundan Türkiye'nin taleplerine kısa sürede cevap vermesi güç gözükmekte ve İngiltere ile temasların geliştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır[38]. Aslında bu girişimi dönemin Milli Müdafaa Vekilinin daha önceki bazı girişimlerin sonuçlanmaması üzerine Başbakanlığa müraacaat ile bir kere de Amerikan firmaları nezdinde girişim yapılmak üzere talep etmiştir[39]. Bu aslında ikinci bir motor fabrikası çalışmasına yönelik bir yoklamadır. Harp tayyaresi motorü üretimi için yapılan bu girişim Türk Hava Kurumu fabrikasının uçak motor fabrikası üretimine paralel bir çalışma olmuş ve gerçekleşmesi mümkün olmadığından, Türk Hava Kurumu tarafından yürütülen eğitim uçağı motor fabrikası üzerinde çalışmalar sürdürülmüştür. Genalkurmay Başkanlığı da THK tarafından yürütülen çalışmaya yönelik bir takım askeri önceliklere havi önerilerde bulunmuştur.

Türkiye II. Dünya Savaşı'nın şartlarının ağırlığını yoğun olarak hissetmiştir. Türk Ordusu'nun gereksinimi olan silah ve teçhizatın eskiden olduğu gibi dışarıdan temini de pek kolay olamamaktadır. Çünkü harp sanayine sahip ülkelerin hepsi harbin taraftarı durumundadır. Öncelikli olarak kendilerinin ve harbin taraftarı olan müttefiklerinin ihtiyaçlarını karşılamak durumundadırlar. Türkiye bu gerçeklerden dolayı zamanın etkin silahlarını kolayca alamamakta, üretimi konusunda da lisans anlaşması yapılamamaktadır. Ancak milli bir hava harp sanayi fabrikası kurulması için çalışmalar devam etmiştir. Silahlı Kuvvetler doğru, avantajlı ve geleceğe açılım yapabilecek bir teknolojinin seçimi için çalışmalara katkı sağlamıştır. Alınması gereken teknolojinin eşiğinin ne olması gerektiği hususunda zaman zaman rapor hazırlayarak yetkili makamlara göndermiştir. Bunlardan biri; Genelkurmay Başkanlığı'nın 24 Nisan 1946 gün ve Hv. Kur. Bşk. XIV. Şb. Ks. 3 Sayı: 68339, Tepkili Motor Sanayinin Kurulması (Jet Motoru Fabrikası kurulması) gerektiğine yönelik detaylı bilgileri içeren rapordur[40]. Milli Savunma Bakanlığının 14 Mart 1946 tarihli Hava Müsteşarlığı

37 **BCA,** 30.10. 61.409.24 (EK: 9-13).

38 **BCA,** 30.10.61.412.31 (EK: 18-20).

39 **BCA,** 30.10.61.412.31.

40 **BCA,** 30.10. 58.396.14.

Levent Şahverdi Arşivi

Fen Şubesi 100120 sayılı yazısının karşılığı olarak hazırlanan raporda dünyadaki gelişmeler değerlendirilmekte, son zamanlarda motor sanayi alanında büyük gelişmeler olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu gelişme pistonlu motor yerine kullanılacak olan tepkili motor veya bu günkü adıyla jet motorlarının üstün özellikleridir. Mühendislerden oluşan bir kurulun İngiltere'ye gönderildiği ve İnceleme sonunda tespit edilen hususlar şu başlıklar altında tanımlanmıştır[41].

a) Gaz turbinli motorların havacılıkta mühim bir inkılâp yapmış olduğu,

b) Bu yüzden motor tekniğinin ve genel olarak tayyare sanayinin bu gün tarihi bir dönüm noktasında bulunduğu,

c) Yakın bir tarihte pistonlu motorların, harp tayyarelerinde kullanımının tamamıyla kalkacağı,

d) İngiltere'de tayyare motoru yapan beş firmanın da bu yeni motorları yapmakta oldukları,

e) Yeni tepkili tayyarelerin (Jet motorlarına haiz) haiz oldukları sürat üstünlüğü dolaysıyla eski av tayyarelerinin hiç istifade edilemez bir silah haline geleceği anlaşılmaktadır.

Raporun devamında; hava sanayi olmayan devletlerin küçük dahi olsa bir hava kuvvetini yaşatamayacakları II. Dünya Savaşı'nda bir kere daha anlaşılmıştır. Hava sanayi olmadığı için harp yıllarında Hava Kuvvetlerinin tayyaresiz kaldığı çok zamanlar olmuştur. Bu durumda müttefiklerin 2. hatta 3. sınıf silahlarından dahi temini mümkün olmamıştır. Malzemesizlik yüzünden ciddi sıkıntı çekilmiştir. Bu sebeple Türkiye'de hava harp sanayinin bir an evvel kurulması zarureti vardır denmektedir[42].

Yüksek Mühendislerden oluşan bir heyetin hazırladığı raporda; bu yeni teknolojinin Türkiye'de imalinin mümkün olduğu, hatta tepkili motor teknolojisinin daha karmaşık olmadan hemen tedbir alınmasının uygun olacağı ifade edilmektedir. Genelkurmayca yapılan inceleme ve alınan malumatlara göre yeni tip motorların İngiltere ve Amerikan ordularında kullanılmaya başlandığı, Fransızların da 1947'den itibaren seri üretime geçeceği bildirilmektedir. Raporda sonuç olarak jet motorlarının Türkiye'de üretilmesinin uygun olacağı Genelkurmay görüşü olarak Başbakanlığa teklif edilmektedir[43].

41 **BCA,** 30.10. 58.396.14.

42 **BCA,** 30.10.58.396.14.

43 **BCA,** 30.10.58.396.14; (EK: 9-14-Tepkili Motor Sanayi Kurulması Hakkında Rapor).

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde küçük ve ferdi denemeler dikkate alınmaz ise ilk Uçak Motor Fabrikası, Türk Hava Kurumu tarafından Gazi Orman Çiftliği'nde 1945 yılında kurulmaya başlamış ve 1948 yılında çalışmaya başlamıştır[44]. Motor Fabrikası kurulmadan önce Türk Hava Kurumu Başkanı Şükrü Koçak ve ekibi Amerika'da ve İngiltere'de temaslarda bulunmuş, motorların evsaf ve durumları hakkında incelemeler yapmışlardır. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre; kurulması planlanan motor fabrikasının İngiltere'den lisans alınarak kurulmasına ikna olunduğu anlaşılmaktadır[45]. Fabrikanın, Devlet Ziraat İşletmeleri Genel Müdürlüğü arazisi olan Ankara Tavukçuluk Enstitüsü yanındaki 120.000 m²'lik alanda kurulması planlanmıştır[46]. Seçilen arazi ve düşünülen projenin modern ve geleceğe yönelik ihtiyaçlara cevap vermesi bakımından oldukça ileriyi gören bir planlama yapılmıştır[47].

Atatürk Orman Çiftliği içerisinde kurulan fabrika o gün için önemli bir atılım olmakla birlikte yetersiz bir girişim olmuştur. Genelkurmay'ın talebi olan jet motoru üretimi yerine pistonlu motor fabrikası kurulmuştur. Burada kurulan fabrika 1952 yılında Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'na devredilmiş ve Ziraat Bankası'nın katılmasıyla bir anonim şirket tarafından traktör fabrikası haline getirilmiştir. Uçak Motoru üretimi şüphesiz çok kolay değildi ama mümkün olmayan bir şey de değildi. Türk Milleti son birkaç asırdır karşılaşmış olduğu büyük problemler nedeniyle dünyada temsil ettiği liderlik ve öncü olma vasfında kayıplar yaşamış ve bu sarsıntının olumsuz neticeleri olmuştur. Bunun artık yıkılması gerekiyordu. Nitekim Milli Mücadele bu yolda atılmış önemli bir mücadeleydi. THK Başkanı 1945 yılı başlarında Amerika ve İngiltere'yi içeren bir inceleme gezisinde bulunmuştur. Dönüşünde 16 Şubat 1945'de İngiltere ile motor fabrikasının kurulması konusunda anlaşma imzaladığını ve on ay sonra fabrikanın teslim edileceğini söylemiştir. Bu dönem Cihan Harbi'nin sıkıntılarının yaşandığı bir zamandır. Savaş içinde bulunan bir ülkenin sorumlularının kritik bir zamanda Türkiye'ye motor fabrikası yapılması için ikna edilmeleri

44 Verel, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir,** C: II, s. 416-425.

45 **BCA,** 30.10. 61.410.29 (EK: 15-16).

46 **BCA,** 30.10. 61.410.29; Dosya Abidin DAVER, "Motör Fabrikası", **Havacılık ve Spor**, Ankara, Şubat 1945, s. 9.

47 Fikret Çeltikçi, "Türk Hava Kurumu Motor Fabrikası", **Havacılık ve Spor**, Sayı 396, Ankara, Ekim 1948, s. 3-6.

Levent Şahverdi Arşivi

önemli bir başarı ve gelişmedir[48]. Bu açıklamanın bazı güç odaklarını ve ülkeleri memnun etmediği açıktır. Ancak bunun yanında konuyu objektif olarak değerlendiren sağduyulu insanlar da vardır. Yüksek Mühendis ve Motor Fabrikası Müdürü Fikret Çeltikçi; "Fabrika dünya üzerinde benzerleriyle karşılanacak olursa, duraksamadan diyebilirim ki, şimdilik en güzellerinden birisidir. Gerek binaların düzen ve yerleşimi bakımından ve gerekse içerisindeki tezgâhların nitelik ve yeniliği bakımından bu fabrika yalnız Türkiye'de değil, hatta ileri endüstri ülkelerinde de ayrıcalıklı bir yer edecek kusursuzluktadır[49]". Bu dönemde kurulan veya kurulma aşamasında olan uçak ve uçak motor fabrikaları ile orduya ait hafif madenden imal edilmiş olan harp malzeme ve teçhizatı için hafif maden fabrikası kurulması da hükümetler tarafından öngörülmüştür[50].

Kurulan fabrikada üretilen uçak motorları Türk ordusunun ihtiyacını karşılayacak vasıfta olduğunu değerlendiren Genelkurmay Başkanlığı bu projeye müşteri olarak destek vermiştir. Gelişmeleri olumlu olarak değerlendirmiş ve bu husus ilgililerin açıklamalarında yer almıştır[51]. Kurulacak olan fabrikada Türk personelin çalışması için ihtisas yapacak Yüksek Mühendis ve Ustabaşılar İngiltere'ye eğitime gönderilmiştir. Zamanın Hava Kuvvetleri Komutanı Tümgeneral Zeki Doğan ihtisasa gidecek ekiple bizzat ilgilenmiş ve uğurlama töreninde;"...memleketin hayati davası için girişilen bir teşebbüste üzerlerine aldıkları hizmetin büyüklüğünü belirtmiştir...."[52].

Türkiye'de üçüncü teşebbüs olarak büyük masraflar ile meydana getirilen Türk Hava Kurumu'nun kurduğu Uçak ve Uçak Motor Fabrikasının hizmete girdiği yıllarda meydana gelen bir gelişme çalışmaları olumsuz etkilemiştir[53].

---

48 Tayhani, **a.g.e**., s. 238; Abidin DAVER, "Motör Fabrikası", **Havacılık ve Spor**, Ankara, Şubat 1945, s. 9; Abidin Daver, "Türkiye'de İlk Motör, Hem de Uçak Motörü Fabrikasını Kurmak Şerefi, Türk Hava Kurumuna Nasip Oluyor", **Havacılık ve Spor**, S: 353, Ankara, Mart 1945, s. 7.

49 Tayhani, **a.g.e**., s. 241.

50 **BCA,** 30.18.1.285.119.11 (Uçak Uretımı Icın Maden Fabrıkası Açılması-1939).

51 "T.H.K. Genel Merkez Kurulunda Korgeneral Kurtcebe ve General Seyfi Düzgören'in Ankara'da Kurulacak Uçak Motor Fabrikası ve 9. Kurultay Hakkında Demeçleri", Havacılık ve Spor, 356, Ankara, Haziran 1945, s. 5.

52 Havacılık ve Spor, **Kuracağımız Uçak Motör Fabrikası**, S: 358, Ankara, Ağustos 1945, s. 11.

53 Havacılık ve Spor, **Amerika'dan Türkiye'ye Gönderilen Askeri Uçaklar**, Ankara, Nisan 1948, s. 11.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerika tarafından hibe olarak gönderilen uçakların bedelsiz verilmesi ve ülkenin yıllardır çektiği ağır ekonomik problemlerdir.

Uçak Fabrikası tartışmalı bir şekilde açılmıştır. Toplu iğne yapamayan bir ülkenin kısa bir zamanda uçak motoru üretme iddiası aslında oldukça olumlu gelişmeler olmasına rağmen, uzun yıllar içinde ihmale uğrayan Türk sanayinin en zor saha olarak bilinen hava endüstrisinde hedefler koyması oldukça iddialı ve bu alanda faaliyet gösterenleri de rahatsız edecek gelişmeler olmuştur.

Türk havacılık tarihinde birçok girişim imkânsızlıklar içinde ve idealist bir yaklaşımın soucu olarak hayata geçirilmiştir[54]. Birçok yabancı şirketin gelip inceleme yaptığı ve Türk sanayii birikimi ve altyapısının yetersiz olarak değerlendirildiği bir zamanın üzerinden çok geçmeden idealist yaklaşımlarla uçak üretiminin yapılabileceği görülmüştür. Ne var ki, bu olumlu gelişmelerin sürdürülebilirliği iç ve dış gelişmelerle mümkün olmamıştır.

Fabrika yılda 200 adet "De Havilland" ve "Gypsy Major" uçak motoru[55] yapacak kapasitedeydi[56]. 1950 yılında Amerika'da üretilen bütün uçakların sayısının 4.314 olduğu ve bunlardan ancak 2.040'nın güçlerinin 200 beygirden fazla olduğu dikkate alınırsa, Türkiye'nin attığı adımın ne kadar iddialı olduğu açıktır[57]. Amerika'da üretilen bu uçaklar, yeni nesil uçaklardı. Ford Fabrikası savaş yıllarında günlük 1.000 uçak üretme kapasitesini yakaladığının açıklamıştır. Yapılan çalışmalar ve incelemeler sonucunda üretilmesine karar verilen motor, Türkiye için önemli bir adımdır. Ama Genelkurmayın raporunda ısrarla jet motoru üretilmesinin önemi belirtilmesine rağmen yetkililerce pistonlu motor üretimi için karar verilmiştir.

Uçak motorları dışında bazı ufak tarım ve taşıt motorları, motopomp, standart parçalar ve motor yedek parçaları da üretilebiliyordu. Tezgâh kapasitesi oldukça genişti. Avrupa standartlarında bir yapıya sahipti. Fabrikayı kuranlar Kırıkkale ve Etimesgut Uçak Fabrikası ile işbirliğini öngörmekteydi. Bu dönemde Bakanlar Kurulu aldığı bir kararla Türk Hava Kurumu üretimi uçakların her defasında Milli Savunma Bakanlığı mütalaası alınmak üzere yurt

54 **BCA,** 030.01.100.619.5, s. 37-40.

55 Pistonlu, tek sıra üzerine dizilmiş, hava ile soğuyan, 4 silindirli ve 145 beygir gücündedir.

56 Abidin Daver, **Motör Fabrikası, Havacılık ve Spor**, S: 352, C: XVI, Ankara, Şubat 1945, s. 9.

57 Verel, **a.g.e.,** C: II, s. 417; Tayhani, **a.g.e**., s. 240.

Levent Şahverdi Arşivi

dışına satışını serbest bırakmıştır[58]. Fabrika 15.000 metre² bir alanda kurulmuş ve toplam maliyeti 8.750.000 lira olmuştur. Fabrika yüksek maliyete kurulmuş, yıllık personel maliyeti 500.000 liraydı. Oysa iş siparişleri; 1949 yılında 566.572,41 TL., 1950 yılında 150.000,18 TL., 1951 yılında alınan siparişler ise 801.129,20 TL. olmuştur[59]. Kurulan Uçak Motor Fabrikası o döneme göre oldukça ileri bir adımdır. Ne var ki, geleceğe yönelik büyük adımlar atılamamış, planlamalar yapılamamıştır. Özellikle jet teknolojisinin yeni gündeme gelmesi ile yaşanması muhtemel hızlı gelişmeler öngörülememiştir. Diğer yandan üretilecek olan sistemin kullanımı ve üretimin devamlılığının sağlanması açısından kurumlar arasında gerekli koordinelerin yapılamaması büyük yatırımlar yapılarak kurulan sanayinin atıl duruma düşmesine ve sonuç olarak kapanmasına neden olmuştur.

Türkiye'de Hava Harp Sanayi alanında yapılanlar güzel bir başlangıç olmasına rağmen aslında dünyadaki gelişmeler çok daha süratliydi. Savaş yıllarında üretilen uçak sayısı yüksek miktara ulaşmıştı. Amerika Harp İmalatı Reisi Nelson; 1943 Mart ayında 6.200 uçak üretildiğini açıklamıştır[60]. Artık savaşların kaderini hava gücünün belirleyeceği, II. Dünya Savaşı yıllarında iyice netlik kazanmıştır. Savaş içinde İngiliz uçakları saniyede iki ton bomba atma kapasitesini yakalamıştır. Bir ayda Almanya üzerine 114.700 ton bomba atılması ile yoklanmayan tesis ve stratejik yer bırakılmamıştır[61].

Motor Fabrikasında Üretilen Malzemeler

Fabrikada; 1949'dan devredilen otuz adet Gipsy-Major motorunun yapımının tamamlanması planlanmıştır. Fabrikada toplamda imal edilen uçaklar için 60 adet motor imali planlanmıştır. Daha sonraki zamanlarda yaşanan sorunlar sonucu; ithalatı daha ekonomik olduğu için motorların bir kısmı İngiltere'den ithal edilmiştir. Fabrikada; 120 adet Valantia motor onarımı, yirmi dört adet traktör onarımı, 200 Çazazh-E. Çazhe'nin çok mütevazi bir yerde üretilmesine rağmen beş beygirlik motorlarının yapımı, 100 adet on beygirlik motorun

58 **BCA,** 30.18.1.2126.63.8.

59 Verel, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir,** C: II, s. 416, 417; TAYHANİ, **a.g.e.,** s. 242; Kayabalı- Arslanoğlu, **a.g.e.,** s. 580.

60 Havacılık ve Spor, **Havacılık Gelişmeleri**, Ankara, Temmuz 1943, s. 23.

61 "Son Ayların Korkunç Bir Bilançosu Müttefik Uçakları Kaç Ton Bomba Attılar?", **Havacılık ve Spor,** Ankara, 1945, s. 16.

Levent Şahverdi Arşivi

yapımı gerçekleşmiştir[62]. Oysa teknolojide Türkiye'den oldukça geri olan Yunanistan, yıllık 11.000 adet Johnson Santrifüz Pompası üreterek bölgede etkin olmuştur[63].

Uçak Motor Fabrikasının ayakta kalması için kara kuvvetlerine ait bazı silah sistemlerinin de burada 2490 sayılı satınalma kanununa uygun olarak pazarlık usulü ile yapılması için bakanlar kurulu tarafından kararname çıkarılmıştır. Tank, zırhlı otomobil, tank taşıyıcı, komuta araçları ile her türlü topçeker ve cer araçları bu kapsamda belirtilmiştir[64].

Büyük masraflarla kurulan Uçak Motor Fabrikası'nda askeri amaçlar dışında gerçek hedefi şaşırtacak üretim yapılması 1948 yılında hazırlanan Hava Kurumu Raporunda tenkit edilmiştir. Raporda: "Türk Hava Kurumunun, bu tesisleri ayakta tutmak endişesiyle, bu fabrikalarda Hava Ordumuza ait tayyare ve motor onarımı işleri ve havacılık mevzuu dışında kalan imalât yaptırması, kanaatimizce doğru değildir. Bu suretle belki fabrikaların yaşaması sağlanabilirse de, esas gaye ve maksat kaybolacaktır ve memleket müdafaası için elzem ve zaruri olan, Hava Sanayinin kurulması ve ilerletilmesi meselesi daha gecikecektir[65]." ifadesine yer verilmiştir.

Motor Fabrikasının Kapanmasının Nedenleri

Türk Hava Kurumu'nun 1948 tarihli raporunda uçak ve uçak motor fabrikalarının gittikçe azalan ve kaynağının çoğu kurban derisi ile fitreye dayanan gelirinin, hemen üçte ikisini yiyen bu iki fabrikayı işsizlikten kurtarmak gerektiği belirtilmiştir. Bu iki fabrikada, mesleklerine uygun ve doyurucu iş bulamadıklarından sıkıntı içinde bunalan yüzlerce; yüksek mühendis, mühendis ve ustabaşları elden kaçırmamak, fabrikaları çökertmemek ve memlekette havacılık sanayinin yalnız başına Kurumun zayıf sırtına yükletilmesinden doğacak acıklı sahneyi ortadan kaldırmanın çaresinin ve şifasının, ancak Devlet ve Hükümet eliyle bulunabileceği ifadesine yer verilmiştir[66]. Raporda çözüm önerisi olarak fabrikaların bir iktisadi devlet teşekkülü olarak yapılandırılması, Genelkurmay

62 Tayhani, **a.g.e.**, 243-244.

63 Verel, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir,** C: II, s. 418.

64 **BCA,** 030. 18.01.02.686.51.7.

65 **BCA,** 030. 01.100. 619. 2.

66 **BCA,** 030. 01.100. 619. 2; (Hava Sanayinin Kurulması Hakkında Rapor).

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından geleceğe yönelik hava kuvvetleri ihtiyaçlarının yıllara sari planlanması ve mümkün olduğunca yurt dışından uçak alınmaması ve kurumdan karşılanması önerilmektedir[67].

Motor Fabrikasının kuruluşunda hedef yüksek tutulmuştur. Türkiye ve dünyada uygulanan mevcut standartlar uygulanamamıştır. Koruyucu bir ithal ve gümrük rejimi kurulamamıştır. Devlet bazı alanlarda korumacı bir politika uygularken, makine endüstrisinde bu uygulanmamıştır. Doğal olarak sanayileşmiş batılı devletlerin karşısında Türk müteşebbisleri yalnız kalmışlardır. Bu yıllarda büyük emek ve yatırımlarla kurulan tesislerden kısa zamanda mükemmel sonuç beklenmiştir. Bu tesislerin korunması ve uluslararası alanda tanıtılması ile daha faydalı sonuçlar alınabilirdi. Türkler tarafından imal edilen ürünler yerli olduğundan dolayı güvenilmemekte, ithallller daha sağlamdır mantığı ile tercih edilmemekte ve güven duyulmamaktaydı. Ne yazık ki, Türk müteşebbisleri arasındaki ayrılık ve lüzumsuz rekabet de sanayii alanındaki gelişmeleri olumsuz etkilemiştir[68].

Şüphesiz Etimesgut Uçak Fabrikası ile Uçak Motor Fabrikası et ile tırnak gibi olması gerekirdi. Ne var ki, iki kurum arasında rekabet yaşanmıştır. Bu durumun sonucu olarak iki kurum yönetimi arasında bir birliktelik sağlamaları ve geleceğe yönelik ortaklıklar yaparak birlikte hareket etmeleri gerçekleşmemiştir. Gereksiz bir rekabet sonucu her iki fabrika da varlığını sürdürememiştir. Türk Hava Kurumu'nun başında bulunan insanlar da geleceğe matuf planlı ve programlı çalışmadan uzak kalmışlardır. Türk Hava Kurumu'nun bu dönemdeki yapısı gereği bağımsız hareket etmek mümkün olmamıştır. Üretici ve kalifiye personel korunmamıştır. Ticari hatalar motor fabrikasının zarar etmesinde etkin olmuştur. Her parçanın içeride üretimi; zaman, projelendirme, etüt, ham malzeme, tedarik gibi zorunlulukların olması nedeniyle genel faaliyetin hızını kesmiştir. Oysa tamamen ihtisas gerektiren karbüratör, manyeto gibi malzemeler hazır alınarak en azından kuruluş aşamasında etkinlik ve ekonomiklik sağlanabilirdi. Öte yandan memur sayısının fazla işçi sayısının yani üreten insanların azlığı da önemli bir hata olmuştur. Amacı motor üretilmesi olmasına rağmen başka işlerin de burada yapılması ile amaçlardan uzaklaşılmıştır. Uzun vadeli malzeme tedariki, maliyet-etkinlik analizi gibi bir işletmenin performans değerlendirmesine esas kültürden uzak bir anlayış beklenen faydayı sağlamamıştır. Böylesine önemli ve stratejik bir tesisin günlük işyeri yönetimi mantığı ile

67 **BCA,** 030. 01.100. 619. 2, s. 7 (EK: 1-7).

68 Kayabalı- Arslanoğlu, **a.g.e**., s. 582-585

Levent Şahverdi Arşivi

yönetilmeye çalışılması başarısızlığa neden olmuştur. Teknik anlamda fabrika ciddi sıkıntılar ile karşılaşmıştır. Tezgâhların tam ve noksansız olarak tedarike verilmemesi ve bazı parçaların eksikliği nedeni ile kullanılamaması, pik döküm işinde yaşanan sıkıntılar, su verme gibi su altında yapılan işlemlerde başarılı olunamaması olumsuz neticeler vermiş ve 1954 yılında böylesine muazzam bir kuruluş traktör fabrikasına dönüşmüştür[69].

ANKARA RÜZGAR TÜNELİ

1940'lı yıllarda Türk Hava Kurumu'nun da desteği ile kurulan bir diğer tesis Ankara Rüzgâr Tüneli olmuştur. Savaş yıllarının zorlukları, dış ülkelerin yardımının belirsizliği ve bölgenin içinde bulunduğu oldukça kritik ve savaşın merkezinde olma pozisyonunun bir sonucu olarak 1940'lı yıllar havacılığın yeniden ele alındığı bir dönem olmuştur. Hava sahasında yeterli kalifiye eleman bulunabilmesi için üniversitelerde havacılık bölümü açılması gündemde tartışılmaktadır. Dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, THK Başkanı Şükrü Koçak ve MEB Hasan Ali Yücel gündemdeki konuları değerlendirip ortak bir çözüm bulunması için bazı kararlar almışlardır. Alınan karar gereğince Ankara Rüzgâr Tüneli (ART)'nin MEB. lığı tarafından kurulması kararına varılır[70].

Rüzgâr tüneli kurulması için 1941 yılında İsviçre'den teknoloji alınarak çalışma başlatılmıştır. İsviçre Firmasından bir sonuç alınamayınca İngiliz Holst firması ile görüşmeler yapılmış ve olumlu neticelenmiştir.1944'de bir sözleşme yapılmıştır. Rüzgâr tüneli için gerekli donanım, makine, malzeme ve çizimler İngiltere'den alınmış ve 1947 yılında inşaat işlemleri başlamıştır. 1949 yılında alınan techizatın montaj çalışmaları 1950 yılında tamamlanmıştır. Deney odasının ölçüleri 3.05m.x2.44m.x6.10m ebadında olup 1950 yılı için oldukça modern bir tesis olarak kurulmuştur[71]. Ancak bu yıllarda THK'nın fabrikalarını devretmesiyle ART atıl duruma düşer. 1956 yılında MSB.lığına devredilmiştir. Ankara Rüzgar Tüneli 1970'li yıllarda yeniden gündeme gelmiş ve takiben sonraki yıllarda aktivitesi sağlanmıştır. Bu tesis günümüzde TÜBİTAK Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'nun bir parçası olan Savunma Sanayii Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü(SAGE) tarafından savunma sanayi alanın-

69 Yalçın-Gökalp; **a.g.e.,** s. 166; VEREL, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir,** C: II, s. 418-420.

70 Yalçın, a.g.m., 2010, s. 190; **BCA**, 030.10.61.410.5 (EK: 24).

71 Tayhani, **a.g.e.**, s. 244.

Levent Şahverdi Arşivi

da faaliyetini sürdürmektedir[72]. ART'nin, günümüzde kuruluş amacına uygun olarak faaliyetini sürdürmesi, 1940'lı yıllarda yapılan çalışmalardan artı değer olarak kalan bir miras olmuştur.

TÜRK HAVA KURUMU UÇAK VE GAZİ MOTOR FABRİKALARININ MKEK'E DEVRİ

Türk Hava Kurumu, uçak fabrikasından bir süre sonra Motor Fabrikasını da devretmeye karar vermiştir. Türkiye, 14 Mayıs 1950 seçimleri sonucunda siyasal alanda olduğu gibi ekonomik alanda da ciddi tercih değişikliğine gitmiştir[73]. Yıllar içinde ağır sanayini kurmakta kısmen başarılı sayılan Türkiye, gelişme rotasını tarıma değiştirmiştir. Şüphesiz bunun nedenleri tartışılabilir. Konumuz dışında olduğu için girilmeyecektir. Uçak fabrikası 1952 yılında MKEK'e devredilmiştir. Devirden sonra Makine Kimya Endüstrisi Kurumu'nda; MKEK UĞUR-IV adıyla uçak üretimi yapılmıştır. MKEK UĞUR-IV için Hava Kuvvetleri Komutanlığı tarafından 100 adet sipariş verilmiştir. Ancak hibe uçak girişinin artışı ve daha modern olması nedeniyle bu sayı 60 olarak yeniden belirlenmiştir. Burada üretimi gerçekleştirilmiş uçaklardan üç âdeti Ürdün'e hediye edilmiştir. Yeni kurulan İsrail Devleti'ne karşı Türkiye'nin uygulayacağı politika bakımından bu hadise oldukça önemlidir.

Yukarıda da kısaca değinildiği gibi 1950'li yılların başlarında tarımın, Türkiye için kalkınmada en önemli unsur olabileceği savunulmuştur. Türkiye'de bir traktör fabrikasının zorunluluğu yetkililere kabul ettirilmiştir. Bu fabrikanın da uçak ve motor fabrikası yerine kurulmasının kolaylıkları ortaya konarak yılların ürünü olan ve savunma için önemli bir atılım olan uçak ve motor fabrikaları ortadan kaldırılmıştır. Ziraat Bankası ile ortaklık kuran bir Amerikan firması motor fabrikasını MKEK'ten satın alarak burada bir traktör fabrikası kurduklarını ve burada üretilen traktörlerin Avrupa'ya da ihraç edileceğini, Türk sanayiisini daha ileri noktalara taşıyacaklarını ilan etmişlerdir[74]. Kaldı ki, ayrıca bir traktör fabrikası kurmakta da tarım alanında önemli gelişmeler sağlamaya başlayan Türkiye açısından bir beis olmayacağı gibi kazanımları olacağı açıktır. Burada dikkate değer olan traktör fabrikasının Uçak Motor Fabrikası'nın yerine kurulması oldukça manidardır.

---

72 http://www.sage.tubitak.gov.tr (Erişim: 07.06.2013).

73 S. Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim**, 4. Baskı, Beta Yay., İstanbul, 1996, s. 208.

74 Verel, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir,** C: II, s. 422-424; Tayhani, **a.g.e.**, s. 250-253.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren savunma sanayinin milli zeminde güçlenmesi için önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu sahada ilk zamanlar önemli başarılar elde edilmesine rağmen zamanla bu kararlılık zayıflamıştır. Şüphesiz bu duruma neden olan birçok iç ve dış gelişme etken olmuştur. Ferdi girişimciler dönemin şartlarına göre büyük mücadele vermişlerdir. Devletin de önemli girişimleri olmuştur. Ancak sıkıntılı zamanlarda hız kazanan bu girişimler savaş şartlarının sona ermesi ve sulh döneminin başlaması ile sona ermiştir.

Büyük ümitlerle açılan uçak fabrikaları ve uçak motor fabrikası önce başarılı, sonra başarısız olmuştur. Zira Türkiye'nin stratejik bir silah sistemi olan uçağı üretmesi birçok ülke ve uçak üreticisini rahatsız etmiştir. Nuri Demirağ, Vecihi Hürkuş ve devletin girişimleri ile kurulmaya çalışılan hava harp sanayinin basında ne derece yer aldığı dönemin gazetelerinden incelenmeye çalışılmıştır. Ne var ki, bu davaya gönül vermiş birkaç kişinin basına yansıttıkları dışında hava endüstrisi konusunda basında fazla bir malumata rastlanmamıştır. Orhan AYDAR, Behçet Kemal ÇAĞLAR, Cemal KUTAY, Fikret ÇELTİKÇİ, Abidin DAVER, Şakir Hazım ERGÖKMEN, Tahsin KEVENK, Emin Nihat SÖZERİ bu alanda yazı yazan ve Türk havacılığının tarihini ve endüstriyel alanda gerekliliğini savunmuşlardır. Diğer taraftan Batıda havacılık alanında gelişmeler ve özellikle savaş yıllarında askeri havacılığın başarılarının Türk basınına da yansıdığı ulusal basında yoğun olarak yer almıştır. Cumhuriyet, Milliyet, İkdam, Ulus gibi gazetelerin savaş yıllarına ait manşetleri bu alanda oldukça zengindir. Dünyada 1939-1945 yılları arasında 1.000.000 uçak üretildiği dikkate alındığında, Türkiye'nin hava endüstrisine olan ihtiyacı daha belirgin olarak ortaya çıktığı açıktır.

Türkiye bu gerçeklerden hareketle, Devlet girişimiyle THK Uçak ve Uçak Motor Fabrikaları kurma ihtiyacı hissetmiştir. Bu süreçte Polonya'dan Türkiye'ye sığınan hava sanayi alanında birikimli insanlar istihdam edilmiş ama İstihdam edilen yabancı uzmanlardan yeterince ve gerekli şekilde yararlanılamamıştır. Politika üstü olması gereken hava harp sanayi kuruluşları; politik kavgaların kurbanı olmuştur. Bu dönemde fabrikaların ve Kurumun yönetiminde; idealist, ne istediğini bilen, uzak görüş sahibi ve gelecek 40-50 yılı öngörebilecek yetkin insanlar maalesef bulunamamıştır. Kişisel kavgaların ve koordinesizliğin göl-

Levent Şahverdi Arşivi

gesinde hava harp sanayi elden çıkmıştır. Devletin en önemli müşteri olduğu gerçeği göz ardı edilmiştir.

Başbakan İsmet İnönü 3 Mayıs 1935'te Türk Hava Kurumu 6.Kurultayında, "Uçağı olmayan bir yurt damı olmayan bir eve benzer." açıklamasında bulunmuştur. Türkiye'nin uçak fabrikası kurmasına bir dönem sahip çıkılmış ve eksikliğine Birinci Dünya Savaşı cephelerinde yaşanan büyük kayıplar ilham vermiştir. Türk Hava Kurumu, Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli bir kazanımıdır. Yapmış olduğu birçok faaliyet ile Cumhuriyet tarihinde önemli başarılar yakalamıştır. Ancak Uçak ve Uçak Motor Fabrikalarının hikâyesi, Türkiye adına önemli bir kayıp olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile dünya oldukça fazla yıkımlı ve kanlı bir savaşa da girmiş oluyordu. Bu savaşta hayatını kaybedenlerin bilgileri kaynaklarda farklı geçmekle birlikte kesin bir rakam telafuz etmek günümüze değin mümkün olmamıştır. Ancak bu rakamın en iyimserinin 40.000.000 kişi olduğu birçok kaynakta geçmektedir. Bu kayıplarda en büyük tehdit ise havalardan gelmiştir. Taraflar, taktik ve Stratejik Hava Kuvvetleri ile hasım güçlerin hayat damarlarını kesmeye muvafık olmak için tüm güçlerini seferber etmiştir. Türkiye ise böyle bir ortamda savaşan ülkelerin ortasında ancak savaşın dışında bulunuyordu. Bir saldırı halinde ise tüm gücü ile kendini savunacağını taraflara açıkça bildirilmişti. Savaşın dışında kalmakla birlikte her an savaşın tarafı olacak şekilde hazırlık yapılmıştır. Aslında THK'nın kurmuş olduğu Uçak ve Uçak Motor Fabrikaları ve keza Ankara Rüzgâr Tüneli de bu hazırlığın bir parçasıdır. Savaş şartlarında dışarıdan uçak almak zorlaşmış ve ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiştir.

Aradan geçen on yıllara rağmen THK Hava Endüstrisi fabrikalarının günümüze yansıyan ve cesaret veren yönleri bulunmaktadır. Bu fabrikada üretilen uçaklardan Danimarka'ya satış yapılmıştır ve çok beğenildiğinden yeni siparişler verilmiştir. Gelişmiş ülkeler ile işbirliği yapılabildiği gibi sanayii alanında aynı zamanda rekabet edebilineceği görülmüştür. Günümüzde uçak üretimi için yalnız askeri maksatlı üretimleri anlamamak gerekmektedir. Türkiye isterse sivil maksatlı olarak tasarımlardan başlamak üzere kendi markasını oluşturma imkânına ve pazarına sahiptir. 1948 tarihli Başbakanlık Murakebe Heyeti raporunda da sivil sektör seçeneği ifade edilmektedir.

Atatürk'ün Kayseri Tayyare Fabrikası'nda üretilen 1401 Kuyruk Numaralı Fledling tipi bir uçağı İran'a hediye etmesinden 20 yıl kadar sonra benzeri bir

Levent Şahverdi Arşivi

hibe daha gerçekleşmiştir. MKEK Uçak Fabrikasında üretilen Uğur-IV uçaklarından 3 adedinin Ürdün'e hibe edilmesi dönemin Ortadoğu'daki gelişmeler ve Türk dış politikası bakımından önem arz etmektedir.

THK Hava Harp Sanayii Tesisleri büyük ümitlerle kurulmuş ve üretime de geçerek yaklaşık 200 kadar uçağı üretmeyi başarmıştır. Keza motor fabrikası da ilk yıllarında benzeri bir başarıyı göstermiştir. Savaş sonunda oluşan yenidünya düzeninde Türkiye, Batı kolektif güvenliğinin bir parçası olmak zorunda kalmıştır. Burada özellikle Sovyetlerin ağır tahriklerinin önemli bir çarpan olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bütün bu gerekçelere ve ekonomik darboğazlara rağmen kurulan hava harp sanayi fabrikalarının ileride nasıl hayati bir öneme haiz olduğu o dönemde dikkate alınamamış, planlanan bir süreç ile kapılarına kilit vurulmuş veya farklı sistemlere entegre edilerek ortadan kaldırılmıştır. Kıbrıs Meselesi ülke gündemine gelince ise hava harp sanayinin gerekliliği görülmüş ve sıfırdan bir kere daha inşa çalışmalarına başlanmıştır. Ancak her defasında belirli bir seviyeye kadar getirilen ve sonra sıfırlanan hava harp sanayisi 1913'den günümüze dünya ile rekabet eder duruma gelememiştir.

Türk havacılık tarihinde yaşanan bir takım talihsizliklere rağmen olaya bir de başka açıdan bakmak gerekirse; ülke ekonomisinin ve bilgi birikiminin oldukça düşük seviyede olduğu bir zaman diliminde; gerek özel teşebbüs gerekse devletin girişimleri dikkate değer gelişmeler olmuştur. Hava endüstrisi alanında yaşananlar büyük girişimlerin yapılabileceğini, dünyada etkin bir hava endüstrisi kurulabileceğini, uzay yarışında yer alınabileceğini göstermektedir. Belki de burada en önemli unsur geleceğe yönelik uzun süreli politikalar oluşturarak bu politikaları kararlılıkla sürdürmekten geçmektedir. Zira teknoloji süratle gelişmiş olmakla birlikte, Türkiye'nin de imkân ve kabiliyetleri oldukça gelişmiş ve zenginleşmiştir. Eğitimli Türk insanının sayısı artmış ve dünyanın her tarafında adından söz ettirecek konuma gelmiştir. Böyle bir potansiyele sahip olan bir ülkenin gerek hava endüstrisi gerekse yer almaması için bir sebep bulunmamaktadır. Arşiv belgelerinden yararlanılarak hazırlanan bu çalışmada son yüzyıl içinde defalarca kurulan ama her defasında bir kere daha sıfırlanan Türk Hava Harp Sanayinden bir süreç incelenmiştir.

Bugüne kadar yapılanlar ve karşılaşılan güçlükler, sorunun çözümsüz olmadığını ve bir gün Türkiye'de bu alanda önemli başarılar elde edileceğinin işaretleridir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2. 6.57.15.

BCA, 30.10. 61.411.12.

BCA, 30.10. 61.412.31.

BCA, 30.10. 61.409.24.

BCA, 30.10. 58.396.14.

BCA, 30.10. 58.396.

BCA, 30.10. 61.410.29.

BCA, 030. 01.100. 619. 2.

BCA, 30.18.1.2. 126.63.8.

BCA, 30.18.1.2. 85.119.11.

BCA, 030. 01.100. 619. 2.

BCA, 030.01.100.619.5.

BCA, 030-0-001-100-619-6.

BCA, 030. 18.01.02.686.51.7.

BCA, 030.10.61.410.5.

THK Arşivi (2009-Resimlerin Kaynağı).

Tarihçe Şube Müdürlüğü Arşivi (2008-Resimlerin Kaynağı).

Yeşilköy Hava Müze Komutanlığı (2012-2013-Resimlerin Kaynağı).

Kitaplar

ADIGÜZEL, M. Bahattin - AKKUŞ Songül- AKGÜL, CANDAN KULA, **Havacılık ve Türk Hava Kurumu**, Türk Hava Kurumu Yay. 6, Ankara, 2006.

ÇAĞLAR, Bora, **Havacılık ve Savunma Sanayii Üzerine Çalışmalar**, HAVELSAN, Ankara, 2000.

GÜRER, Turgut, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl**, Özkaracan Matbaacılık, İstanbul, 2006.

KARLUK, S.Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim**, 4. Baskı, Beta Yay., İstanbul, 1996.

KAYMAKLI, Hulusi, **Havacılık Tarihinde Türkler II**, Kültür Ofset Ltd. Şti., Ankara, 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZDEMİR, Yaşar, **Atatürk ve Türk Havacılığı,** Hv. Bsm. ve Neş. Md. lüğü, Ankara, 1981.

TAYHANİ, İhsan, **Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayi 1923–1950,** Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

VEREL, Oktay, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir,** C: I-II, Türk Hava Kurumu Yayınları 3, İstanbul, 1985.

YALÇIN, Osman, **Türk Hava Harp Sanayii Tarihi 1913-2009**, Hv. Bsm. ve Neş. Md. lüğü, Ankara, 2009.

YALÇIN, Osman, **Türk Hava Harp Sanayii Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

YALÇIN, Osman, "1911-1945 Yılları Arasında Türk Hava Harp Sanayii", Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, **Onikinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri (Sunulmayan Bildiriler Kitabı), 20-22 Mayıs 2009,** Genkur. Bsm., Ankara, 2010.

YALÇIN Osman (Edt.)- MUTLU, Recep – GÖKALP, Emin, "Türk Tayyare Cemiyetinden Günümüz Türk Hava Kurumu'na Bir Değerlendirme, **Türk Havacılık Tarihi Makaleleri**, Hava Harp Okulu 6. Bilim Şenliği, HHO Bsm., 2011, İstanbul.

Makaleler

ÇELTİKÇİ, Fikret, "Türk Hava Kurumu Motor Fabrikası", **Havacılık ve Spor**, Sayı 396, Ankara, Ekim 1948.

DAVER, Abidin, "Motör Fabrikası", **Havacılık ve Spor**, Ankara, Şubat 1945.

DAVER, Abidin, **Motör Fabrikası, Havacılık ve Spor**, S: 352, C: XVI, Ankara, Şubat 1945.

DAVER, Abidin, "Etimesgut'ta Türk Havacılık Sanayinin Temeli Atılmıştır", **Havacılık ve Spor**, S: 312–313, Ankara, 1942.

DAVER, Abidin, "Türkiye'de İlk Motör, Hem de Uçak Motörü Fabrikasını Kurmak Şerefi, Türk Hava Kurumuna Nasip Oluyor", **Havacılık ve Spor**, S.353, Ankara, Mart 1945.

"T.H.K. Genel Merkez Kurulunda Korgeneral Kurtcebe ve General Seyfi Düzgören'in Ankara'da Kurulacak Uçak Motor Fabrikası ve 9. Kurultay Hakkında Demeçleri", **Havacılık ve Spor,** 356, Ankara, Haziran 1945.

Levent Şahverdi Arşivi

"Kuracağımız Uçak Motör Fabrikası", **Havacılık ve Spor,** S: 358, Ankara, Ağustos 1945.

"Amerika'dan Türkiye'ye Gönderilen Askeri Uçaklar", **Havacılık ve Spor,** Ankara, Nisan 1948.

"Havacılık Gelişmeleri", **Havacılık ve Spor,** Ankara, Temmuz 1943.

"Son Ayların Korkunç Bir Bilançosu Müttefik Uçakları Kaç Ton Bomba Attılar?", **Havacılık ve Spor,** Ankara, 1945.

KAYABALI, İsmail-ARSLANOĞLU, Cemender, **Türk Kültürü,** S: 116, Hava Kuvvetleri Sayısı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, Haziran, 1972.

YALÇIN, Osman, "Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kurumu", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C: 6, Ankara, 2012, S: 11, s. 267-291.

YALÇIN, Osman, "Nuri Demirağ'ın Hayatı ve Çalışmaları", **Atatürk Yolu Dergisi**, 2010, S: 44, s. 743-769, Yıl: 22, Güz 2009, Ankara.

YALÇIN, Osman, "Vecihi Hürkuş'un Hayatı ve Çalışmaları", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, ATASE Yayınları, Gnkur. Bsm, Ankara, 2010, S: 15, s. 103-117.

YALÇIN, Osman, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Uçak Fabrikası Kurma Mücadelesinde İlk Girişim: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) ve Kayseri Uçak Fabrikası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XXVI, S: 78, Ankara, Kasım 2010.

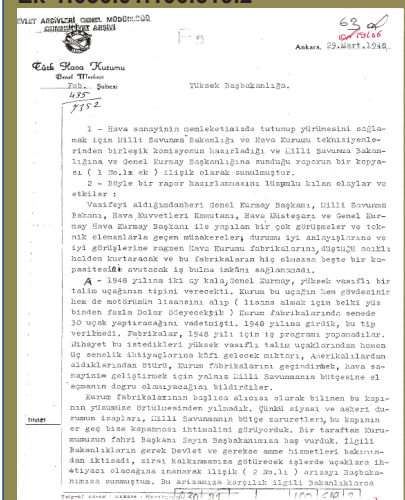
YALÇIN, Osman, "Türk Havacılık Tarihinde Bağış Uçakları ve Havacılık Sanayii Kurulmasına Tesirleri", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C: III, S: 6, Yaz 2010, Ankara.

http://www.sage.tubitak.gov.tr (Erişim:07.06.2013)

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Ek-1:030.01.100.619.2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara, 29.Mart.1948

Türk Hava Kurumu
Genel Merkez
Tür. Şubesi

Yüksek Başbakanlığa.

1 - Hava sanayiinin gemleketimizde tutunup yürümesini sağlamak için Milli Savunma Bakanlığı ve Hava Kurumu teknisiyenlerinden birleşik komisyonun hazırladığı ve Milli Savunma Bakanlığına ve Genel Kurmay Başkanlığına sunduğu raporun bir kopyası (1 No.lı ek) ilişik olarak sunulmuştur.

2 - Böyle bir rapor hazırlanmasını lüzumlu kılan olaylar ve etkiler :

Vasıfeyi aldığındanberi Genel Kurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı, Hava Kuvvetleri Komutanı, Hava Müsteşarı ve Genel Kurmay Hava Kurmay Başkanı ile yapılan bir çok görüşmeler ve teknik elemanlarla geçen münakereleri, durumu iyi anlayışlarına ve iyi görüşlerine rağmen Hava Kurumu fabrikalarını, düşünüş neticesi halden kurtaracak ve bu fabrikaların hiç olmazsa beşte bir kapasitesini avutacak iş bulma imkânı sağlamamıştı.

A - 1948 yılına ilki üç kala, Genel Kurmay, yüksek vasıfli bir talim uçağının tipini verecekti. Kurum bu uçağın hem gövdesinin hem de motörünün lisansını alıp (lisans almak için belki yüz binden fazla Dolar ödeyecekşik) Kurum fabrikalarında senede 30 uçak yaptıracağını vadetmiştii. 1948 yılına girdik, bu tip verilmedi. Fabrikalar, 1948 yılı için iş programı yapamadılar. Mihayet bu istedikleri yüksek vasıfli talim uçaklarından honon üç senelik ihtiyaçlarına kâfi gelecek miktarı, Amerikalılardan aldıklarından ötürü, Kurum fabrikalarını geçindirmek, hava sanayiini geliştirmek için yalnız Milli Savunmanın bütçesine el sşmanın doğru olmıyacağını bildirdiler.

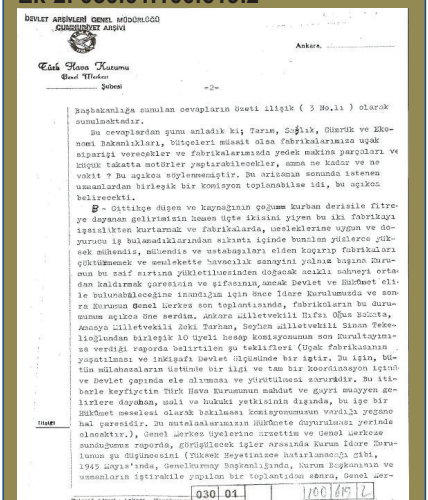
Kurum fabrikalarının başlıca alıcısı olarak bilinen bu kapının yüzümüze örtülmesinden yılmadık. Çünkü siyasi ve askeri durumun icapları, Milli Savunmanın bütçe zaruretleri, bu kapanan geç bize kapanması ihtimalini gösteriyordu. Bir taraftan Kurumumuzun fahri Başkanı Sayın Başbakanımıza baş vurduk, ilgili Bakanlıkların gerek Devlet ve gerekse anne hizmetleri bakımından iktisadi, sıraî kalkınmamıza götürecek işlerde uçakların ihtiyacı olacağına inanarak ilişik (2 No.lı) arzuyu Başbakanımıza sunmuştum. Bu arzumuza karşılık ilgili Bakanlıklarca

Telgraf adresi : Ankara - Havakurumu

030 01 100 619 2

1

Ek-2: 030.01.100.619.2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara,

Türk Hava Kurumu
Genel Merkez
Şubesi

-2-

Başbakanlığa sunulan cevapların özeti ilişik (3 No.lı) olarak sunulmaktadır.

Bu cevaplardan şunu anladık ki; Tarım, Sağlık, Gümrük ve Ekonomi Bakanlıkları, bütçeleri müsait olsa fabrikalarımıza uçak siparişi verecekler ve fabrikalarımızda yedek makina parçaları ve küçük tâkatta motörler yaptırabileceklerdir, amma ne kadar ve ne vakit ? Bu açıkca söylenmemiştir. Bu arzumuz sonunda istenen uzmanlardan birleşik bir komisyon toplanabilse idi, bu açıkca belirecekti.

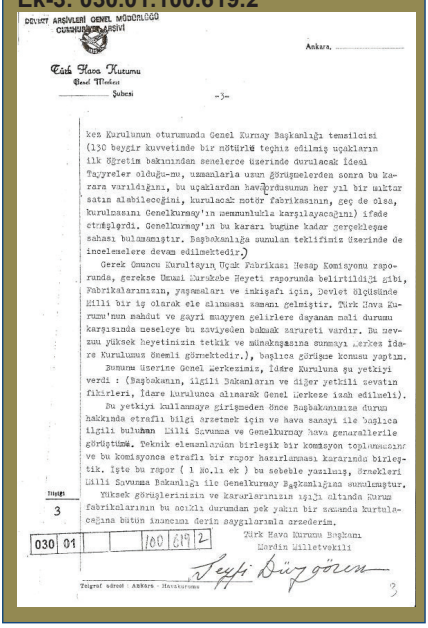
B - Gittikçe düşen ve kaynağının çoğunu kurban derisile fitreye dayanan gelirimizin hemen üçte ikisini yiyen bu iki fabrikayı işsizlikten kurtarmak ve fabrikalarda, uzmanlıklarına uygun ve doyurucu iş bulamadıklarından sıkıntı içinde bunalım yüzlerce yüksek mühendis, mühendis ve mütehassısları elden kaçırıp fabrikaları çöktürmemek ve memleketle havacılık sanayiini yalnız başına Kurumun bu zaif sırtına yükletilmesinden doğacak acıklı sahneyi ortadan kaldırmak çaresizlik ve şifasızlık, ancak Devlet ve Hükümet elile bulunabileceğine inandığım için önce İdare Kurulumuzda ve sonra Kurumun Genel Merkez son toplantısında, fabrikaların bu durumunun açıkca öne serdim. Ankara milletvekili Hıfzı Oğuz Bekata, Anasya Milletvekili Zeki Tarhan, Seçkin milletvekili Sinan Tekeliioğlundan birleşik 10 üyeli hesap komisyonunun son Kurultayımızda verdiği raporda belirtilen şu teklifleri (Uçak fabrikasının yaptırılması ve inkişafı Devlet ölçüsünde bir iştir. Bu için, bütün müsaadeler üstünde bir ilgi ve tam bir koordinasyon içinde ve Devlet çapında ele alınması ve yürütülmesi zarurudür. Bu itibarle keyfiyetin Türk Hava Kurumunun mahdut ve gayri muayyen gelirlere dayanan, mali ve hukuki yetkisinin dışında, bu işe bir Hükümet meselesi olarak bakılması komisyonumuzun vardığı yegane hal çaresidir. Bu mütalaalarımızın Hükümete duyurulması yerinde olacaktır.), Genel Merkez üyelerine sirkettim ve Genel Merkez sandığımız raporda, görüşülecek işler arasında Kurum İdare Meclisinin şu düşüncesini (Yüksek Heyetinizce hatırlanacağı gibi, 1945 Mayıs'ında, Genelkurmay Başkanlığında, Kurum Başkanının ve uzmanların iştirakile yapılan bir toplantıdan sonra, Genel Ser-

Telgraf adresi : Ankara - Havakurumu

030 01 100 619 2

2

Ek-3: 030.01.100.619.2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara,

Türk Hava Kurumu
Genel Merkez
Şubesi

-3-

kez Kurulunun oturumunda Genel Kurmay Başkanlığı temsilcisi (130 beygir kuvvetinde bir motörle teçhiz edilmiş uçakların ilk öğretim bakımından senelerce üzerinde durulacak ideal özgeyler olduğu-nu, uzmanlarla uzun görüşmelerden sonra bu kararа varıldığını, bu uçaklardan hava ordusunun her yıl bir miktar satın alabileceğini, kurulacak motör fabrikasının, geç de olsa, kurulmasının Genelkurmay'ın sonunluğuna karşılıyacağını) ifade etmişlerdi. Genelkurmay'ın bu kararı bugüne kadar gerçekleşme safhası bulmamıştır. Başbakanlığa sunulan teklifimiz üzerinde de incelemelere devam edilmektedir.)

Gerek Umunci Kurulışayın Uçak Fabrikası Hesap Komisyonu raporunda, gerekse Umasi Kurmkebe Heyeti raporunda belirtildiği gibi, Fabrikalarımızın, yaşamaları ve inkişafı için, Devlet ölçüsünde Milli bir iş olarak ele alınması zamanı gelmiştir. Türk Hava Kurumu'nun mahdut ve gayri muayyen gelirlere dayanan mali durumu karşısında meseleye bu sayiyeden bakmak zarureti vardır. Bu meyzun yüksek heyetinizin tetkik ve münakşasına sunmayı Merkez İdare Kurulumun önemli görmektedir.), başlıca görüşme konusu yapılın.

Bununa üzerine Genel Merkezimiz, İdare Kuruluna şu yetkiyi verdi : (Başbakanın, ilgili Bakanlıkların ve diğer yetkili sevatın fikirleri, İdare Kurulunca alınarak Genel Merkezce tasdik edilecek).

Bu yetkiyi kullanmaya girişmeden önce Başbakanımıza durum hakkında etraflı bilgi arzetmek için ve hava sanayi ile başlıca ilgili bulunan Milli Savunma ve Genelkurmay hava generallerile görüştümü. Teknik elemanlardan birleşik bir komisyon toplanmasını ve bu komisyonca etraflı bir rapor hazırlanması kararında birleştik. İşte bu rapor (1 No.lı ek) bu sebeble yazılmış, örnekleri Milli Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığına sunulmuştur.

Yüksek görüşlerinizin ve kararlarınızın ışığı altında Kurum fabrikalarının bu acıklı durumdan çok yakın bir sonunda kurtulacağına bütün inancımı derin saygılarımla arzederim.

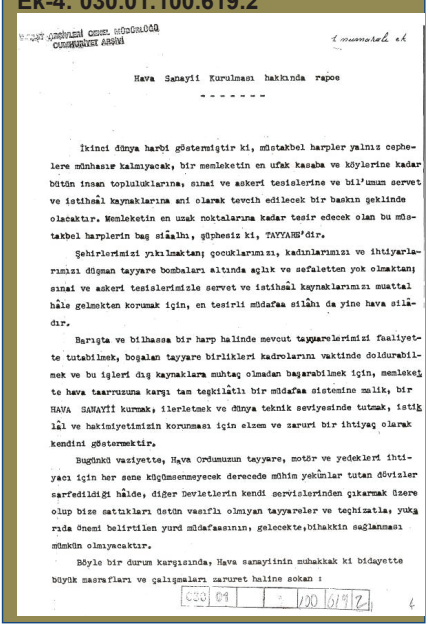
Türk Hava Kurumu Başkanı
Nevşin Milletvekili

Telgraf adresi : Ankara - Havakurumu

030 01 100 619 2

3

Ek-4: 030.01.100.619.2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

1 numaralı ek

Hava Sanayii Kurulması hakkında rapor

- - - - - - -

İkinci dünya harbi göstermiştir ki, müstakbel harpler yalnız cephelere münhasır kalmıyacak, bir memleketin en ufak kasaba ve köylerine kadar bütün insan topluluklarına, sınai ve askeri tesislerine ve bil'umum servet ve istihsal kaynaklarına ani olarak tevcih edilecek bir baskın şeklinde olacaktır. Memleketin en uzak noktalarına kadar tesir edecek olan bu müstakbel harplerin baş silâhı, şüphesiz ki, TAYYARE'dir.

Şehirlerimizi yıkılmaktan; çocuklarımızı, kadınlarımızı ve ihtiyarlarımızı düşman tayyare bombaları altında açlık ve sefaletten yok olmaktan; sınai ve askeri tesislerimizle servet ve istihsal kaynaklarımızı muattal hâle gelmekten korumak için, en tesirli müdafaa silâhı da yine hava silâhıdır.

Barışta ve bilhassa bir harp halinde mevcut tayyarelerimizi faaliyette tutabilmek, boşalan tayyare birlikleri kadrolarını vaktinde doldurabilmek ve bu işleri dış kaynaklara muhtaç olmadan başarabilmek için, memleketimizde hava taarruzuna karşı tam teşkilâtlı bir müdafaa sistemine malik, bir HAVA SANAYİİ kurmak; ilerletmek ve dünya teknik seviyesinde tutmak, istiklâl ve hakimiyetimizin korunması için elzem ve zarurî bir ihtiyaç olarak kendini göstermektir.

Bugünkü vaziyette, Hava Ordumuzun tayyare, motör ve yedekleri ihtiyacı için her sene küçümsenmeyecek derecede mühim yekünlar tutan dövizler sarfedildiği hâlde, diğer Devletlerin kendi servislerinden çıkarmak üzere olup bize sattıkları üstün vasıflı olmıyan tayyareler ve teçhizatla; yukarıda önemi belirtilen yurd müdafaasının, gelecekte,bihakkin sağlanması mümkün olmıyacaktır.

Böyle bir durum karşısında, Hava sanayiinin muhakkak ki bidayette büyük masrafları ve çalışmaları zaruret haline sokan :

030 01 100 619 2

4

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-5: 030.01.100.619.2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

-- 2 --

a) İstenilen tipte ve memleketimiz bünyesine uygun tayyare elde edilememesi,

b) Dış kaynaklardan istenilen miktarda tayyare tedarik edilememesi,

c) Bir harp halinde günlük zayiatı karşılayacak dahili bir sanayiin mevcut olmaması,

d) Döviz zorlukları yüzünden pek az sayıda tayyare satın alınabilmesi gibi hususlara önceden mütalâa etmek ve ona göre tedbirler almak icabedecektir.

Bunlara ilâve olarak, tayyare, motör ve bunların teçhizatı memlekette yapıldığı takdirde, ham malzeme dahilde temin edilinceye kadar, harice yalnız malzeme ve hususi teçhizat ile bazı zaruri masraflar için çıkarılacak dövizlerle, daha fazla sayıda ve ihtiyaca uygun hava silâh ve malzemesi tedarik etmek mümkün olacaktır.

Böyle bir hakikat karşısında hâlen mevcut fabrikalarımızın Hava Sanayii bakımından kudret ve kabiliyeti incelenecek olursa :

1 - Milli Savunma Bakanlığı emrinde yurdun muhtelif bölgelerinde kurulmuş tayyare fabrikaları bulunduğu gibi, Türk Hava Kurumunun Ankara civarında tesis ettiği bir Uçak ve Motör fabrikası da vardır. Bütün bu fabrikalar aynı istihsâl seviye ve kudretinde olmamakla beraber, yekdiğerinin noksanlarını tamamlamak suretile kifayetli bir Hava Sanayii kurulmasında kıymetli ve esaslı bir başlangıç teşkil edebilirler.

Bunlardan Kayseri ve Eskişehir Tayyare Fabrikalarında şimdiye kadar yedi muhtelif tip tayyare lisans altında imâl ve ayrıca bir okul tayyaresi etüdü yapılarak bir prototipi inşa edilmiştir.

Türk Hava Kurumunun Etimesgut'daki Uçak fabrikasında, lisans altında okul başlangıç tayyareleri ve muhtelif tip planörler imâl edildiği gibi umumi hizmetlerde ve turizm havacılığında kullanılmağa elverişli tayyarelerin proje etüdleri yapılmış ve prototipleri inşa edilmiştir. Yine Türk Hava Kurumunun Gazi istasyonu civarında kurduğu

5

Ek-6: 030.01.100.619.2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

-- 3 --

Motör fabrikası da muhtelif takatte tayyare motörleri imâl edecek şekilde teçhiz edilmiş bulunmaktadır.

Türk Hava Kurumu Uçak ve Motör Fabrikalarının etüd ve imâl sahasında bugüne kadar yapmış oldukları işler, yetiştirdikleri teknik elemanlar ve mevcut tesisat ve teçhizatı, memleket Hava Sanayii bakımından bir varlıktır.

Türk Hava Kurumunun, Motör Fabrikasına ilâve ettiği hafif maden dökümhanesi, Hava Sanayiinin mühim bir ihtiyacını karşılamak için çok yerinde bir başlangıç olduğu gibi, yine Türk Hava Kurumu Uçak fabrikasında yapılan yeni tip tayyare proje ve prototipleri üzerindeki çalışmalar, Milli Eğitim Bakanlığı ile ortaklaşa kurmakta olduğu Aerodinamik Enstitü Rüzgâr Tüneli, şimdiye kadar yaptığı teknik tecrübeler ve memleket Hava Sanayiini bağımsızlığa kavuşturmak için gerekli elemanlar yetiştirilmesi önemli teşebbüslerdir.

2 - Hava Sanayii, yalnız tayyare ve motör imâl etmekten ibaret olmayıp fakat aynı zamanda bu imâl işine lüzumlu yarı mamul malzemeleri memleket dahilinde istihsâl çare ve imkânlarını sağlamak ve tayyare ve motörlere ait teçhizat ve aletleri imâl etmek gibi meselelerin de ele alınmasını icabettirir.

Hava Sanayiinin, mümkün olduğu kadar bağımsızlığa kavuşabilmesi, bahsedilen bu hususi branşlardan başka, memlekette umumi makina ve maden sanayiinin kurulmasına da dayandığından, Hava Sanayii ile bu umumi sanayii ahenkli ve müşterek bir proğrama göre yürütmek gerekmektedir.

Böylece Hava Sanayii meselesi yalnız Milli Savunma Bakanlığının veya Türk Hava Kurumu gibi umumi menfaatlere hadim bir cemiyetin işi olmayıp umumi mahiyette bir Devlet işidir.

3 - Milli Savunma Bakanlığı Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğüne bağlı Kırıkkale'deki fabrikalardan; Top Fabrikası, Topçu Mühimmat ve Tapa Fabrikası, Tüfenk ve Dişli Fabrikası, Çelik Haddehanesi, Piriing Haddehanesi ve saire gibi tesisler, Hava Sanayiine lüzumlu bir kısım malzemeleri istihsâl etmek ve dövme çelik ve bakır halitası parçaları yapmak

6

Ek-7: 030.01.100.619.2

rak, Hava Sanayiimiz için hazırlanacak, asgari beş senelik, bir iş programını daima günün icaplarına uygun tutmak ve Hava Ordumuzun uçan malzemesinin zamanında yenilenmesini sağlamak gibi hususlar, bu kurulan esaslı vazifeleri arasında yer almalıdır.

Hülâsa olarak :

1) Hava Sanayiinin bir bütün olarak Hükümetce ele alınarak teşkilâtlandırılması,

2) Mevcut askeri ve Türk Hava Kurumuna ait tayyare ve motör fabrikalarının ve düzenli bir şekilde çalışmalarını sağlamak için, ilgili Devlet sanayi şubeleriyle beraber, bir Devlet otoritesi altında iktisadî bir teşekkül olarak toplanması,

3) Hava Kuvvetlerine ait tayyare ve motör ihtiyaçlarının, Genelkurmayca, uzun vadeli bir proğrama bağlanması,

4) Bu proğrama göre, uçak siparişlerinden yurd içinde yapılması mümkün olanların, acil bir zaruret hasıl olmadıkça, beheemehâl Hava Sanayii Müessesesinden satın alınması,

5) Devletin diğer işlerinde ve âmme hizmetlerinde kullanılacak tayyarelerin (Hususiyet ve mecburiyet arzedenler müstesna) mutlaka Hava Sanayi Müesseselerinden alınması,

6) Havacılığımızın ve Hava Sanayiimizin gelişmesi ve lâzım olan ilmî ve teknik araştırma ve tecrübelerin yapılması için gerekli Enstitü ve Laboratuvarların kurulmasına ve devamlı çalışmasına Devletin maddî ve manevi yardım yapması,

7) Hava Sanayiinin, kolayca gelişmesi için, mevcut bilumum kanunî muafiyet ve tenzilâttan istifade ettirilmesi,

8) Yukarıdaki maddelerde izah edilen hususların temini ve tedviri maksadile, Başbakanlık emrinde, ilk adım olarak, tam salâhiyetli bir Milli Sanayi Koordinasyon Kurulunun muhakkak surette teşkili gerekmektedir.

Ek-8: 30.01.100.619.2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

-- 7 --

Hava Sanayiinin lüzumuna ve ne suretle gerçeğine dair kanaatlerimizi açıklayan işbu raporumuzu saygılarımızla arzederiz.

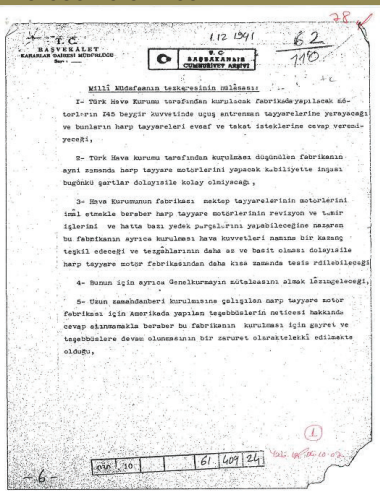
12/Mart/1948

T.H.K.Fb.lar Ş.Md.	M.S.B.Eskl.Mf.Hrp.Sn.Koor.Müv.	Hv.Mo.Fn.Sn.Ş.Md.V.
Y.Mühendis	Y.Mühendis	Y.Müh, Bnb.
(Nusmmer Aksan)	(Bruno Stephan)	(Fuat Dörtbudak)

T.H.K.Mt.Fb.Md.	T.H.K.Mt.Fb.İd.S.Ş.	T.H.K.Uçak FB.Md.
Y.Mühendis	Y. Mühendis	Y.Mühendis
(Fikret Çeltikçi)	(Kemâl Tanoğlu)	(Salâhattin Beler)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-9:030.10.61.409.24

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Millî Müdafaanın teşkilâtının ıslâhına dair

1- Türk Hava Kurumu tarafından kurulacak fabrikada yapılacak eğitorlerin 245 beygir kuvvetinde uçuş antrenman tayyarelerine yarayacağı ve bunların harp tayyareleri evsaf ve takat isteklerine cevap verendiyeceği,

2- Türk Hava kurumu tarafından kurulması düşünülen fabrikanın aynı zamanda harp tayyare motörlerini yapacak kabiliyette inşası bugünkü şartlar dolayısile kolay olmıyacağı,

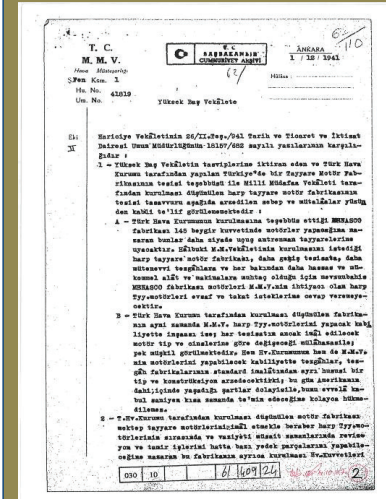
3- Hava Kurumunun fabrikası mektep tayyarelerinin motörlerini imâl etmekle beraber harp tayyare motörlerinin revizyon ve tamir işlerini ve hatta bazı yedek parçalarını yapabileceğine nazaran bu fabrikanın ayrıca kurulması Hava kuvvetleri namına bir kazanç teşkil edeceği ve teşebbüslerinin daha az ve basit olması dolayısile harp tayyare motor fabrikasından daha kısa zamanda tesis edilebileceği

4- Bunun için ayrıca Genelkurmayın mütalâasının alınmak lâzımgeleceği,

5- Uzun zamandanberi kurulmasına çalışılan harp tayyare motor fabrikası için Amerikada yapılan teşebbüslerin neticesi hakkında cevap alınmamakla beraber bu fabrikanın kurulması için gayret ve teşebbüslere devam olunmasının bir zaruret olarakteleklî edilmekte olduğu,

030 10 61 409 24

Ek-10: 030.10.61.409.24

T. C.
M. M. V.
Hava Müsteşarlığı
Şifre Kısım. 1
Hu. No. 41019
Um. No.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

ANKARA
1 / 12 / 1941

Hitâbe

Yüksek Baş Vekâlete

Ek: 1

Hariciye Vekâletinin 26/IX.Hsş./941 Tarih ve Ticaret ve İktisat Dairesi Umum Müdürlüğünün-16167/682 sayılı yazılarının karşılığıdır :

1 - Yüksek Baş Vekâletin tasvirlerine iktiran eden ve Türk Hava Kurumu tarafından yapılan Türkiye'de bir Tayyare Motör Fabrikasının tesisi teşebbüsü ile Millî Müdafaa Vekâleti tarafından kurulması düşünülen harp tayyare motör fabrikasının tesisi tasavvuru aşağıda arzedilen sebep ve mütalâalar yüzünden kabil-i tatbik görülmemektedir :

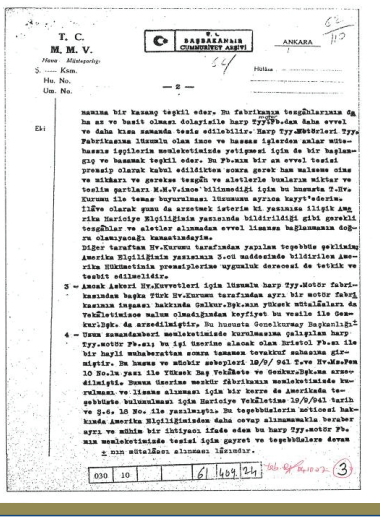
A - Türk Hava Kurumunun kurulmasına teşebbüs ettiği MHA300 fabrikası 145 beygir kuvvetinde motörler yapmağına nazaran bunlar daha sonra uçuş antrenman tayyarelerine uyarlanmış, İktisat M.M.V.Vekâletinde kurulmasını istediği harp tayyare motör fabrikası, daha çoğuş tesisatı, daha mütenevvi teşekkülâtı ve her bakımdan daha hassas ve mühimmal alât ve makinaları muhtevi olduğu için mevcudunda MHA300 fabrikası motörleri M.M.V.nin ihtiyacı olan harp Tyy.motörleri evsaf ve takat isteklerine cevap veremeyecektir.

B - Türk Hava Kurumu tarafından kurulması düşünülen fabrikanın ayni zamanda M.M.V. harp Tyy.motörlerini yapacak kabiliyette inşaası keyfiyet tesisatının ancak 1941 edilecek motör tip ve cinslerine göre değişeceği mülâhazasile; pek müşkül görülmektedir. Hem Hv.Kurumunun hem de M.M.V. nin motörlerini yapabilecek kabiliyette teşekkülâtı, teşkîl fabrikalarının standard imâlâtından ayrı bunsal bir tip ve konstrüksiyon arzedecektirki; bu gün Amerikanın dahilinde yapılığı şartlar dolayısile,bunu evvelâ kabul emiyen kısa zamanda te'min edeceğine kolayca hükmedilemez.

2 - T.H.V.Kurumu tarafından kurulması düşünülen motör fabrikası mektep tayyare motörlerinin imâl etmekle beraber harp Tyy.motörlerinin sırasında ve vasiyetî müsait zamanlarında revizyon ve tamir işlerini hatta bazı yedek parçalarını yapabileceğine nazaran bu fabrikanın ayrıca kurulması Hv.Kurumunun

030 10 61 409 24

Ek-11: 030.10.61.409.24

T. C.
M. M. V.
Hava Müsteşarlığı
Şifre Kısım.
Hu. No.
Um. No.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

ANKARA

— 2 —

Hitâbe

Ek:

nazına bir kazanç teşkil eder. Bu fabrikanın teşekkülâtının da ha az ve basit olması dolayisile harp Tyy.Fb.dan daha evvel ve daha kısa zamanda tesis edilebilir. Harp Tyy.Mötörleri Tyy. Fabrikasına ihtimalin olan inen ve hazaza işlerden anlar mütehassıs işçilerin memleketimizde yetişmesi için de bir başlangıç ve hazamak teşkil eder. Bu Fb.nın bir an evvel tesisi prensip olarak kabul edildikten sonra gerek ham malzeme cins ve miktarı ve gerekse teşçih ve aletlerle bunların miktar ve teslim şartları M.M.V.imce bilinmediği için bu hususta T.H.V. Kurumu ile temas buyurulması lüzumunu arzica kayıt'edirim.

İlâve olarak şunu da arzetmek isterim ki yazımızı ilgili Amerika Hariciye Müşâvirliğimiz yazısında bildirildiği gibi gerekli teşçihler ve aletler alınmadan evvel lisansın bağlanmasının doğru olamıyacağı kanaatindeyiz.

Diğer taraftan Hv.Kurumu tarafından yapılan teşebbüs şekilinin Amerika Müşâvirliğimiz yazısının 3.cü maddesinde bildirilen Amerika Hükümetinin prensipilerine uygunluk derecesi de tetkik ve tesbit edilmelidir.

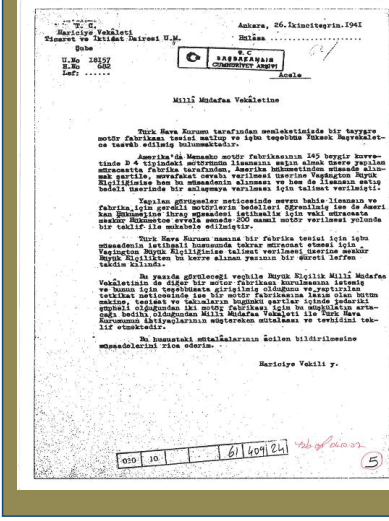
3 - Ancak Askeri Hv.Kuvvetleri için lüzumlu harp Tyy.Motör fabrikasından başka Türk Hv.Kurumu tarafından ayrı bir motör fabrikasının inşaası hakkında Genkur.Bşk.nın yüksek mütalâaları da Vekâletimizce malum olmadığından keyfiyet bu vesile ile Genkur.Bşk. da arzedilmiştir. Bu hususta Genelkurmay Başkanlığının

4 - Uzun zamandanberi memleketimizde kurulmasına çalışılan harp Tyy.motör Fb.sı; bu işi üzerine alacak olan Bristol Fb.sı ile bir hayli muhaberattan sonra tamamen tevakkuf safhasına girmiştir. Bu hazaz ve mühim sebepleri 19/9/ 941 Tarih Hv.Müs.Ven 10 No.lu yazı ile Yüksek Baş Vekâlete ve Genkur.Bşk.na arzedilmişti. Bunun üzerine memleketimizde bir motör fabrikasının memleketimizde kurulması ve lisans alınması için bir kerre de Amerikada teşebbüste bulunulması için Hariciye Vekâletine 19/9/941 tarih ve S.6, 18 No. ile yazılmıştır. Bu teşebbüslerin neticesi hakkında Amerika Müşâvirliğimizden daha cevap alınamamakla beraber ayrı ve mühim bir ihtiyacı ifade eden bu harp Tyy.motör Fb. nın memleketimizde tesisi için gayret ve teşebbüslere devam

± nın mütalâası alınması lâzımdır.

030 10 61 409 24

Ek-12: 030.10.61.409.24

T. C.
Hariciye Vekâleti
Ticaret ve İktisat Dairesi U.M.
Şube

Ankara, 26.İkinciteşrin.1941
Hitâbe .....

U.No 18157
H.No 682
Lef: .....

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Acele

Millî Müdafaa Vekâletine

Türk Hava Kurumu tarafından memleketimizde bir tayyare motör fabrikası tesisi maksup ve işbu teşebbüs Yüksek Başvekâlet'ce tasvib edilmiş bulunmaktadır.

Amerika'da Memleketimiz motör fabrikasının 145 beygir kuvvetinde P-4 tipindeki motörlerinin lisansını sağlın almak üzere yapılan müracaatta fabrika tarafından, Amerika hükumetinden müsaade alınmak şartile, muvafakat cevabı verilmesi üzerine Washington Büyük Elçiliğimizce bu müsaadenin alınması ve bu lisansın satış bedeli üzerinde bir anlaşmaya varılması için talimat verilmiştir.

Yapılan görüşmeler neticesinde mevzu bahis lisansın ve fabrika için gerekli motörlerin bedelleri öğrenilmiş ise de Amerikanın lisans mukabili ihraç eşyasındaki istihsalin için vakî müracaatta mezkur Hükumetçe evvelâ senede 200 mamul motör verilmesi yolunda bir teklif ile mukabele edilmiştir.

Türk Hava Kurumu namına bir fabrika tesisi için işbu müsaadenin istihsali hususunda tekrar müracaat etmesi için Washington Büyük Elçiliğine talimat verilmesi üzerine mezkur teşrik Elçiliğine bu kerre alınan yazının bir sureti leffen takdim kılınmış.

Bu yazıda görüleceği veçhile Büyük Elçilik Millî Müdafaa Vekâletinin de diğer bir motör fabrikası kurulmasını istemiş ve bunun için teşebbüsata girişilmiş olduğunu ve yaptırılan tetkikat neticesinde ise bir motör fabrikasına lüzum olan bütün makine, tesisat ve takımların bugünkü şartlar içinde tedarikî imkânsız olduğundan bahisle bu teşebbüsten vazgeçilmiş bulunduğundan Millî Müdafaa Vekâleti ile Türk Hava Kurumunun ihtiyaçlarının mütereken mütalâasa ve tevhidini teklif etmektedir.

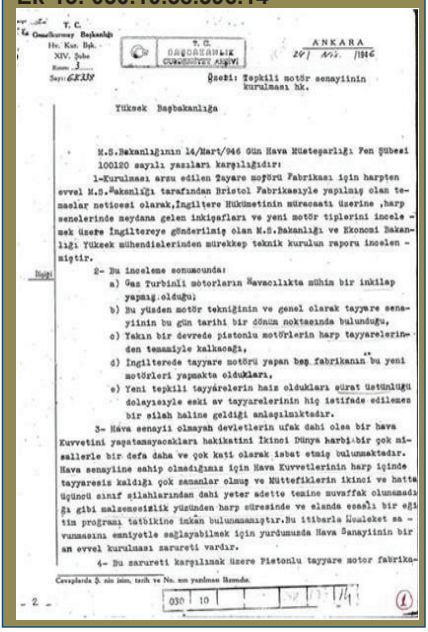
Bu hususdaki mütalâalarının bâzilen bildirilmesine müsaadelerini rica ederim.

Hariciye Vekili y.

030 10 61 409 24

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-13: 030.10.58.396.14

T. C.
Genelkurmay Başkanlığı
Hv. Kuv. Bşk.
XIV. Şube
Kısım: 3
Sayı: 68339

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

ANKARA
29 / Mrt. / 1946

Gaziı: Tepkili motör sanayiinin kurulması hk.

Yüksek Başbakanlığa

M.S.Bakanlığının 14/Mart/946 Gün Hava Müsteşarlığı Fen Şubesi 100120 sayılı yazıları karşılığıdır:

1-Kurulması arzu edilen Tayare motörü Fabrikası için harpten evvel M.S.Bakanlığı tarafından Bristol Fabrikasıyle yapılmış olan temaslar neticesi olarak,İngiltere Hükümetinin müracaatı üzerine ,harp senelerinde meydana gelen inkişafları ve yeni motör tiplerini incelemek üzere İngiltereye gönderilmiş olan M.S.Bakanlığı ve Ekonomi Bakanlığı Yüksek mühendislerinden mürekkep teknik kurulun raporu incelenmiştir.

2- Bu inceleme sonucunda:

a) Gaz Turbinli motörlerin Havacılıkta mühim bir inkilap yapmış olduğu;

b) Bu yüzden motör tekniğinin ve genel olarak tayyare sanayiinin bu gün tarihi bir dönüm noktasında bulunduğu,

c) Yakın bir devrede pistonlu motörlerin harp tayyarelerinden temamiyle kalkacağı,

d) İngilterede tayyare motörü yapan beş fabrikanın bu yeni motörleri yapmakta oldukları,

e) Yeni tepkili tayyarelerin hazı oldukları süret üstünlüğü dolayısıyle eski av tayyarelerinin hiç istifade edilemez bir silah haline geldiği anlaşılmıktadır.

3- Hava sanayii olmayan devletlerin ufak dahi olsa bir hava Kuvvetini yaşatamıyacaklara hakikatini İkinci Dünya harbi bir çok misallerle bir defa daha ve çok kati olarak isbat etmiş bulunmaktadır. Hava sanayiine sahip olmadığımız için Hava Kuvvetlerinin harp içinde tayyaresiz kaldığı çok zamanlar olmuş ve Mütteflklerin İkinci ve hatta üçüncü sınıf silahlarından dahi yeter adette temine muvaffak olunamadığı gibi malzemesizlik yüzünden harp süresinde ve elanda esaslı bir eğitim programı tatbikine imkan bulunmamıştır.Bu itibarla Memleket savunmasını emniyetle sağlayabilmek için yurdumuzda Hava Sanayiinin bir an evvel kurulması zarureti vardır.

4- Bu zarureti karşılamak üzere Pistonlu tayyare motor fabrikası kurulması için gerekli tedkikleri yapmak amacile gönderilmiş olan yüksek mühendislerden mürekkep kurulun,incelene sonucunda yeni tip motörlerin pistonlu motörlerden bir çok bakımlardan üstün olduğu kararına olduğu görülmektedir.Ayrıca bu kurul,vermiş olduğu raporda,bu motörlerin yurdumuzda şimdiden imallerinin mümkün olacağı kanaatini belirtmekte ve henüz başlangıç safhasında bulunan bu motörlerin daha karışık bir hale gelmeden Türkiye'de de işe başlanmasını teklif etmektedir.

5-Pistonlu motörler Üzerinde inceleme yapmak üzere gönderilmiş olan bu kurulun teklifi,yurdumuzda kurulması gereken tayyare motör sanayiinin,pistonlu motörler esası Üzerinemi yoksa turbinli motörler esası Üzerinemi kurulması hakkında esaslı bir karara varılmasını gerektirmektedir.

6-Genelkurmay'ca yapılmış olan incelemelere ve alınan malumata göre;bu tip tayyareler ikinci dünya harbinin son safhasında kullanılmıştır.Halen gerek İngiliz hava kuvvetlerinde gerekse Amerikan hava kuvvetlerinde bir çok birlikler bu tip tayyarelerle teçhiz edilmiştir.Fransızların da bu tayyareleri 947 senesinde seri halinde yapacakları öğrenilmiştir.

7-Binaenaleyh,gerek tayyare ve gerek motör sanayii bakımından heyet raporunun önemle göz önünde tutulması ve kendi Hava sanayimizin kurulmasında tepkili motör tipinin kabulu esası Üzerinde teknik incelemeler yapılmasının uygun olacağını ve bu hususta varılacak sonucun bildirilmesine müsaadelerini arz ederim.

8-Bilgi için Yüksek Baş Bakanlığa ve gereği için Milli Savunma Bakanlığına arz edilmiştir.

Genelkurmay Başkanı
Orgeneral
Ş.K.Oray

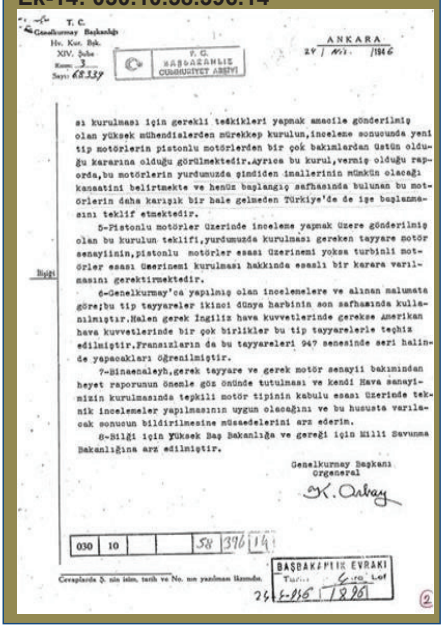
030 | 10 | | | 58 | 396 | 14

BAŞBAKANLIK EVRAKI
Tarih: 6.VI.46 Evr. No: 18261

Cevaplarda Ş. nin isim, tarih ve No. sun yazılması lüzumu.

24-6-46

Ek-14: 030.10.58.396.14

T. C.
Genelkurmay Başkanlığı
Hv. Kuv. Bşk.
XIV. Şube
Kısım: 3
Sayı: 68339

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

ANKARA
29 / Mrt. / 1946

sı kurulması için gerekli tedkikleri yapmak amacile gönderilmiş olan yüksek mühendislerden mürekkep kurulun,incelene sonucunda yeni tip motörlerin pistonlu motörlerden bir çok bakımlardan üstün olduğu kararına olduğu görülmektedir.Ayrıca bu kurul,vermiş olduğu raporda,bu motörlerin yurdumuzda şimdiden imallerinin mümkün olacağı kanaatini belirtmekte ve henüz başlangıç safhasında bulunan bu motörlerin daha karışık bir hale gelmeden Türkiye'de de işe başlanmasını teklif etmektedir.

5-Pistonlu motörler Üzerinde inceleme yapmak üzere gönderilmiş olan bu kurulun teklifi,yurdumuzda kurulması gereken tayyare motör sanayiinin,pistonlu motörler esası Üzerinemi yoksa turbinli motörler esası Üzerinemi kurulması hakkında esaslı bir karara varılmasını gerektirmektedir.

6-Genelkurmay'ca yapılmış olan incelemelere ve alınan malumata göre;bu tip tayyareler ikinci dünya harbinin son safhasında kullanılmıştır.Halen gerek İngiliz hava kuvvetlerinde gerekse Amerikan hava kuvvetlerinde bir çok birlikler bu tip tayyarelerle teçhiz edilmiştir.Fransızların da bu tayyareleri 947 senesinde seri halinde yapacakları öğrenilmiştir.

7-Binaenaleyh,gerek tayyare ve gerek motör sanayii bakımından heyet raporunun önemle göz önünde tutulması ve kendi Hava sanayimizin kurulmasında tepkili motör tipinin kabulu esası Üzerinde teknik incelemeler yapılmasının uygun olacağını ve bu hususta varılacak sonucun bildirilmesine müsaadelerini arz ederim.

8-Bilgi için Yüksek Baş Bakanlığa ve gereği için Milli Savunma Bakanlığına arz edilmiştir.

Genelkurmay Başkanı
Orgeneral
Ş.K.Oray

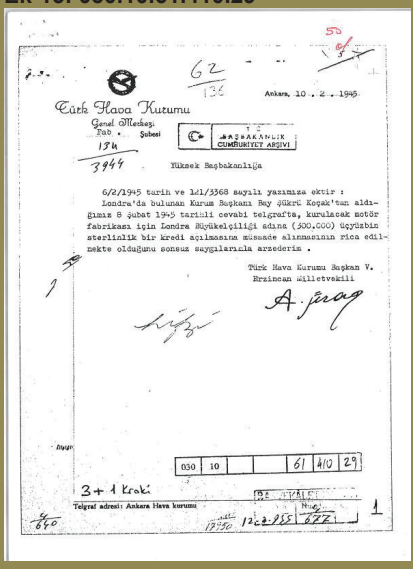
030 | 10 | | | 58 | 396 | 14

BAŞBAKANLIK EVRAKI
Tarih: 6.VI.46 Evr. No: 18261

Cevaplarda Ş. nin isim, tarih ve No. sun yazılması lüzumu.

24-6-46

Ek-15: 030.10.61.410.29

Türk Hava Kurumu
Genel Merkez
Tah. Şubesi
13H
3944

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara, 10 . 2 . 1945

Yüksek Başbakanlığa

6/2/1945 tarih ve 1d1/3368 sayılı yazınıza ektir :
Londra'da bulunan Kurum Başkanı Bay Ş.Kemal Koçak'tan aldığımız 8 Şubat 1945 tarihli cevabi telgrafta, kurulacak motör fabrikası için Londra Büyükelçiliği adına (300.000) üçyüzbin sterlinlik bir kredi açılmasının müsaade alınmasının rica edilmekte olduğunu sonsuz saygılarımla arzederim .

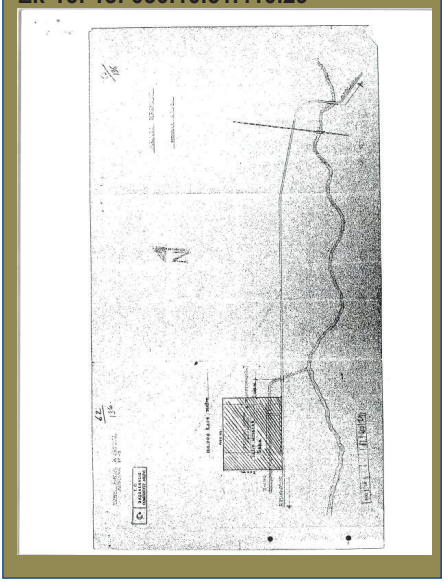
Türk Hava Kurumu Başkan V.
Erzincan Milletvekili
A.Şeref

030 | 10 | | | 61 | 410 | 29

3+1 Kroki

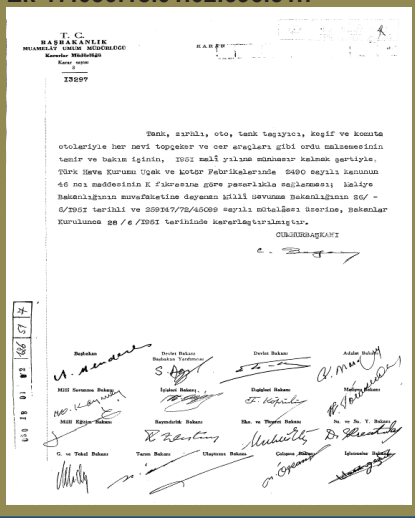
Telgraf adresi: Ankara Hava kurumu

Ek-16: 15: 030.10.61.410.29

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-17:030.18.01.02.696.51.7

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELAT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Karalar Müdürlüğü
Karar sayısı
5
13297

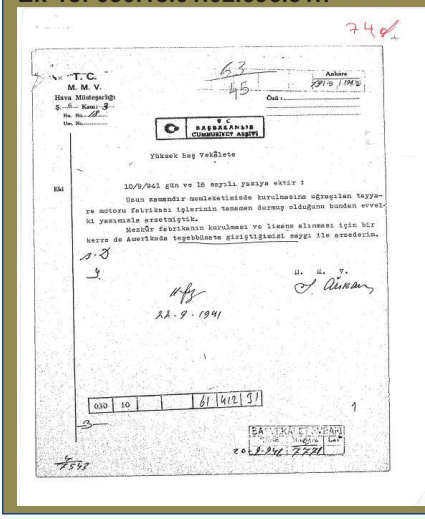
HARP

Tank, zırhlı, oto, tank taşıyıcı, keşif ve komuta otoleriyle her nevi topçeker ve cer araçları gibi ordu malzemesinin temir ve bakım işinin, 1961 malî yılına münhasır kalmak şartiyle, Türk Hava Kurumu Uçak ve Motör Fabrikalarında 2490 sayılı kanunun 46 ncı maddesinin K fıkrasına göre pazarlıkla sağlanması; Maliye Bakanlığının muvafakatine dayanan Millî Savunma Bakanlığının 26/ - 6/1961 tarihli ve 259147/72/45099 sayılı mütalâası üzerine, Bakanlar Kurulunca 28 / 6 /1961 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Başbakan — Devlet Bakanı — Devlet Bakanı — Adalet Bakanı
Millî Savunma Bakanı — İçişleri Bakanı — Dışişleri Bakanı — Maliye Bakanı
Millî Eğitim Bakanı — Bayındırlık Bakanı — Ekonomi ve Ticaret Bakanı — Sanayi ve Teknoloji Bakanı
Gümrük ve Tekel Bakanı — Tarım Bakanı — Ulaştırma Bakanı — Çalışma Bakanı — İskan Bakanı

Ek-18: 030.18.01.02.696.51.7

T.C.
M. M. V.
Hava Müsteşarlığı
Ş. Kalem: 3
Hs. No. 4
Um. No.

63
45
Ankara 9/9/1941
Özü:

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yüksek Baş Vekâlete

Ekl

10/9/941 gün ve 16 sayılı yazıya ektir :

Uzun zamandır memleketimizde kurulmasına uğraşılan tayyare motoru fabrikası işlerinin temamen durmuş olduğunu bundan evvelki yazımızla arzetmiştik.

Mezkûr fabrikanın kurulması ve lisans alınması için bir kerre de Amerikada teşebbüste bulunduğumuzu saygı ile arzederim.

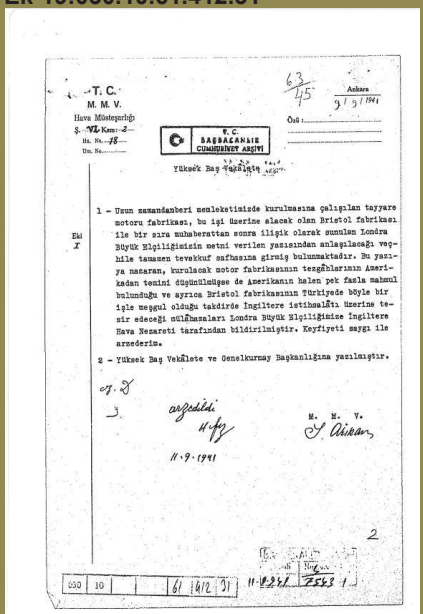
M. M. V.

22.9.1941

030 | 10 | | 61 | 412 | 31

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ
20.9.941 7721

Ek-19:030.10.61.412.31

T. C.
M. M. V.
Hava Müsteşarlığı
Ş. VI Kalem: 2
Hs. No. 18
Um. No.

63
45
Ankara
3 / 9 / 1941
Özü:

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yüksek Baş Vekâlete

Ekl
I

1 - Uzun zamandanberi memleketimizde kurulmasına çalışılan tayyare motoru fabrikası, bu işi üzerine alacak olan Bristol fabrikası ile bir sıra muhaberattan sonra ilişik olarak sunulan Londra Büyük Elçiliğimizin metni verilen yazısından anlaşılacağı veçhile tamamen tevekkuf safhasına girmiş bulunmaktadır. Bu yazıya nazaran, kurulacak motor fabrikasının tesçilleşmesinde Amerikadan temini düşünülmüşse de Amerikanın halen pek fazla mahsul bulunduğu ve ayrıca Bristol fabrikasının Türkiyede böyle bir işle meşgul olduğu takdirde İngiltere istihsalâtı üzerine tesir edeceği mülâhazaları Londra Büyük Elçiliğimize İngiltere Hava Nezareti tarafından bildirilmiştir. Keyfiyeti saygı ile arzederim.

2 - Yüksek Baş Vekâlete ve Genelkurmay Başkanlığına yazılmıştır.

arzedildi
4/9/41

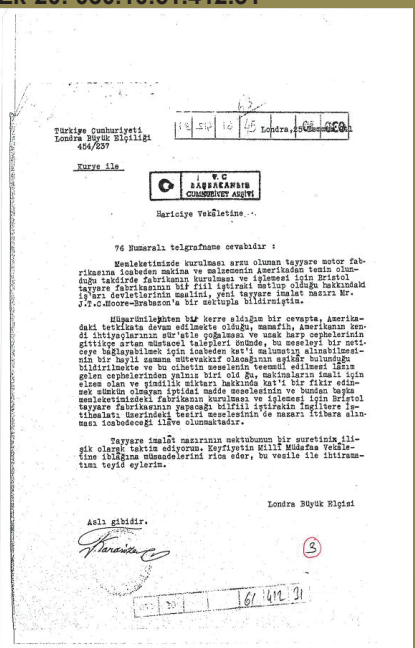
M. M. V.

11.9.1941

2

030 | 10 | | 61 | 412 | 31 | 11.9.41 | 7563 | 1

Ek-20: 030.10.61.412.31

Türkiye Cumhuriyeti
Londra Büyük Elçiliği
464/237

Kurye ile

63
45
Londra, 29 Ağustos 1941

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hariciye Vekâletine

76 Numaralı telgrafname cevabıdır :

Memleketimizde kurulması arzu olunan tayyare motor fabrikasına icabeden makina ve malzemenin Amerikadan temin olunduğu takdirde fabrikanın kurulması ve işletmesi için Bristol tayyare fabrikasının bir fiili iştiraki şartiyle olduğu hakkındaki iş'arı devletlerinin mealini, yeni tayyare imalât nazırı Mr. J.T.C.Moore-Brabazon'a bir mektupla bildirmiştim.

Mûmaileyhten bir kerre daha aldığım bir cevapta, Amerikadaki tetkikata devam edilmekte olduğu, mamafih, Amerikanın kendi ihtiyaçlarının sür'atle çoğalması ve uzak harp cephelerinin gittikçe artan müstacel talepleri dolayısile, bu meseleyi bir neticeye bağlayabilmek için icabeden kat'i malumatın alınabilmesinin bir hayli zamana mütevakkif olacağının işaâr bulunduğu bildirilmekte ve bu cihetin meselenin tesmil edilmesi lâzım gelen cephelerinden yalnız biri olduğu, makinaların imali için elzem olan ve şimdilik mıktarı hakkında kat'i bir fikir edinmek mümkün olmayan iptidaî madde meselesinin ve bundan başka memleketimizdeki fabrikanın kurulması ve işletmesi için Bristol tayyare fabrikasının yapacağı bilfiil iştirakin İngiltere işletmeleri üzerindeki tesiri meselesinin de nazarı itibara alınması icabedeceği ilâve olunmaktadır.

Tayyare imalât nazırının mektubunun bir suretinin ilişik olarak takdim ediyorum. Keyfiyetin Millî Müdafaa Vekâletine ibliğına müsaadelerini rica eder, bu vesile ile ihtiramımı teyid eylerim.

Londra Büyük Elçisi

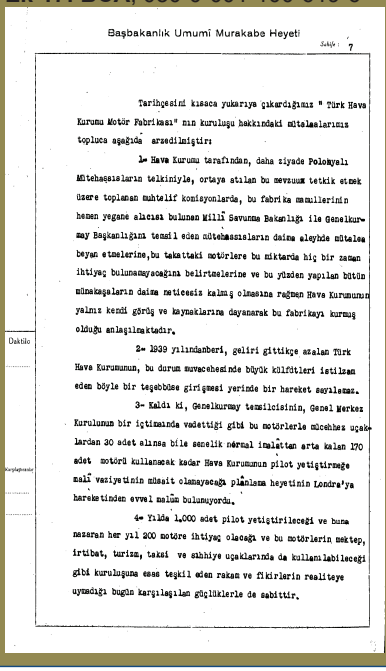
Aslı gibidir.

3

030 | 10 | | 61 | 412 | 31

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-17: BCA, 030-0-001-100-619-6

Başbakanlık Umumî Murakabe Heyeti

Sahife : 7

Tarihçesini kısaca yukarıya çıkardığımız " Türk Hava Kurumu Motör Fabrikası" nın kuruluşu hakkındaki mütalaalarımızı topluca aşağıda arzedilmiştir:

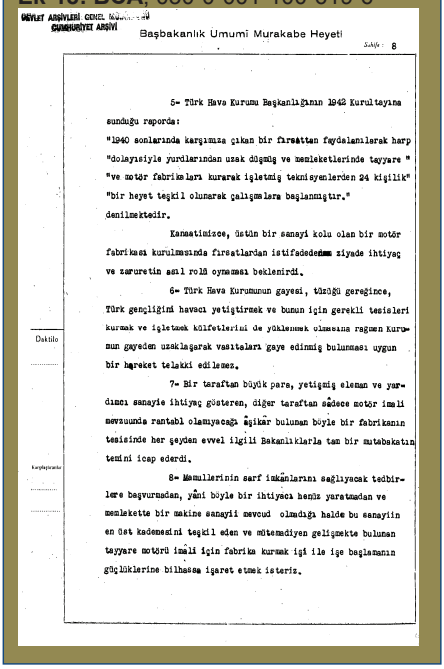
1- Hava Kurumu tarafından, daha ziyade Polonyalı Mütehassısların telkiniyle, ortaya atılan bu mevzuun tetkik etmek üzere toplanan muhtelif komisyonlarda, bu fabrika mamullerinin hemen yegane alıcısı bulunan Millî Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığını temsil eden mütehassısların daima aleyhde mütalea beyan etmelerine,bu takattaki motörlere bu miktarda hiç bir zaman ihtiyaç bulunamayacağına belirtmelerine ve bu yüzden yapılan bütün münakaşaların daima neticesiz kalmış olmasına rağmen Hava Kurumunun yalnız kendi görüş ve kaynaklarına dayanarak bu fabrikayı kurmuş olduğu anlaşılmaktadır.

2- 1939 yılındanberi, geliri gittikçe azalan Türk Hava Kurumunun, bu durum muvacehesinde büyük külfetleri istilzam eden böyle bir teşebbüse girişmesi yerinde bir hareket sayılamaz.

3- Kaldı ki, Genelkurmay temsilcisinin, Genel Merkez Kurulunun bir içtimaında vadettiği gibi bu motörlerle mücehhez uçaklardan 30 adet alınsa bile senelik normal imalâttan arta kalan 170 adet motörü kullanacak kadar Hava Kurumunun pilot yetiştirmeğe malî vaziyetinin müsait olamayacağa plânlama heyetinin Londra'ya hareketinden evvel malûm bulunuyordu.

4- Yılda 1,000 adet pilot yetiştirileceği ve buna nazaran her yıl 200 motöre ihtiyaç olacağı ve bu motörlerin mektep, irtibat, turizm, taksi ve sahhiye uçaklarında da kullanılabileceği gibi kuruluşuna esas teşkil eden rakam ve fikirlerin realiteye uymadığı bugün karşılaşılan güçlüklerle de sabittir.

Ek-18: BCA, 030-0-001-100-619-6

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başbakanlık Umumî Murakabe Heyeti

Sahife : 8

5- Türk Hava Kurumu Başkanlığının 1942 Kurultayına sunduğu raporda:

"1940 sonlarında karşımıza çıkan bir fırsattan faydalanılarak harp "dolayısiyle yurtlarından uzak düşmüş ve memleketlerinde tayyare " "ve motör fabrikaları kurarak işletmiş teknisyenlerden 24 kişilik" "bir heyet teşkil olunarak çalışmalara başlanmıştır."

denilmektedir.

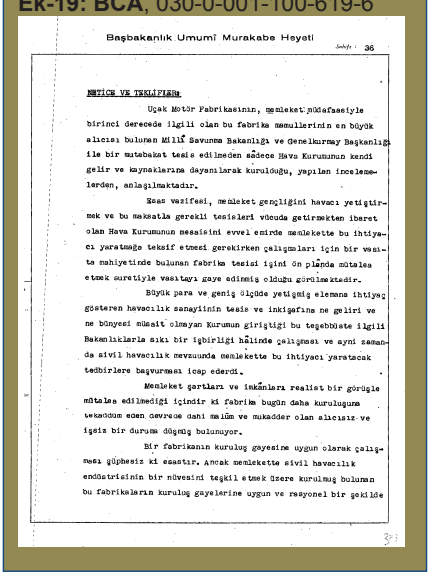
Kanaatimizce, ötün bir sanayi kolu olan bir motör fabrikası kurulmasında fırsatlardan istifadededenme ziyade ihtiyaç ve zaruretin asıl rolü oynaması beklenirdi.

6- Türk Hava Kurumunun gayesi, tüzüğü gereğince, Türk gençliğini havacı yetiştirmek ve bunun için gerekli tesisleri kurmak ve işletmek külfetlerini de yüklenmek olmasına rağmen Kurumun gayeden uzaklaşarak vasıtalara gaye edinmiş bulunması uygun bir hareket telakki edilemez.

7- Bir taraftan büyük para, yetişmiş eleman ve yardımcı sanayie ihtiyaç gösteren, diğer taraftan sadece motör imali mevzuunda rantabl olamıyacağa aşikar bulunan böyle bir fabrikanın tesisinde her şeyden evvel ilgili Bakanlıklarla tam bir mutabakatın temini icap ederdi.

8- Mamullerinin sarf imkânlarını sağlıyacak tedbirlere başvurmadan, yâni böyle bir ihtiyaca hemen yaratmadan ve memlekette bir makine sanayii mevcud olmadığa halde bu sanayiin en üst kademesini teşkil eden ve mütemadiyen gelişmekte bulunan tayyare motörü imâli için fabrika kurmak işi ile işe başlamanın güçlüklerine bilhassa işaret etmek isterim.

Ek-19: BCA, 030-0-001-100-619-6

Başbakanlık Umumî Murakabe Heyeti

Sahife : 36

NETİCE VE TEKLİFLER:

Uçak Motör Fabrikasının, memleket müdafaasiyle birinci derecede ilgili olan bu fabrika mamullerinin en büyük alıcısı bulunan Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı ile bir mutabakat tesis edilmeden sâdece Hava Kurumunun kendi gelir ve kaynaklarına dayanılarak kurulduğu, yapılan incelemelerden, anlaşılmaktadır.

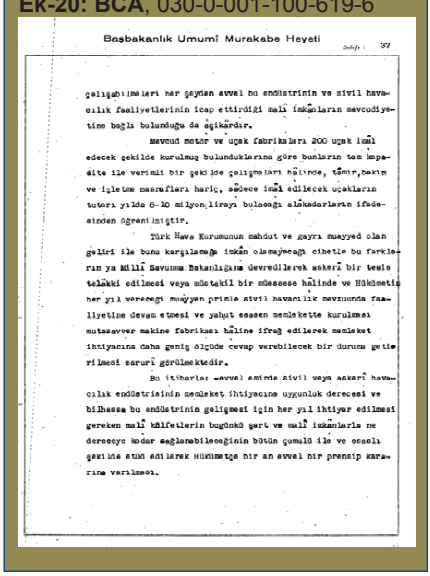
Esas vazifesi, memleket gençliğini havacı yetiştirmek ve bu maksatla gerekli tesisleri vücuda getirmekten ibaret olan Hava Kurumunun mesaisini evvel emirde memlekette bu ihtiyacı yaratmağa teksif etmesi gerekirken çalışmları için bir vesite mahiyetinde bulunan fabrika tesisi işini ön plânda mütalea etmek suretiyle vasıtayı gaye edinmiş olduğu görülmektedir.

Büyük para ve geniş ölçüde yetişmiş eleman ihtiyacı gösteren havacılık sanayiinin tesis ve inkişafına ne geliri ve ne bünyesi müsait olmayan Kurumun giriştiği bu teşebbüste ilgili Bakanlıklarla sıkı bir işbirliği hâlinde çalışması ve aynı zamanda sivil havacılık mevzuunda memlekette bu ihtiyacı yaratacak tedbirlere başvurması icap ederdi.

Memleket şartları ve imkânları realist bir görüşle mütalea edilmediği içindir ki fabrika bugün daha kuruluşuna tekaddüm eden devrede dahi malûm ve mukadder olan alıcısız ve işsiz bir duruma düşmüş bulunuyor.

Bir fabrikanın kuruluş gayesine uygun olarak çalışması şüphesiz ki esastır. Ancak memlekette sivil havacılık endüstrisinin bir nüvesini teşkil etmek üzere kurulmuş bulunan bu fabrikaların kuruluş gayelerine uygun ve rasyonel bir şekilde

Ek-20: BCA, 030-0-001-100-619-6

Başbakanlık Umumî Murakabe Heyeti

Sahife : 37

çalışabilmeleri her şeyden evvel bu endüstrinin ve sivil havacılık faaliyetlerinin icap ettirdiği malî imkânların mevcudiyetine bağlı bulunduğu da aşikârdır.

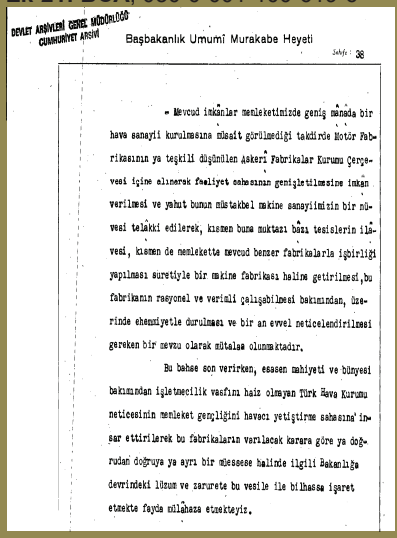
Mevcud motör ve uçak fabrikalara 200 uçak imâl edecek şekilde kurulmuş bulundukların göre bunların tam kapasite ile verimli bir şekilde çalışmaları hâlinde, tâmir,bakım ve işletme masrafları hariç, sâdece imâl edilecek uçakların tutarı yılda 8-10 milyon liraya bulacağı alâkadarların ifadesinden öğrenilmiştir.

Türk Hava Kurumunun mahdut ve gayrı muayyed olan geliri ile bunu karşılamağa imkân olamıyacağı cihetle bu farkların ya Millî Savunma Bakanlığına devredilerek askerî bir tesis telâkki edilmesi veya müstakil bir müessese hâlinde ve Hükümetin her yıl vereceği muayyen primle sivil havacılık mevzuunda faaliyetine devam etmesi ve yahut esasen memlekette kurulması mutasavver makine fabrikası hâline ifrağ edilerek memleket ihtiyacına daha geniş ölçüde cevap verebilecek bir durum getirilmesi zarurî görülmektedir.

Bu itibarla: Evvel emirde sivil veya askerî havacılık endüstrisinin memleket ihtiyacına uygunluk derecesi ve bilhassa bu endüstrinin gelişmesi için her yıl ihtiyaç edilmesi gereken malî külfetlerin bugünkü şart ve malî imkânlarla ne dereceye kadar sağlanabileceğinin bütün çıplaklığı ile ve esasla şekilde etüd edilerek Hükümetçe bir an evvel bir prensip kararına varılması.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-21: BCA, 030-0-001-100-619-6

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

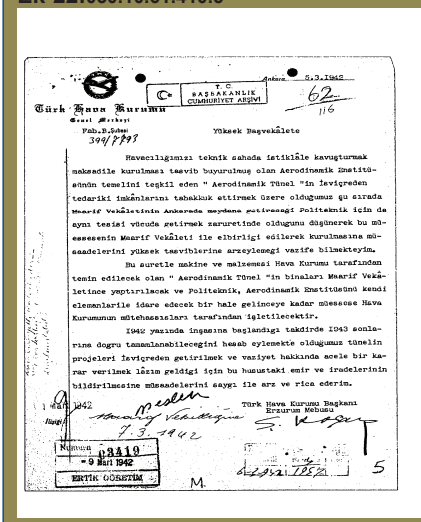
Başbakanlık Umumî Murakabe Heyeti

Sahife: 38

- Mevcud imkânlar memleketimizde geniş mânada bir hava sanayii kurulmasına müsait görülmediği takdirde Motör Fabrikasının ya teşkilî düşünülen Askerî Fabrikalar Kurumu çerçevesi içine alınarak faaliyet sahasının genişletilmesine imkân verilmesi ve yahut bunun müstakbel makine sanayiimizin bir nüvesi telâkki edilerek, kısmen buna muktazi bâzı tesislerin ilâvesi, kısmen de memlekette mevcud benzer fabrikalarla işbirliği yapılması suretiyle bir makine fabrikası haline getirilmesi,bu fabrikanın randıman ve verimli çalışabilmesi bakımından, üzerinde ehemmiyetle durulması ve bir an evvel neticelendirilmesi gereken bir mevzu olarak mütalaa olunmaktadır.

Bu bahse son verirken, esasen mahiyeti ve bünyesi bakımından işletmecilik vasfını haiz olmayan Türk Hava Kurumu neticesinin memleket gençliğinin havacı yetiştirme sahasına inhisar ettirilerek bu fabrikaların varılacak karara göre ya doğrudan doğruya ya ayrı bir müessese halinde ilgili Bakanlığa devrindeki lüzum ve zarurete bu vesile ile bilhassa işaret etmekte fayda mülâhaza etmekteyiz.

Ek-22:030.10.61.410.5

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türk Hava Kurumu
Genel Merkezi

Fab.D.Şubesi
394/1993

Ankara 5.3.1942

62
116

Yüksek Başvekâlete

Havacılığımızı teknik sahada fetihlâle kavuşturmak maksadile kurulması tasvib buyurulmuş olan Aerodinamik Enstitüsünün temelini teşkil eden " Aerodinamik Tünel "in İsviçreden tedariki imkânlarını tahakkuk ettirmek üzere olduğumuz şu sırada Maarif Vekâletinin Ankarada meydana getireceği Politeknik için de aynı tesisi vücuda getirmek zaruretinde olduğunu düşünerek bu müessesenin Maarif Vekâleti ile elbirliği edilerek kurulmasına müsaadelerini yüksek tasviblerine arzeylemeği vazife bilmekteyim.

Bu suretle makine ve malzemesi Hava Kurumu tarafından temin edilecek olan " Aerodinamik Tünel "in binaları Maarif Vekâletince yaptırılacak ve Politeknik, Aerodinamik Enstitüsünü kendi elemanlarile idare edecek bir hale gelinceye kadar müessese Hava Kurumunun mütehassısları tarafından işletilecektir.

1942 yazında inşasına başlandığı takdirde 1943 sonlarına doğru tamamlanabileceğini hesab eylemekte olduğumuz tünelin projeleri İsviçreden getirilmek ve vaziyet hakkında acele bir karar verilmek lâzım geldiği için bu hususdaki emir ve iradelerinin bildirilmesine müsaadelerini saygı ile arz ve rica ederim.

1 Mart 1942

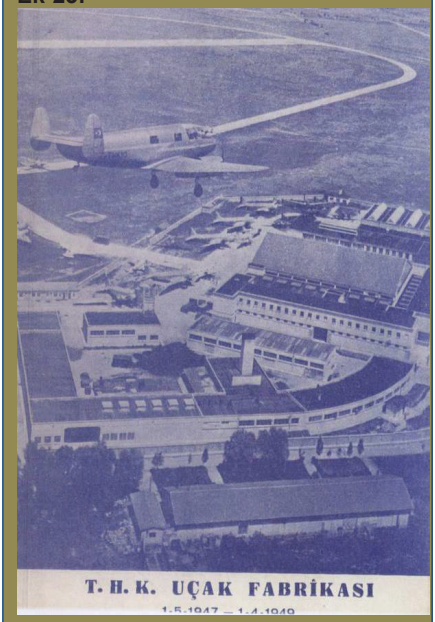
Türk Hava Kurumu Başkanı
Erzurum Mebusu

7.3.1942

Kurum 03419
9 Mart 1942
GİZLİ GÖRÜŞÜM

5

Ek-23:

Ek-24:THK Yönetimi İtalya Gezisinde

Ek-25:THK İlk Ambemi

Ek-26:THK İkinci Amblemi

Ek-27:THK-1 Gövde İnşaatı

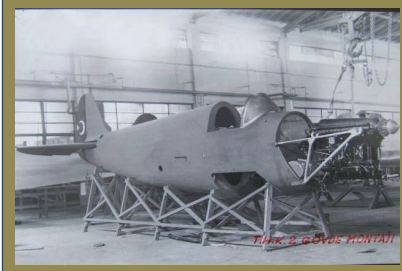

Ek-28:THK-2 Kanaat İnşaatı

Levent Şahverdi Arşivi

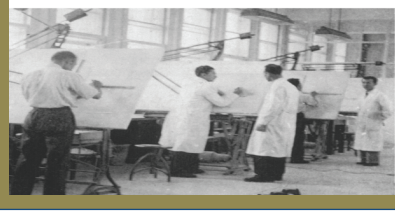
Ek-29:THK-2 Gövde Montajı

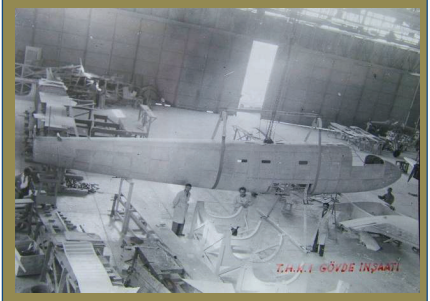
Ek-30: THK Uçak İmalatından Resimler

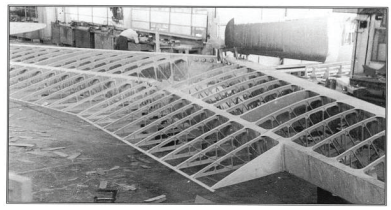
Y. Mühendis Şükrü ER
(Motor anamili dengeleme tezgahında çalışırken-1949)
Türk Hava Kurumu Gazi Orman Çiftliği Uçak Motoru Fabrikası
Makina Atölyesi'nden bir görünüş.

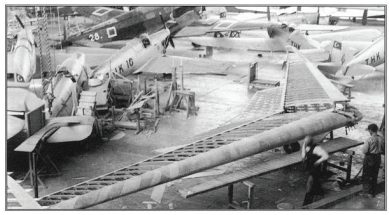
Ek-31:thk-1 Gövde İnşaatın

Ek-32:THK Uçak İmalatından Resimler

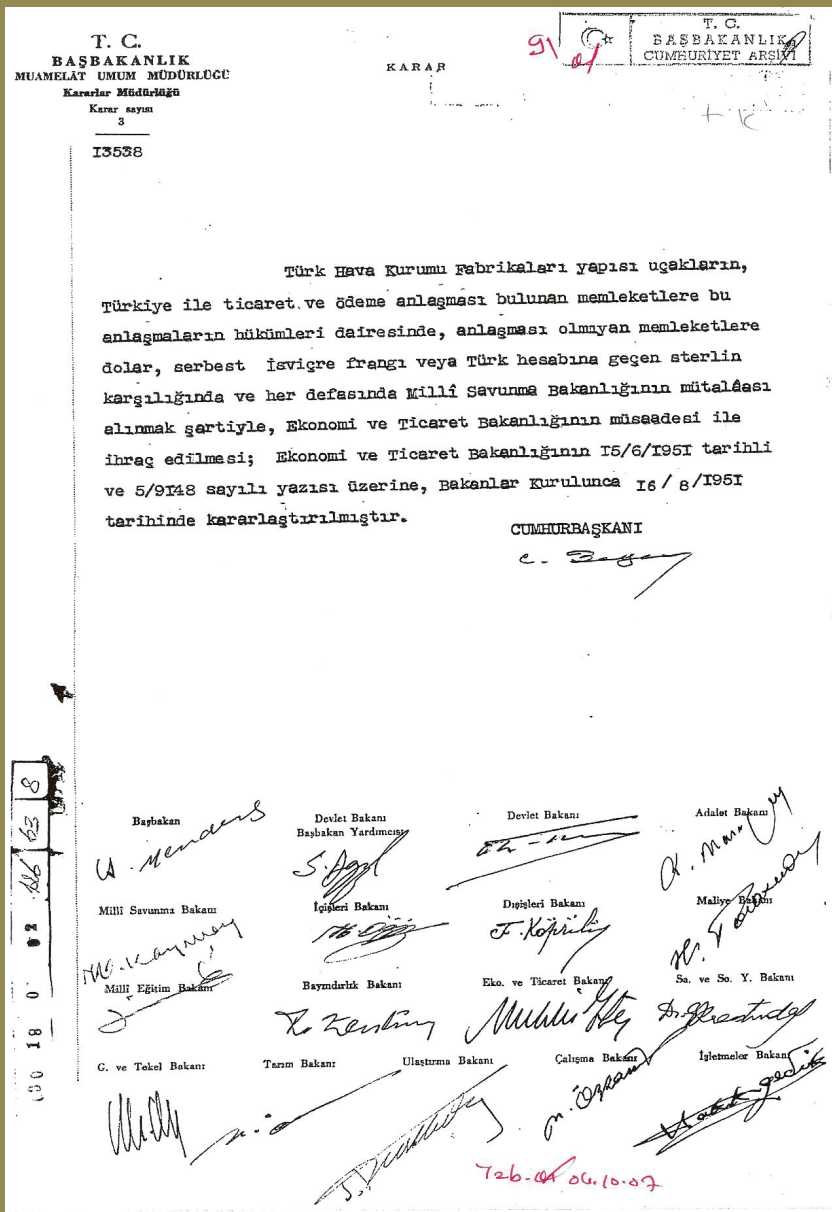
Firar kenarı Sinir Montajı

Kanat Kaplama

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-33:Uçak İhracatına İzin Veren Karaname

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3
I3538

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

KARAR

Türk Hava Kurumu Fabrikaları yapısı uçakların, Türkiye ile ticaret ve ödeme anlaşması bulunan memleketlere bu anlaşmaların hükümleri dairesinde, anlaşması olmıyan memleketlere dolar, serbest İsviçre frangı veya Türk hesabına geçen sterlin karşılığında ve her defasında Millî Savunma Bakanlığının mütalâası alınmak şartiyle, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının müsaadesi ile ihraç edilmesi; Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının I5/6/I95I tarihli ve 5/9I48 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca I6 / 8 /I95I tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Başbakan — Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı — Devlet Bakanı — Adalet Bakanı

Milli Savunma Bakanı — İçişleri Bakanı — Dışişleri Bakanı — Maliye Bakanı

Milli Eğitim Bakanı — Bayındırlık Bakanı — Eko. ve Ticaret Bakanı — Sa. ve So. Y. Bakanı

G. ve Tekel Bakanı — Tarım Bakanı — Ulaştırma Bakanı — Çalışma Bakanı — İşletmeler Bakanı

726-04 06.10.07

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-34:Başbakanlık Murakebe Heyeti Raporu Kasım 1948
BCA, 030.01.100.619.5

Başbakanlık Umumî Murakabe Heyeti

Sahife : 36

NETİCE VE TEKLİFLER:

Uçak Motör Fabrikasının, memleket müdafaasiyle birinci derecede ilgili olan bu fabrika mamullerinin en büyük alıcısı bulunan Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı ile bir mutabakat tesis edilmeden sâdece Hava Kurumunun kendi gelir ve kaynaklarına dayanılarak kurulduğu, yapılan incelemelerden, anlaşılmaktadır.

Esas vazifesi, memleket gençliğini havacı yetiştirmek ve bu maksatla gerekli tesisleri vücuda getirmekten ibaret olan Hava Kurumunun mesaisini evvel emirde memlekette bu ihtiyacı yaratmağa teksif etmesi gerekirken çalışmaları için bir vasıta mahiyetinde bulunan fabrika tesisi işini ön plânda mütalea etmek suretiyle vasıtayı gaye edinmiş olduğu görülmektedir.

Büyük para ve geniş ölçüde yetişmiş elemana ihtiyaç gösteren havacılık sanayiinin tesis ve inkişafına ne geliri ve ne bünyesi müsait olmayan Kurumun girişdiği bu teşebbüste ilgili Bakanlıklarla sıkı bir işbirliği hâlinde çalışması ve ayni zamanda sivil havacılık mevzuunda memlekette bu ihtiyacı yaratacak tedbirlere başvurması icap ederdi.

Memleket şartları ve imkânları realist bir görüşle mütalea edilmediği içindir ki fabrika bugün daha kuruluşuna tekaddüm eden devrede dahi malûm ve mukadder olan alıcısız ve işsiz bir duruma düşmüş bulunuyor.

Bir fabrikanın kuruluş gayesine uygun olarak çalışması şüphesiz ki esastır. Ancak memlekette sivil havacılık endüstrisinin bir nüvesini teşkil etmek üzere kurulmuş bulunan bu fabrikaların kuruluş gayelerine uygun ve rasyonel bir şekilde

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-34:Başbakanlık Murakebe Heyeti Raporu Kasım 1948
BCA, 030.01.100.619.5

Başbakanlık Umumî Murakabe Heyeti

Sahife : 37

çalışabilmeleri her şeyden evvel bu endüstrinin ve sivil havacılık faaliyetlerinin icap ettirdiği malî imkânların mevcudiyetine bağlı bulunduğu da âşikârdır.

Mevcud motör ve uçak fabrikaları 200 uçak imâl edecek şekilde kurulmuş bulunduklarına göre bunların tam kapasite ile verimli bir şekilde çalışmaları hâlinde, tâmir,bakım ve işletme masrafları hariç, sâdece imâl edilecek uçakların tutarı yılda 8-10 milyon lirayı bulacağı alâkadarların ifadesinden öğrenilmiştir.

Türk Hava Kurumunun mahdut ve gayrı muayyed olan geliri ile bunu karşılamağa imkân olamayacağı cihetle bu fabrikaların ya Millî Savunma Bakanlığına devredilerek askerî bir tesis telâkki edilmesi veya müstakil bir müessese hâlinde ve Hükümetin her yıl vereceği muayyen primle sivil havacılık mevzuunda faaliyetine devam etmesi ve yahut esasen memlekette kurulması mutasavver makine fabrikası hâline ifrağ edilerek memleket ihtiyacına daha geniş ölçüde cevap verebilecek bir duruma getirilmesi zarurî görülmektedir.

Bu itibarla: evvel emirde sivil veya askerî havacılık endüstrisinin memleket ihtiyacına uygunluk derecesi ve bilhassa bu endüstrinin gelişmesi için her yıl ihtiyar edilmesi gereken malî külfetlerin bugünkü şart ve malî imkânlarla ne dereceye kadar sağlanabileceğinin bütün şumulü ile ve esaslı şekilde etüd edilerek Hükümetçe bir an evvel bir prensip kararına varılması.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-34:Başbakanlık Murakebe Heyeti Raporu Kasım 1948

BCA, 030.01.100.619.5

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başbakanlık Umumî Murakabe Heyeti

Sahife : 38

- Mevcud imkânlar memleketimizde geniş mânâda bir hava sanayii kurulmasına müsait görülmediği takdirde Motör Fabrikasının ya teşkili düşünülen Askerî Fabrikalar Kurumu Çerçevesi içine alınarak faaliyet sahasının genişletilmesine imkân verilmesi ve yahut bunun müstakbel makine sanayiimizin bir nüvesi telâkki edilerek, kısmen buna muktazı bâzı tesislerin ilâvesi, kısmen de memlekette mevcud benzer fabrikalarla işbirliği yapılması suretiyle bir makine fabrikası haline getirilmesi,bu fabrikanın rasyonel ve verimli çalışabilmesi bakımından, üzerinde ehemmiyetle durulması ve bir an evvel neticelendirilmesi gereken bir mevzu olarak mütalaa olunmaktadır.

Bu bahse son verirken, esasen mahiyeti ve bünyesi bakımından işletmecilik vasfını haiz olmayan Türk Hava Kurumu neticesinin memleket gençliğini havacı yetiştirme sahasına inşar ettirilerek bu fabrikaların varılacak karara göre ya doğrudan doğruya ya ayrı bir müessese halinde ilgili Bakanlığa devrindeki lüzum ve zarurete bu vesile ile bilhassa işaret etmekte fayda mülâhaza etmekteyiz.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-34:Başbakanlık Murakebe Heyeti Raporu Kasım 1948

BCA, 030.01.100.619.5

BAŞBAKANLIK ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başbakanlık Umumî Murakabe Heyeti

Sahife :

F İ H R İ S T

	Sahife
Ön Söz	1
I- Kuruluş tarihçesi ve gayesi	2
II- İdare ve Teşkilât	9
III- Malî Durum	9
IV- İşletme faaliyetleri	10
A) Personel ve işçi meseleleri	10
B) Tedarik işleri ham madde ve malzeme stokları	12
C) Satışlar, mamul stoklar	14
D) İmalât faaliyetleri	17
E) Dizel santralı	20
V- Kasım k948 hesaplarının tetkik ve tahlili	22
VI- Netice ve teklifler	32

Daktilo .....

Karşılaştıranlar .....

.....

030 | 01 | | | 100 | 619 | 5

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, dört ayda bir Mart, Temmuz ve Kasım olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve 15 sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

Atatürk ilke ve inkılâpları hakkındaki bilimsel araştırmaları, Atatürk'ün en büyük eseri olan Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgeleri yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde doğduğu siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel ortamı; beşeri ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen yorumları, önerileri ve yeni stratejileri geliştiren yazıları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;

İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;

Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, bu durumun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti yayın tarihinden itibaren iki ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle yazılmalıdır.

2- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i (Latin/Türk harfleriyle); yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı büyük olmak üzere normal karakterde ortalanarak yazılmalı, yazarların görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri dipnotta verilmelidir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş, ana metin bölümleri, Sonuç ve Bibliyografyayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Özet

75 kelimeden az, 200 kelimeden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine 1.5 satır aralıkla ve 12 punto Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar ortalama 3000-7000 kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere, yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a-Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, koyu olacak şekilde kitabın adı, (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002, s.130.

b-Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, tırnak içinde makalenin adı, koyu olacak şekilde içinde yer aldığı yayının adı, Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Mehmet Ali Beyhan, "Islahatlar ve Buhranlar Literatürü: III. Selim ve II. Mahmud Dönemi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt I, Sayı 2, İstanbul 2003, s.57.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.,** makale ise **a.g.m.,** yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Çaycı, **a.g.e.,** s.11.

Beyhan, **a.g.m.,** s.60.

Kaynaklar

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

a-Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı, yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Çaycı, Abdurrahman, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı, Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Beyhan, Mehmet Ali, "Islahatlar ve Buhranlar Literatürü: III. Selim ve II. Mahmud Dönemi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,** Cilt I, Sayı 2, İstanbul 2003, s.57-99.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi, **Bildiriler**, varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Beyhan, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp'in Tarih Anlayışı ve Türk Medeniyeti Tarihi Adlı Eseri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Ziya Gökalp'i 130. Doğum Gününde Anma Toplantısı, 23 Mart 2006, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi,** 3. Dizi-13. Sayı, İstanbul 2007, s. 47-61.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, bir nüshasında yazarın tanıtıcı bilgileri (ad-soyad, kurum, telefon, e-posta vb) olmak üzere 3 (üç) nüsha halinde CD kaydı ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18

Belgegeçer: (0 312) 285 65 73

e-posta: dergi@atam.gov.tr. • **web:** http://www.atam.gov.tr

e-mağaza@atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER EDITORIAL PRINCIPLES

Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November 1984, is published every four months March, July and November, in three issues per year. At the end of each year an annual index of the journal and after each 15th edition a general index are issued. The international index is sent to its institutions and subscribers within one month from the date of publication.

Purpose of Publication of the Journal

It's purpose is to share with the world science in national and international level by publishing the scientific researches of Atatürk's Principles and Reforms, the information and documents related to the Republic of Turkey which is Atatürk's greatest work.

Subject of the Journal

The Journal of Atatürk Research Center is a near-term history journal. The subject of this journal includes the political, socio-economic and cultural environment in which Atatürk and the Republic of Turkey were born; the comments examined in the context of the humanities and social sciences according to scientific criterias,the proposals and the articles developing new strategies.

Studies will be included in the journal's contents

- The original articles based on research to fill the gap in their field;

- Research, investigation and review articles which evaluate and critize the examined studies according to a rich bibliography, and reveal opinions on new and noteworthy.

- The developed researches within the project which are prepared on issues related to Atatürk and the Republic of Turkey;

- They should be works, personage concerned with the National Struggle and the Republic of Turkey, and articles promoting scientific activities.

Levent Şahverdi Arşivi

The articles which will be sent, should not have been published previously or accepted for publication elsewhere.The declarations previously submitted to a scientific congress are issued if this is stated.

Evaluation of articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field.In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report.They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Presidency of Atatürk Research Center.The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is fixed according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of "Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History" and related instutions.

Official Language

The official language of Journal's Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the decision of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Levent Şahverdi Arşivi

Spelling Rules

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below :

1. The title should be written in bold capital letters.

2. Author name(s) and address(es) should be written by the Latin/Turkish Alphabet ; author's name(s) and surname(s) should be written in normal character and set in the midst;authors' institution and e-mail address should be given in the footnote.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and -abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography .

Abstract

The abstract should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English.The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in MS Word Program with an A4 size sheets with 1.5 line spacing and 12 pt Times New Roman font. Article length should be 3000-7000 words.

Section Headings

The main heading, headings and sub-headings can be used to determine the structure and to ensure an orderly transfer of information in the main text.

The main heading should be written in capital letters; the first letters of headings and sub-headings should be in capital letters and bold.

Levent Şahverdi Arşivi

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them.Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing five-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: *Author's name and surname should be written in capital letters; title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.*

Abdurahman Çaycı, ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National ındependence and Modernization)****, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002, p. 130.*

b-Article: *Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold , Volume, Number, publisher, date(if any), place, year and page numbers of the publication should be given.*

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", ***Literature Journal of Research on Turkey****, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p. 57.*

In the repeated references : surname should be written; if work is a book you should write ***ibid*** *but if work is an article you should write* ***ibid****; page number should be added.*

Çaycı, ***ibid,*** *p. 11.*

Beyhan, ***ibid,*** *p. 60.*

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

Levent Şahverdi Arşivi

a-Book: *Author's (s') surname, name, the book's title, publisher, place and date of publication.*

Abdurahman Çaycı, ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)****, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002.*

b-Periodical: *Author's (s') surname, name,title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.*

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", ***Literature Journal of Research on Turkey****, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p. 57-99.*

c-Report: *Author's (s') surname, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name,name of organization place, date of issue,* ***Declarations****, (if any) editors' name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.*

Beyhan, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp's Understanding of History and His Work Entitled History of Turkish Civilization", Istanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, Commemoration Meeting of Ziya Gökalp on His 130 th Birthday March 23, 2006, ***Istanbul University Faculty of Letters Journal of Sociology,*** *Istanbul 2007, p. 47-61.*

Submission of Writings

The writings prepared in accordance with the principles of publishing articles to be published in Journal of Atatürk Research Center are sent 3 (three) copies, one of them includes author's identifying information (name, institution, phone, e-mail, etc.), along with CD recording to address below. According to Authors Editorial Board, they are deemed to have accepted that minor corrections can be made.

CONTACT INFORMATION

Presidency of Atatürk Research Center
Ziyabey Caddesi No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA
Tel: *(0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18*
Fax: *(0 312) 285 65 73*
e-mail*: dergi@atam.gov.tr.* • ***web:*** *http://www.atam.gov.tr*
e-magaza@atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi